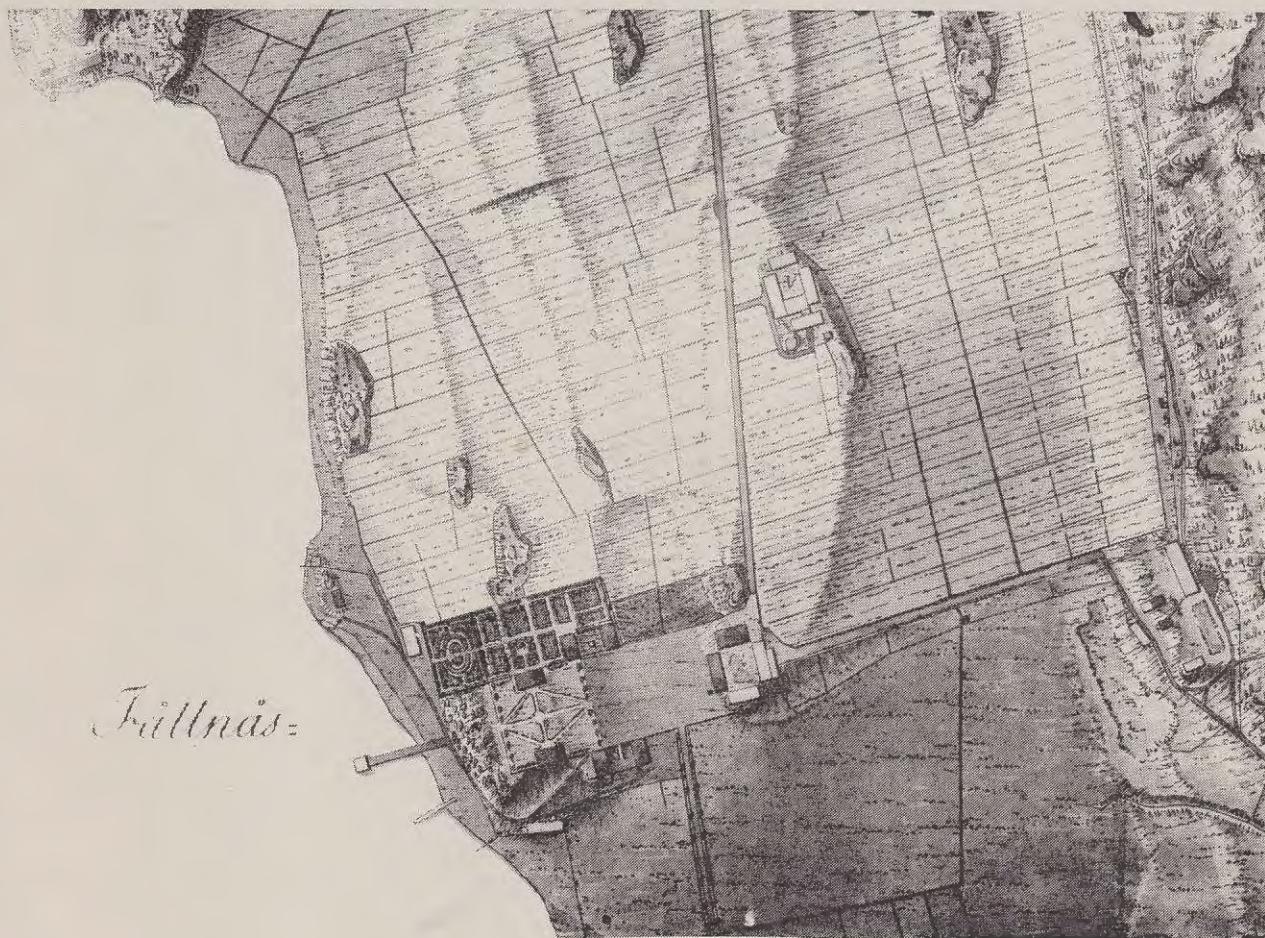


FÅLLNÄS GÅRD

Några nedslag i ett Södertörns-gods
agrara historia

GÖRAN SAMUELSSON & MAGNUS TOLL



KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN

STOCKHOLM 1994

FÅLLNÄS GÅRD

Några nedslag i ett Södertörns-gods
agrara historia

Göran Samuelsson & Magnus Toll

Omslagsbild: Utsnitt ur Meijfings karta från 1812

FÖRORD

Med utgångspunkt i 67 brev från gårdsfogden Eric Brodin på Fållnäs till godsets ägare Baron Carl Bonde i Stockholm har Lantmästaren Magnus Toll på Fållnäs skrivit godsets historia och historikern Göran Samuelsson behandlat jordbrukets vardag.

Brevsamlingen från slutet av 1700-talet är förtjänstfullt renskriven av bibliotekarierna Lars Ljunggren och Eva Tullgren vilket har varit till stor hjälp för oss som inte så ofta läser gammal handskrift.

Göran Samuelsson drar intressanta paralleller till andra trakter och branscher. Magnus Toll ser främst dynamiken i brukandet och drar utifrån brevsamlingen paralleller till både historien och framtiden. Skog kan vara mycket hårt huggen, men går att restaurera! Jordbruksskördarna i början på vårt eget sekel var mer lika 1500-talets än dagens! Avkastningen har genom markskötsel, utvecklade bruknings- och skördemetoder samt goda sorter mångdubblats samtidigt som arbetskraftsåtgången minskat till bråkdelar. Det är klart att landskapet förändras något över tiden, men befolkningen föds och arbetskraft frigörs för andra viktiga uppgifter i vård, omsorg, skola, industri, kultur... you name it!

Tre reflektioner:

- Vissa djur- och växtarter i odlingslandskapet minskar i frekvens under tidens gång, dels naturligt (Sverige är ett ungt land, där inlandsisen ännu är på tillbakagång) dels på grund av använda metoder, medan andra växt- och djurslag ökar! Nostalgikerna blir ledsna, andra ser den spännande dynamiken i skeendet och söker den goda balansen i effektiv, ansvarsfull odling. Få vill för egen del återgå till 14 timmars slit per dag i hårt manuellt arbete för knapp brödföda.

- Markerna måste underhållas näringsmässigt för att uthålligt ge goda skördar. Djurens träck och stadsbornas motsvarighet borde tillbaka till åkern och vad som sedan fattas, kompletteras med konstgödsel. Det finns en biologisk mångfald viktigare än varg och vitryggig hackspett och det är livet i skogs- och åkermarken som skall bryta ner gammalt och ge förutsättningar till ny odling. Dessa system får inte slås ut eller förgiftas av obiolotin!

- Produktionsmetoder och avkastningssiffror i många av dagens U-länder är mycket lika Fållnäs/Södertörn för 200 år sedan. Det skall inte behöva ta så lång tid att effektivisera och öka skördarna i dagens fattigtrakter - men inget utvecklingsskede kan troligen helt hoppas över utan att nya problem skapas.

En god sammanfattning av Magnus Tolls budskap ges i avsnittet "En lantmästares reflektioner och visioner".

Åke Barklund
Akademisekreterare och VD

The following table shows the results of the investigation into the causes of the accident. It is based on the information provided by the witnesses and the findings of the investigation.

The investigation found that the accident was caused by a combination of factors, including human error, equipment failure, and poor communication. The following table provides a detailed breakdown of the findings.

The investigation also found that the accident was preventable. Several measures could have been taken to avoid the accident, including improved training, better communication, and more rigorous safety checks. The following table lists the recommendations made by the investigation.

The investigation concludes that the accident was a preventable tragedy. The following table summarizes the key findings and recommendations.

The investigation also found that the accident was caused by a combination of factors, including human error, equipment failure, and poor communication. The following table provides a detailed breakdown of the findings.

The investigation also found that the accident was preventable. Several measures could have been taken to avoid the accident, including improved training, better communication, and more rigorous safety checks. The following table lists the recommendations made by the investigation.

The investigation concludes that the accident was a preventable tragedy. The following table summarizes the key findings and recommendations.

The investigation also found that the accident was caused by a combination of factors, including human error, equipment failure, and poor communication. The following table provides a detailed breakdown of the findings.

The investigation also found that the accident was preventable. Several measures could have been taken to avoid the accident, including improved training, better communication, and more rigorous safety checks. The following table lists the recommendations made by the investigation.

INNEHÅLL

MÄNNISKOR OCH EKONOMI UNDER 200 ÅR Av lantmästare Magnus Toll, Fållnäs Gård	7
EN GÅRDSFOGDES BREV Av FK Göran Samuelsson	113
BREVSAMLINGEN Renskriven källutgåva av fogden Eric Brodins brev. Redigerad av chefsbibliotekarie Lars Ljunggren och bibliotekarie Eva Tullgren	145

1947

1947

1947

1947

1947

1947

MÄNNISKOR OCH EKONOMI UNDER 200 ÅR

Av lantmästare Magnus Toll, Fållnäs gård

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

UPPSATSENS TILLKOMST, SYFTE OCH BEGRÄNSNINGAR	10
NÅGOT OM JORDINNEHAV OCH SKATTSKYLDIGHET I SVERIGE	13
FÅLLNÄS UNDER ÄLDRE TID	14
FÅLLNÄS UNDER 1700-TALET	16
SÄTESGÅRDEN - DESS ÄGARE OCH FÖRVALTARE	16
GODSETS OMFATTNING OCH DE ANSTÄLLDA	20
JORDBRUKET OCH DESS ORGANISATION	25
Kreaturshållning och bete	26
Växtodling och missväxt	27
Skördestatistik för växtodlingen vid Fållnäs åren 1796-1800	28
Jakt och fiske	29
Försålda varor	29
Samfärdsel, transporter och vägar	29
NÅGRA NEDSLAG I GÅRDENS OCH DE ANSTÄLLDAS EKONOMI	31
Ekonomisk redovisning för tiden 1/10 1798 - 30/9 1799	31
Landbors, torpare och befattningshavares ekonomiska förhållanden	32
Eftersläpande skulder i februari 1789	33
FÅLLNÄSFIDEIKOMMISSET OCH 1800-TALET FÖRÄNDRINGAR	34
EN LÄGESRAPPORT FRÅN LANTBRUKET I SORUNDA 1845	41
<i>"Tabell öfver Landtbruket i Sorunda Socken af Stockholms Län"</i>	
av Carl Henric Ankarswärd	41
NÄR LANDBÖNDER ERSATTES AV GÅRDSDRÄNGAR MED STAT ELLER KOSTHÅLL	44
FÅLLNÄS UNDER 1900-TALET	47
TIDEN EFTER JORDFIDEIKOMMISSETS UPPLÖSNING	52
INTERVJUER MED GÅRDSFOLK PÅ FÅLLNÄS	55
Kommentarer	55
Intervjuer	56
AVSLUTNING	61
FÖRSÖRJNING OCH LEVNADSFÖRHÅLLANDEN I SVERIGE	
UNDER TVÅ ÅRHUNDRANDEN - Några reflektioner	61
VAD MODERNÄRINGENS HISTORIA KAN LÄRA DAGENS MÄNNISKOR -	
En lantmästares reflektioner och visioner	63

BILAGOR

1. "Extract af mantals längden för Sotholms härad pro anno 1773"	66
2. "Repartition af nedanskrefne Hemmans Frälse Skatte Räntor till Fållnäs Fidei Commiss År 1818"	70
3. "Aflönings och Stat-Lista vid Fållnäs Säterie för år 1825"	73
4. "Förteckning öfver Löner och Stater den 24 Oktober 1871" och "Underhåll till Fattige med flere"	74
5. "Statlista år 24/10 1923 - 24/10 1924 vid Fållnäs Gård"	78
6. "Organisationsplan för Follnäs fideikommiss" av August Treschow	80
7. "Utlåtande beträffande Follnäs fideikommiss" av Gustaf Lindbohm	88
8. "P.M. rörande jordbruksdriften vid Follnäs huvudgård" av Einar Sjögren.	92
9. "Anteckningar till Nordiska museets uppmätning av Fållnäs, med situationsplan" av Gösta Selling.	96
10. "Exempel på landbogårdar, torp och deras brukare på Fållnäs" av Magnus Toll.	103
11. En lägesrapport från lantbruket i Sorunda 1851, "Protocoll, hållet vid sammanträde af Stockholms Läns Hushållnings-Sällskap å Follnäs i Sorunda Socken den 7 Juli 1851." Med egen sidnumrering	

NOTER

107

UPPSATSENS TILLKOMST, SYFTE OCH BEGRÄNSNINGAR

I denna uppsats har jag försökt skildra en mer än 200-årig utveckling på Södertörns-godset Fållnäs. Upprinnelsen till att jag har tagit mig för att skriva en historisk uppsats är, att jag i gårdsarkivet har återfunnit ett 70-tal brevrappporter skrivna på 1790-talet, vilka skildrar vardagshändelser på godset. För den som är väl insatt i bygden och dess lantbruksnäringar kunde breven kanske tala för sig själva. Läsare i allmänhet torde finna mycket av deras innehåll svårförståeligt och än mer bilden av det samhälle som antyds.

Samhällets och lantbrukets omvandling sedan 1700-talets slut har skett med ständigt ökad hastighet. För att förstå skeendets orsaker, innebörd och konsekvenser krävs förklaringar, både för dagens jordbrukare och än mer för den majoritet som lever i stadsmiljö.

Uppsatsen är en samling nedslag i Fållnäs och Sorundas agrara historia. Tänka läsare är invånarna i Sorunda med omgivande bygd, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens ledamöter, agrarhistoriskt intresserade samt historie- och miljöintresserade människor i allmänhet. Endast genom agrarhistorisk kunskap kan den miljömedvetne skaffa sig en realistisk uppfattning om de areella näringarnas miljöfrågor i dag och inför framtiden.

Det är min önskan att läsaren skall hålla i minnet att pennan ej förts av en fackkunnig historiker utan av en lantmästare - om än med snart 50-årig erfarenhet av lantbrukssektorn och med lika långvarigt intresse för agrarhistoria - utan andra ambitioner än att försöka introducera läsaren i brevens värld och i den senare utvecklingen fram till nutid. Uppsatsen har en rapsodisk karaktär. Dess löpande text kompletteras med originaldokument, utskrivna eller i faksimil, främst i bilagor. Dokumenten kommenteras i texten. Jag har valt att göra vissa nedslag, och dessa har ej behandlats uniformt. Vid en del förhållanden läggs stor vikt, andra behandlas mindre utförligt. Det skulle ha fört för långt att ge en mer fullständig bild av t.ex. utvecklingen tekniskt, biologiskt och bebyggelsehistoriskt. Däremot har jag ansett det viktigt att försöka ge underlag till den ständigt förda debatten om livsmedelspriser, produktionsteknik, areell miljö och miljöpåverkan.

Doktoranden vid historiska institutionen vid Stockholms Universitet Göran Samuelsson har kompletterat min uppsats med ett särskilt arbete med en resonerande studie av breven där han bl.a. vidgar behandlingen av ämnet med jämförelser från andra gods i Mälardalen. Han ger därmed läsaren möjlighet att finna generella drag i den miljö som skildras.

Källmaterialet är till stor del hämtat ur Fållnäs gårds arkiv, som rymmer handlingar från och med tidigt 1700-tal. Gårdsarkivet innehåller löpande journaler, årsbokföring, brevkopior, rättegångs- och lantmåterihandlingar, värderingar, lönelistor, arrende- och torparkontrakt samt almanacksanteckningar, inalles ca 8 hyllmeter. Vissa delar av arkivserierna är förkomna, andra förvaras i Nordiska museets arkiv. Det senare gäller främst en samling Fållnäs-handlingar från 1700-talet och från byggnadstiden. Över dessa sammanställdes 1956 en summarisk arkivförteckning av Brita Stjernswärd. Carin Lindskog har i sin uppsats om Fållnäs från 1939 använt sig av arkivmaterialet. Själv har jag använt mig både av arkivmaterialet och av Lindskogs uppsats. Min kortfattade beskrivning av Fållnäs medeltida utveckling grundar sig på Herman Schücks studie av Riksarkivets handlingar samt på läsning av



Karta över Södertörn. Ur Bonniers stora
Bil&Turist Atlas Sverige 1990.

Arvid Trolles jordebok. För att skapa mig en bild av den senare utvecklingen har jag bl.a. använt Heckscher, "Svenskt arbete och liv", "Svenskt lantbrukslexikon", "Statens jordbrukspolitik under 200 år", Nordström, "Sorunda en socken för sig", Utterström, "Jordbrukets arbetare"¹, Magnusson, "Ty som ingenting angelägnare är än mina bönders conservation..."² och Myrdal & Söderberg, "Kontinuitetens dynamik". (I de fall då böckerna direkt behandlas i texten lämnas bibliografiska referenser i samband därmed.) Vidare läsning om Fållnäs och om Sorunda i allmänhet finner man i Matts Essén, "Sörmländsk bibliografi", 2 upplagan 1954, vilken ingår i Sörmländska handlingar som nummer 17. Detta är en utmärkt resonerande bibliografi, dock med en något ålderdomlig uppställning. Erik F.G. Holmberg & Gösta Nilsson, "Sorunda i litteraturen", 1978 med tillägg 1979, är en alfabetiskt uppställd lista i två avdelningar, som gjordes som ett förarbete till Nordströms bok om Sorunda. Den har goda detaljuppgifter men mycket material saknas. Slutligen går det att följa den löpande utgivningen av litteratur i det välgjorda bibliografiska avsnittet i årsboken "Sörmlandsbygden".

Vid skrivningen av uppsatsen har jag gjort några reflektioner. Det var för mig oväntat att förändringarna varit så små över så lång tid som flera hundra år. När förändringsprocessen väl började gick den långsamt till ett par decennier in på 1900-talet. I skarp kontrast till denna långsamma utveckling står de sista 50-60 årens omvälvande förändringar.

Arealavkastningen av spannmål under andra hälften av 1800-talet tycks ännu ha varit så låg att den är mer jämförbar med skördarna på 1500-talet och framåt än med skördarna på 1900-talet. Jordarnas bördighet har ökat synnerligen starkt i den moderna växtodlingen.

Förändringen i relationen mellan arbete och varupriser under 200 år har jag funnit häpnadsväckande liksom transportarbetets låga effektivitet i äldre tid. Att det var lönsamt att människor gick bud till fots 12 mil på två dagar förefaller otroligt i vår tid. Intressant har varit att iaktta hur bristen på skog försvårade Fållnäs ekonomiska utveckling.

Jag vill framföra ett varmt tack till redaktörerna för skriften, chefsbibliotekarien vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien Lars Ljunggren och bibliotekarie Eva Tullgren, vilka har haft en väsentlig del i uppsatsens tillkomst. Med dem har jag fört löpande diskussioner; de har försett mig med lämplig litteratur, forcerat svårigheter i brevens skrivstilar m.m.

Att skriva uppsatsen har för mig som lekman på historievetenskapens område inneburit ett stort nöje. Det är min förhoppning att ämnet har blivit så intresseväckande i min framställning, att eventuella fel och brister överskuggas.

En bok som tyvärr inte nådde mig förrän jag skrivit färdigt uppsatsen är Gunnel Sylvan Larssons välskrivna "*Carlslund från kungsladugård till herrgård*." Den utgör nr 1 i Vetenskapliga skrifter utgivna av Örebro Läns Museum och utkom 1993. Författaren som bl.a. varit landsarkivarie i Örebro län, tillika chef för läns museet, avled 1984. Karl Erik Larsson m.fl. har färdigställt boken. Ett kapitel av extra intresse är "*Carl Henric Anckarsvärd tid 1819-1843*" som bl.a. tar upp Anckarsvärd som innovatör, t.ex. av dubbelrian och sädsmagasinet, vilka jag berör i min text. Som jordbruksförnyare verkade han bl.a. för förbättrandet av fårskötsel. 1827 skrev han en artikel om detta i Journal för handel, slöjd och konst. Liksom på Fållnäs tog han fram nya kartor över egendomen och bedrev en intensiv byggnadsverksamhet.

NÅGOT OM JORDINNEHAV OCH SKATT- SKYLDIGHET I SVERIGE

Som bakgrund till de senare i föreliggande skrift återgivna breven från 1700-talets slut, vilka speglar förhållandena på godset Fållnäs³ i Sorunda socken, Sotholms härad, i Södermanland, och som en agrarhistorisk översikt lämnas här några upplysningar om jordinnehav och skattskyldighet i Sverige under äldre tider.

Jorden hade från begynnelsen inte varit skattemässigt delad. Från 1279, när frälset inrättades, blev den jord en frälseman innehade och brukade med landbönder skattebefriad. Som motprestation ställdes vid behov en fullrustad ryttare till kungens förfogande. Kunde rustskyldigheten ej fullgöras, återgick frälsemannen till bondeståndet. Om frälsejorden låg inom säteriet med rå- och rörshemman⁴, benämndes jorden ypperligt frälse⁵. Om jorden låg utanför säteriet, benämndes den allmänt frälse med viss skattskyldighet till kronan. Lisö tillhörde den första kategorien, medan godsets övriga gårdar i Sorunda, Torö och Ösmo tillhörde den senare. Allmänt frälse fick förvärfvas av ofrälse borgare eller präst från 1723, men av bonde först från 1789. På allmänt frälse betalade adelsmannen halv skatt. På den jorden ägde han både jorden och räntan, men han kunde sälja jorden och behålla räntan. Sådan från ägandet skild frälseränta förekom in på 1900-talet och vållade många tvistigheter, enär bönder ej ansåg sig skyldiga att betala denna ränta. Ypperligt frälse avskaffades 1810.

En självägande bondes gård kallades skattehemman, och bonden kallades skattebonde. Ett skattehemman, som också kunde förvärfvas av en adelsman, medförde full skattskyldighet till kronan. En bonde på kronans gård brukade kronohemman och kallades kronabonde. Skillnaden i inkomst för bönder på olika slag av hemman var obetydlig, enär räntan respektive skatten till kronan för kronabonde och skattebonde var ungefär lika stor som avraden⁶ till en frälseman. Den avgörande skillnaden var att den självägande skattebonden inte kunde avhysas från sin gård, så länge han fullgjorde sina utskylder. Under 1700-talet ökade avraden på frälshemmanen, vilket gjorde det fördelaktigare att vara skatte- eller kronabonde. Under 1600-talet hade förhållandet troligen varit det omvända. Detta framhåller Stellan Dahlgren i sin artikel i Statens jordbrukspolitik under 200 år.⁷ En bondes avrad till kronan eller frälsemannen erlades som regel i huvudsak genom leverans av varor och genom arbete. Gällande pris, s k markegångstaxa, fastställdes årligen av länsstyrelsen på förslag av en nämnd bestående av två avradsgivare och två avradstagare.

Den feodala synen på bönderna var oförändrad ännu vid 1700-talets slut, och den var lika uttalad från kronan som från de tre övriga stånden, vilka betraktade bönderna som de självklara försörjarna av riket. Den relativa maktlöshet i fråga om skatter som bönderna levde med var en följd av att de blott utgjorde ett stånd av fyra i riksdagen. Bondeståndets röstunderlag var vid 1700-talets slut 900 000 personer mot vilket de tre övriga stånden blott representerades av 43 000 personer⁸.

Fördelningen av jordinnehav i kategorierna, i procentandel av all jord, varierade över tiden⁹.

	Krono	Kyrko	Frälse	Skatte
Medeltidens slut	5,4	21,3	20,7	52,4
Gustav Vasas död	28,5	- ¹⁰	21,4	50,1
1700	35,6	-	32,9	31,5
1772	20,3	-	32,8	46,9
1825	12,7	-	32,9	54,4
1910	7,6	-	31,9	60,5
1981	6,7	2,5	¹¹ 88,8 ¹²	

Innehavet av frälsejord var särskilt stort i Mälardalens län, där denna jordnatur år 1800 översteg 50 % i Södermanlands, Stockholms och Uppsala län. Medeltalet för landet motsvarade ca 33 %. I Sorunda socken, liksom i hela Sotholms härad, var frälsejordens andel stor. Trots de feodala anspråk som riktades mot bönderna i Sverige, var dessas ställning ändå klart självständigare än i Europa i övrigt. En senare tids romantiska uppfattning om den fria odalbonden hade dock föga motsvarighet i äldre tiders verklighet. I breven kan man notera ett par exempel¹³ på att en bonde ser en lättnad i att hans hemman säljs till fideikommisset. I båda fallen är orsaken att han blott äger en del i hemmanet och måste dela avkastningen med släktingar, vilket vållar tvister och bekymmer.

FÅLLNÄS UNDER ÄLDRE TID

I Sorunda socken på sydvästra Södertörn i höjd med Mörkö och Trosa skärgård ligger gården Fållnäs. Den är känd i skrift från 1291 med anknytning till Magnus Johansson Ängel och brödrakretsen kring kung Magnus Ladulås¹⁴. Magnus Johansson tillhörde kungens riksråd. Nästa uppgift är från 1310, då kung Birger ägde gårdar i Fållnäs. Efter de dramatiska händelserna vid Nyköpings gästabad blev kungen driven i landsflykt. Hans innehav av Fållnäs övergick till en kusinsonson vid namn Birger Magnusson, som dog omkring 1350 i Magnus Erikssons ryska krig. Änkan Katarina Olofsdotter kallas 1352 fru Katarina, änka efter herr Birger i Fållnäs. Detta visar att Fållnäs var Birgers sätesgård, antagligen bebyggd med stenhus. Fållnäs som säteri bör därför dateras till 1320-talet, då Birger bytte till sig gods i Sorunda.

1387 omtalas Elin Gregersdotter som fru Elin av Fållnäs. Hon hade med stor sannolikhet varit gift med Birger Magnussons son, Magnus Birgersson, död 1380. Därefter gifte hon om sig med väpnaren Magnus Porse/Sjöblad/, begravd i Riddarholmskyrkan. Hennes arvtagare var dottern Birgitta Magnusdotter. Efter att ha blivit änka två gånger och överlevt sina barn, dog Birgitta 1450, nära 80 år gammal, i Vadstena kloster utan bordsarvingar. Hon omnämns som fru Birgitta på Fållnäs. Ett stort och svårt arvsskifte gav Fållnäs till Birgitta Magnusdotters morbroders och mosters arvingar, varav en var gift med Birger Trolle d.y. Sonen Arvid Trolle gifte sig 20-årig med en dotter till Johan Gädda, som varit måg till Birgitta Magnusdotter.

Vid detta tillfälle ställdes Fållnäs som säkerhet för en morgongåva¹⁵ om 600 mark örtug¹⁶. Därmed blev Fållnäs en del i Arvid Trolles stora jordinnehav. Två av hans barn, Erik och Anna, höll sina bröllop här 1487 respektive 1491. Vid samma tid lät Arvid Trolle förteckna sina egendomar för att underlätta framtida arvsskiften och löpande uppbörder. Handlingen, som benämns Arvid Trolles jordebok och är daterad 1498¹⁷, är mycket detaljerad även med avseende på redovisning av åtkomsthandlingar. Läsaren ges en översiktlig uppfattning om odling och brukning.

Genom Vasakungarnas kamerala utbyggnad av skatteredovisning kan kontinuerlig utveckling följas fram till våra dagar. Här är dock i första hand avsikten att visa hur utvecklingen framskred till sekelskiftet 1800.

Anna Arvidsdotter Trolle, som gifte sig med Nils Bosson Grip, blev änka 1522, då hennes man, som anhängare av Kristian II, dödades av sina egna landbönder i Täfte by, Vingåker. Som änka bodde hon på Fållnäs, där hon dog 1532. Sonen Peder Nilsson Grip drunknade året därpå vid en förlisning på Mälaren. Hans syster Brita blev arvtagerska. Med hennes giftermål med Björn Pedersson/Bååt/ från Fituna inleddes en nära 200-årig sekvens i släkten Bååt.

Björn Pedersson var slottsloven (kommendant) på Stockholms slott och blev senare riksråd. Även sonen Gustav och dennes sonson Seved Bååt¹⁸ blev riksråd. Den senare dog 1669 men hade dessförinnan upphöjts till friherre och erhållit förläning, varför han lämnade Fållnäs till sin bror, gift med Helena Fleming från Fituna. Som änka styrde Helena Fleming godset med kraft, varom vittnar "Förslagsräkning hur Fållnäs herrgårds årliga indräkt och nytta emot dess årliga besvär och utgift svarar"¹⁹.

Denna förteckning upptar "löning och förtäring" på gårdens tjänstefolk, nämligen gårdsfogde, de ja, trädgårdsmästare, två drängar, fiskare och fyra pigor. För bakning, matlagning och brygd räknades fyra tunnor spannmål per tjänare och år. Kosten i övrigt bestod av salt fläsk, salt eller torkat kött, salt strömming, bönor och ärtor. Smör redovisas blott två skålpund = ett kg för alla tio personerna under året.

Förutom mathållningen redovisas kontantlön och naturaprodukter:

fogden 40 daler kopparmynt samt avkastningen från fogdehemmanet

dejan 30 daler kopparmynt

pigorna 16 daler kopparmynt

övriga vadmal, lärft, ull och skoläder.

Skörden 1667 var 222 tunnor råg och korn med anmärkningen "över förväntan" samt 22 tunnor vete; dessutom havre, humle, hampa och lin. Vidare hade sålts gödoxar, kalvar, ungnöt, gäss, färskt kött, fläsk, talg, getost, ister och ull samt därtill 16 000 murtegel och 160 tunnor kalk. Gården betecknades vid denna tid som välbyggd och bestod bland annat av "fatburen av sten med fem välvda källare under". Efter Seved Bååts död återkrävdes Bååtska förläningar inklusive räntor, vilket även berörde Fållnäs-godset med påföljd att innehavarinnans kvarlåtenskap i guld och silver måste säljas för hennes "värdiga begravning". Som gammalt frälse förblev dock gården i släktens ägo till förmån för kanslirådet Carl Bååt, och från 1698 hans änka. Denna drabbades året därpå av reduktionskommissionens krav på 180 000 riksdaler, och några år senare togs gården i beslag av kronan för skulden.

FÅLLNÄS UNDER 1700-TALET

SÄTESGÅRDEN - DESS ÄGARE OCH FÖRVALTARE

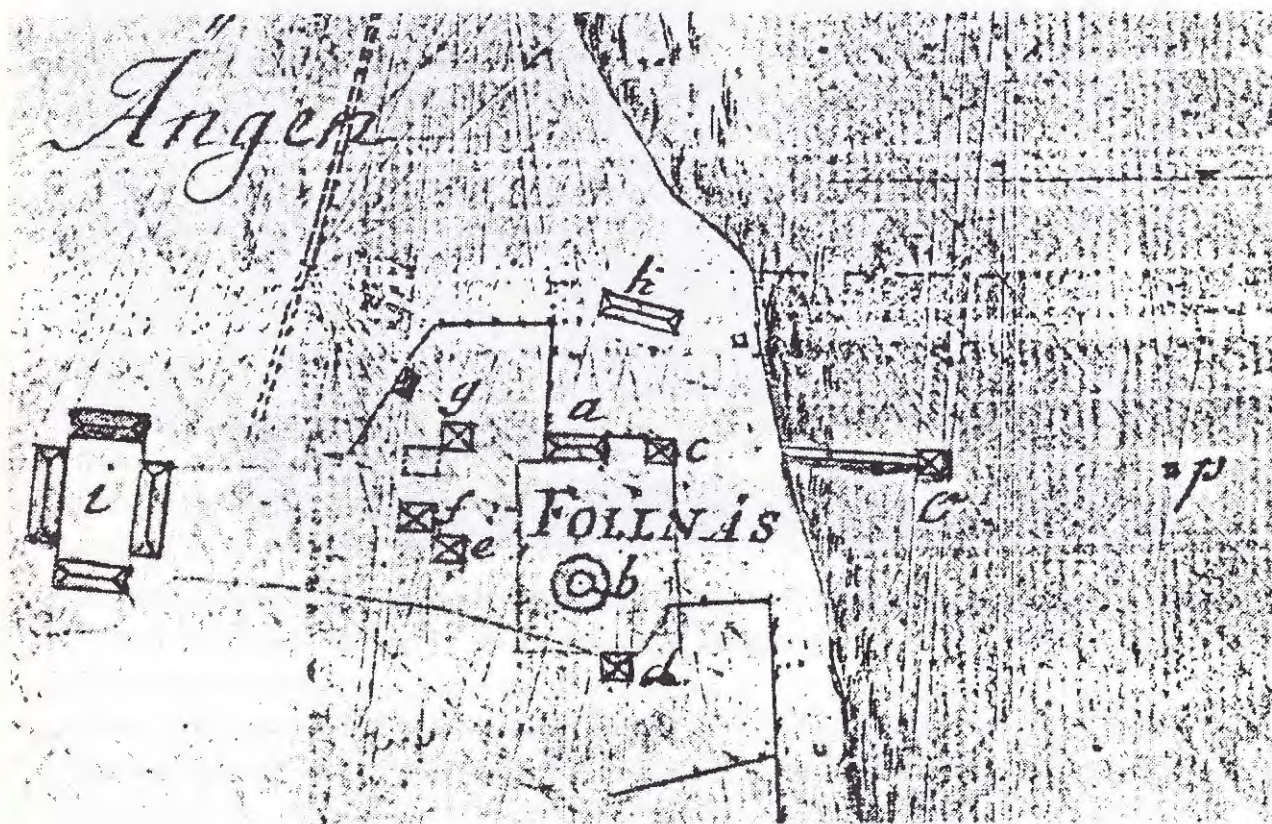
Vid det nya seklets ingång var den ekonomiska situationen bekymmersam - en stor skuld till kronan och gården i beslag. 1707 blev det dock klart att reduktionskommissionen hade gått för långt, och beslaget liksom kravet upphävdes. Då hade mangården brunnit ned, och i juni 1709 såldes godset till den pensionerade generalmajoren Alexander Hummerhielm för 12 000 riksdaler. Denne fick uppleva att den ryska galärflottan brände Fållnäs 1719, liksom andra gårdar och städer längs ostkusten. Efter Hummerhielm följde änkan och sedan sonen, som i sin tur sålde gården till David Henrik Hildebrand²⁰, "till fördelaktigt pris". Själv hade han löst in medarvingar efter värderingen 17 000 riksdaler. 1719 års förödelse drabbade inte blott huvudgården utan även nära nog alla landbogårdar och torp på Lisö. Det var alltså ett gods ännu märkt av olyckor som Hildebrand förvärvade. Omfattningen var dock betydande med 25 hemman, varav 23 sannolikt var Lisö landbogårdar. När lantmätare Gabriel Boding redogjorde för bebyggelsen på huvudgården 1767, beskrev han ett par av de då befintliga byggnaderna på följande sätt:

"a. Ett urgammalt stenhus merendels af gråsten upmuradt med starcka hwalf både uti Wåningsrummen och Källrarne. - b. Lemningar efter et glt rundt Torn hwars 9 alnars tiocka gråstensmurar intaga en widd af 31 alnars Diameter."

Huset A måste vara samma hus som 100 år tidigare benämndes fatbur och sannolikt detsamma som fanns på Trolles tid, om än präglad av förändringar genom tidens härjningar. Tornruinen som beskrivs under B var uppenbarligen resterna av en medeltida kastal. Sådana uppfördes bland annat på viktiga farledsplatser under tiden 1100 till 1300. Den mest berömda var tornet i Stockholms slott. Det märkvärdiga med Fållnäs-tornet är att läget inte särskilt väl ansluter till någon viktig farled eller handelsplats, men framför allt att dimensionen i markplanet tycks ha varit större än Tre kronors-tornets dimension i Stockholm. Fållnäs hade alltså aldrig bebyggts med den ståt som var vanlig på stormaktstiden och återställdes efter 1719 blott nödtorftigt.

Mannen som bekostade återuppbyggnaden efter en generalplan av arkitekten Erik Palmstedt²¹ 1781 var David Henrik Hildebrand - "den rike" - som förvärvat gården 1738. I samband med arvsskiftet efter modern tycks Hildebrand ha insett det opraktiska i att ha egendomar kring land och rike. Han sökte därför samla alla innehav till Södermanland. De första stegen blev förvärvet av Fållnäs och inlösen av syskonens delar i Ericsberg påföljande år. Han fann snart att egendomen trots sitt stora omfång var föga ekonomiskt givande. Därför riktade han sitt intresse mot andra arv och förvärv, av vilka de förnämsta blev Ericsberg med Forssjö bruk och Bysta med Brevens bruk. Under senare delen av sin levnad vidtog Hildebrand åtgärder för att trygga sina efterkommandes framtid genom att 1778 inrätta tre fideikommiss, Ericsberg, Bysta och Fållnäs.

Under tiden mellan Bodings karta över bebyggelsen 1767 och Palmstedts generalplan 14 år senare skedde en del förändringar med byggnaderna - vissa försvann, andra tillkom. Den odaterade kartan med kompassrosen har således samma byggnader runt fågårdens fyrkant som Bodings karta, men ladugården har fått en tillbyggnad. Kastalresterna är borta. Väster om manbyggnaden har ett ganska stort hus tillkommit, liksom sydost om densamma. Båda dessa hus är försvunna i Palmstedts plan. Kanske är Bodings karta ett förslag till nybebyggelse? Har Hildebrand möjligen först haft en mindre ambitiös tanke om hur gården skulle bebyggas men sedan ändrat sig till förmån för en mer godsliknande plan i enlighet med tidens uppfattning? Det senare skulle kunna betyda att han från början inte hade tänkt sig att Fållnäs skulle instiftas till fideikommiss.



Gabriel Bodings kartbeskrivning 1767

Wid Follnäs Sätessgård är: Lit. a. Et urgammalt stenhuss merendels af gråsten upmuradt med starcka hwalf både uti Wåningsrummen och Källrarne. b. Lemningar efter et glt rundt Torn hwars 9 alnars tiocka gråstensmurar intaga en widd af 31 alnars Diameter. Af detta Torn som i Hedna tider skal warit en Wikinges Fästning är tid efter annan mycket ned rifwit och i synerhet har på några och 20 år dess qwarlemnade högd til 6 å 7 alr blifwit minskad, så at allenast 1 ½ å 2 alr högd öfwer dess grus nu är synlig. c. Fogdebyggningen. d. Materialbod. e. f. Gamla stall. g. Miölbod. h. Spanmålsbod. i. Ladugård. k. Et gammalt Gethus uti Källängen. l. Målthus och Smedja. m. Tegelugn. n. Tegellada och Båthus. p. Fisksump. q. r. Lemningar efter en gammal Kalckugn och Smedja som ligga wid Goddagatorpet och berättas hafwa hördt til Follnäs.



Hildebrand, David
Henrik, 1712-1791,
ryttmästare. Svenska
Porträttarkivet,
Nationalmuseum

Den sammanhållande kraften i den Hildebrandska förvaltningen av egendomar, järnbruk och manufakturer var en högt betrodd man, löjtnanten Anders Lidstrand²², född 1703, som 1739 kommit i Hildebrands tjänst. Hildebrand och Lidstrand hade kommit i kontakt med varandra i unga år, då båda tjänstgjorde i franska armén, och senare vid Västgöta regemente, varifrån båda tog avsked 1739. Lidstrand åtnjöt sin uppdragsgivares oinskränkta förtroende och lönade honom med en gränslös omsorg om förvaltningen, så att denna i allt blev framgångsrik. Framgången gällde inte minst inom jordbruket. Till sist fick Lidstrand mottaga riddartecknet av Vasaorden, då denna instiftades 1772, för att *“ha gagnat det allmänna med minst 3000 tunnors spannmål mera framskaffande ur jorden än den hon årligen förut burit”*. Vid sitt frånfalle 1779 donerade han till sin uppdragsgivare all sin egendom, däribland Mälby gård i Ösmo socken, trots att arvingar fanns.

Hildebrands dotter Agneta Sofia gifte sig 1784 med Carl Göran Bonde²³ från Fituna i Sorunda. Den unga maken dog redan efter fem år. Bonde blev därmed förmyndare för äldste sonen Knut Henrik, den nye fideikommissarien till Fällnäs, samt förvaltare av, förutom Fällnäs, även andra Hildebrandska egendomar - Håtunaholm i Uppland, Sikfors bruk i Västmanland samt Tapila i Finland, senare också Nynäs med Oppeby och Grinda i Bälinge



*Bonde, Carl Göran,
1757-1840,
friherre, överste,
generaladjutant.
Svenska Porträtt-
arkivet, National-
museum*

socken. Carl Göran Bonde ärvde 1799 fädernegården Fituna i Sorunda. I födelsesocken levde hans minne länge på grund av den aktning hans många goda egenskaper givit upphov till. På kyrkogården i Sorunda kan man än i dag se hans minnesmärke med inskriptionen "Utmärkt med höga yttre utmärkelsetecken, vann han genom enskilda dygder än högre i medborgarnas aktning".

I rikets tjänst blev Carl Göran Bonde än mer uppskattad. Student i Uppsala 1769, fänrik vid livgardet 1775, en av faddrarna vid kronprinsens dop 1778 och uppvaktande kavaljer hos denne 1782-89 blev han generaladjutant hos hertig Karl 1789 och överste och generaladjutant hos kungen 1792. Samma år blev han överstekammarjunkare och ledamot av rikets allmänna beredning. Därefter utnämndes han till chef för drottningens hovstat 1802 och utsågs att delta i ombesörjandet av subskriptionen för Södertälje kanal och slussaktiebolag 1806. 1810 erhöll han avsked från hovtjänsten och blev 1818 en av rikets herrar. Bonde dog på Nynäs i Bälinge 1840, vid 83 års ålder. Som uppvaktande kavaljer sägs han ha vunnit den egensinnige unge kronprinsen Gustaf Adolfs tillgivenhet och förtroende, vilket tyder på takt och klokhet. Om arbetslivet på Fällnäs under Carl Göran Bondes tid finns vittnesbörd bevarade, nämligen nära 70 brevrapporter från åren 1796-1799, skrivna av gårdsfogden Eric Brodin till "Högwälborne nådige Herr Baron". Här beskrivs det dagliga arbetets omsorger och vedermödor, glädjeämnen och sorger.

Eric Brodin var född 1752. Han kom till Fällnäs från Ericsberg i Stora Malms socken. Brodin var då nygift med dottern till gårdsfogden på Fällnäs, Lars Öijer. Makan Agneta, född 1760, hade vid unga år kommit till Ericsberg och återvände nu till Fällnäs som gift. Familjen "disponerade" på livstid 1/4 frälsehemmanet Östra Oxnö av fideikommisset. Hemmanet kallas i gårdshandlingarna "donationshemmanet". Den blivande gårdsfogdehustrun hade samma förnamn som Hildebrands hustru och dotter. När hennes första barn, en gosse, föddes 1785 fick han i dopet namnen David Göran, och bland dopvittnena märktes David Hildebrand och Carl Göran Bonde med fruar och barn samt Carl Görans far Jöns Alexander Bonde på Fituna. Familjen Brodin var bosatt på Oxnö redan under Eric Brodins tjänst på Fällnäs huvudgård, och på Oxnö dog han 1826. Tjänstens anknytning till Oxnö är intressant genom att efterträdaren Lars Pettersson, som kallades inspektör, samtidigt arrenderade grannfastigheten Södra Svärdsö. Gårdsfogden Lars Öijer hade sannolikt också anknytning till denna godsets mest avlägsna del, eftersom Öija, den ö där Landsort är beläget, vid denna tid ingick i fideikommisset. Redan i Trolles jordebok 1498 nämns Svärdsö som brukat av en godsets förtroendeman, nämligen skepparen Nils. Trehundra år senare stadgas att "den som bor på Svärdsösund som skeppare skall föra storbåten".

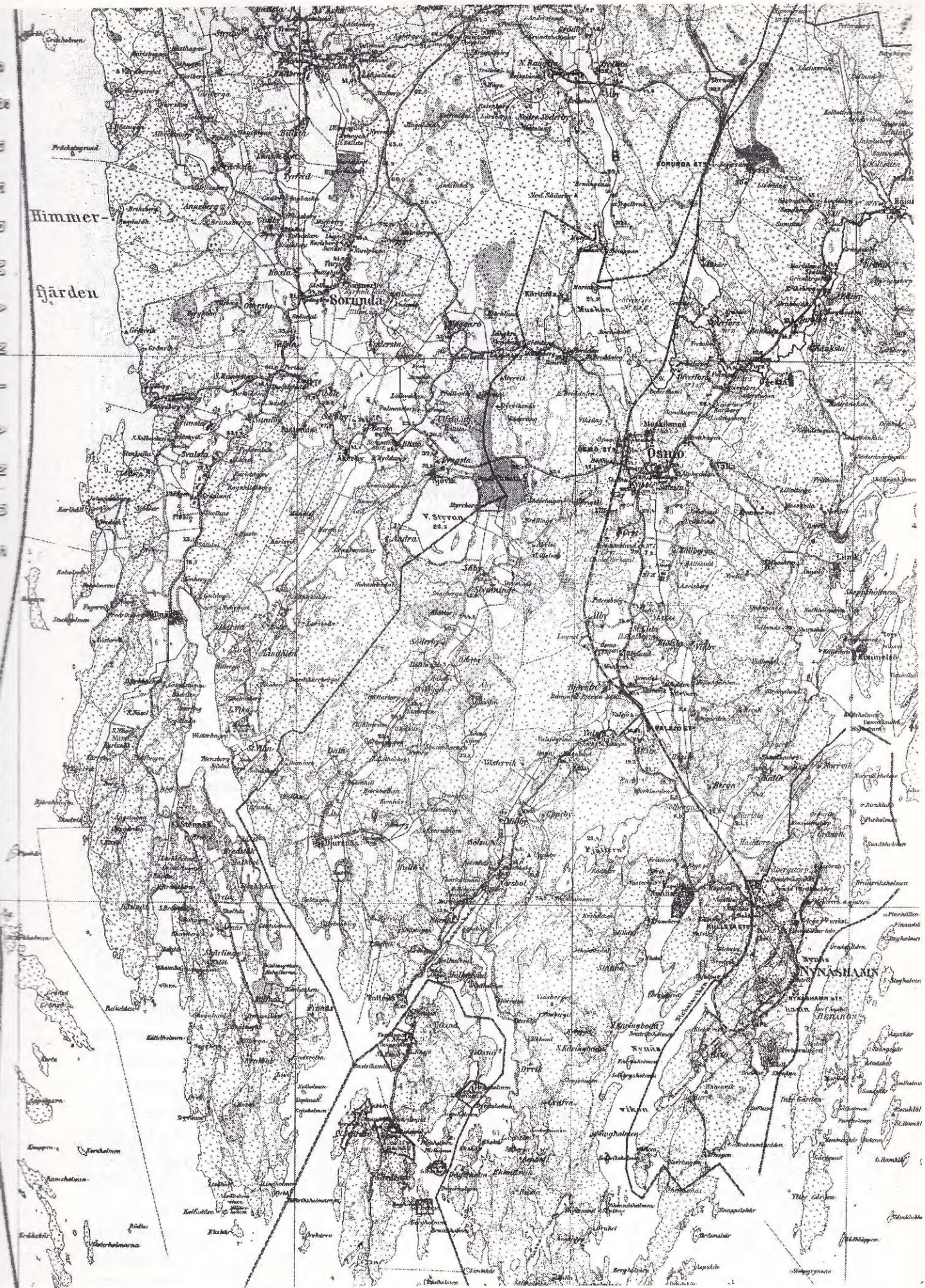
GODSETS OMFATTNING OCH DE ANSTÄLLDA

Enligt Arvid Trolles jordebok 1498 omfattade godset sätesgårdarna Fällnäs och Ristomta, 24 rå- och rörshemman och torp på Lisö, 11 frälsekattegårdar, kronoskattegårdar och torp "uppe i Sorunda" samt en frälsekattegård i Torö socken.

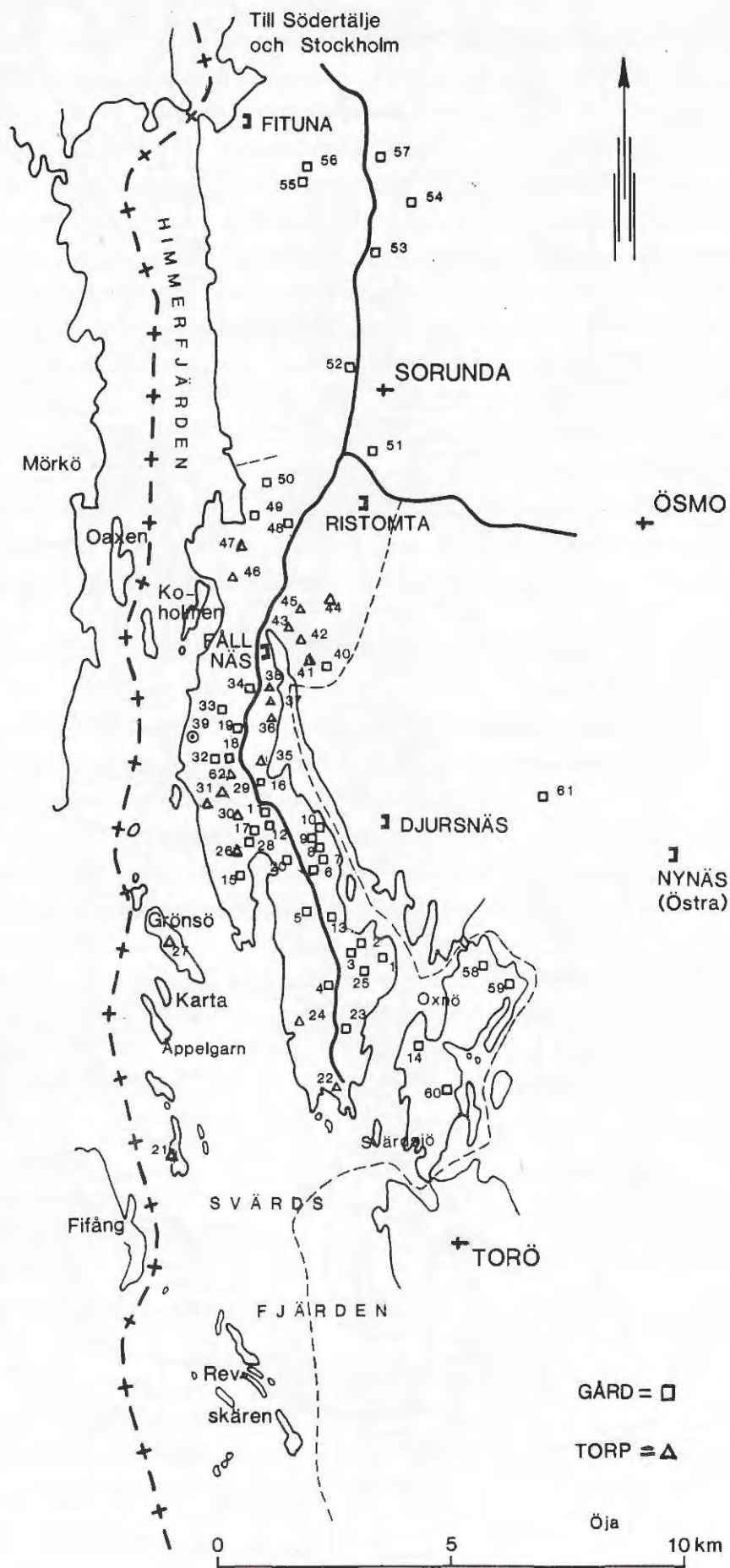
År 1800 hade omfattningen - utöver de båda sätesgårdarna - vuxit till 23 rå- och rörshemman och 16 torp på Lisön, 12 frälsekattegårdar, fyra kronoskattegårdar och åtta torp "uppe i Sorunda" samt fyra frälsekattegårdar och 1/8 kronoskattefiske i Torö socken. Sammanlagt var mantalen 17 1/2.

De i fideikommisset ingående ägorna hade en areal på 4 044 hektar²⁴ med en utsträckning i norr/söder på över tre mil - dock var jordinnehavet ej sammanhängande norr om huvudgården.

Godsets omfattning	År 1498	År 1800	År 1800
	Antal	Antal	Mantal
Fällnäs sätesgård	1	1	3
Ristomta sätesgård	1	1	2
Med rå- och rörshemman på Lisö	24	23	5 3/4
Torp på Lisö		16	
Uppe i Sorunda frälsekattegårdar	11	12	7 1/2
kronoskattegårdar		4	2 3/4
torp		8	
I Torö socken frälsekattegårdar	1	4	1 1/2
kronoskattefiske (Öija)		1	1/8
I Ösmo socken kronoskattegårdar		1	1 3/4
		Summa:	24 3/8



Utsnitt ur Äldre ekonomiska kartan (del Sorunda). Foto Bertil Olofsson Krigsarkivet



Tidigaste skriftliga belägget

1.Frönäs	1498	48.Svalsta södergård
2.Kalvnäs	1498	49.Grimsta södra (Stenkulla)
3.Kalvnäs	1498	50.Grimsta
4.Svalbo	1498	51.Tibble
5.Ärnäs	1498	52.Hoxla
6.Vreta	1498	53.Billsta
7.Stenbacken	1498	54.Norr Emby
8.Maskbol	1498	55.Källsta
9.Bredstäk	1498	56.Källsta kvarn
10.Stäket	1498	57.Aska
11.Stennäs	1498	58.Västra Oxnö 1573
12.Bredbol	1470	59.Östra Oxnö 1693
13.Skärlinge	1498	60.Södra Svärdsö 1693
14.Svärdsö	1498 (Norra)	61.Mälby
15.Hästnäs	1498	62.Karlsnäs efter 1800
16.Bro	1498	
17.Tåbol	1498	
18.Näset 2	1498	
19.Näset 3	1498	
20.Bromsätra	1498	
21.Kråkskär	1693	
22.Lindholmen	1630	
23.Maren	1693	
24.Dyvik	1630	
25.Skrähäll	1565	
26.Backen	1773	
27.Grönsö	1773	
28.Torpet	1573	
29.Berg	1653	
30.Södra Rissle	1816	
31.Sandvik	1653	
32.Näset 4	1498 (Kärret)	
33.Näset 1	1498	
34.Näset 5	1498	
35.Lövhagen	1653	
36.Tegelladan	1730	
37.Österäng	1718	
38.Bodalen	1718	
39.Vårdkase		
40.Stora Marsta	1653	
41.Lilla Marsta	1705	
42.Nybygget	ca 1800	
43.Goddagarna	1745	
44.Norra Rissle	1773	
45.Stenberga	1797	
46.Nytorp	1653	
47.Sjöåker f.d. båtsmanstorp		

1773 är 259 personer uppförda i mantalslängd över befolkningen på Fällnäs säteri och i Lisö rote (*"Extract af mantals längden för Sotholms härad pro anno 1773"*²⁵, bilaga 1). Fyrtio år senare redovisas ytterligare 33 personer, vilket motsvarar en ökning med 0,3 % per år. 1773 års uppgifter är detaljerade i fråga om social ställning och åldersgrupp. På sätesgården på tre mantal återfinns gårdsfogden Lars Öijer, dejan samt fem drängar, varav en gift, och fyra pigor. Den gifta drängen och hans hustru hade fyra barn. Inalles fanns alltså 16 människor på gården.

Landbogårdarna var 24 på sammanlagt $5 \frac{3}{4}$ mantal. Där bodde 22 bönder och 22 bondhustrur. Två bönder var änkemän och två hustrur änkor. Av ankorna hade den ena två drängar i sin tjänst, den andra en dräng och en piga. Av ankemännen hade den ena en dotter och en måg på gården, den andra vuxna barn, en son och en dotter. I de övriga 20 gifta böndernas hushåll fanns en måg, sex arbetsföra söner och 17 drängar samt fem arbetsföra döttrar och 11 pigor. Sammanlagt bodde på gårdarna 51 vuxna män och 41 vuxna kvinnor. Barn under 15 år fördelade sig på 23 pojkar och 31 flickor.

Av inneboende föräldrar och svärföräldrar äldre än 63 år var sju män och 14 kvinnor. Av de senare var änkan Ingrid i Brebohl 70 år men stod ännu som bonde för gården med hjälp av två söner. I Skrähäll bodde förutom bondfolket med anställda också den "skröplige utfattige" båtsmannen Oxelquist med hustru. De flesta över 63 år är antecknade som "skröplige" och pigan Stina på Stennäs som döv.

Mantalslängden upptar 19 torp av vilka tre är antecknade "raserade" - Grönsö, Kärret och Åkermarken - och ett, Bodalen, "öde". Två är bebodda av personer utan arbetsskyldighet, nämligen Kråkskär, där man och hustru var över 63 år och "utfattige", samt Kronoberg, där dottern Anna skötte sina "skröplige och utfattige" föräldrar. Torparna på Österäng och Lindholmen var ogift respektive änkeman. Den förra hade en piga i sin tjänst, den senare en vuxen dotter. Den ensamme torparen på Rissle klarade sig utan kvinnlig hjälp. På torpen fanns alltså 13 arbetsföra män och 12 kvinnor, vidare 13 pojkar och 14 flickor samt "modern" Gun i Dyvik som hade "fattigdel". Män över 63 år saknades, men sex gamla kvinnor fanns, bland dem den 99-åriga modern till "sjukliga" Ingrid på Sandvik. Lindboms änka, inneboende på torpet Bromsättra, levde "i stor fattigdom", och änkan Agneta på Nytorp "tiggde". I genomsnitt räknade landbobönderna sju personer per hushåll och torpen knappt fyra och en halv, vilket svarar mot skillnaden i åkerareal och kreaturshållning.

Uppgifterna i mantalslängden ger en bild av de sociala förhållandena vid Fällnäs säteri under 1700-talets sista decennium. Denna tid är slutet på en mycket lång epok av likartade omständigheter. Mantalssatta landbogårdar är gamla, som regel äldre än torpen. I den senare kategorin tillkommer sedan ytterligare några ännu under 1800-talets början. Kontinuiteten är utpräglad vid generationsväxlingar bland brukarna. Drängar och pigor följer efter som bönder och bondhustrur eller torpare när föräldrar och svärföräldrar åldras.

En jämförelse mellan 1773 års mantalslängd och 1788 års förteckning över bönders och torpares skuldkonton på 24 gårdar och 15 torp visar, att samma brukare återfinns på 15 gårdar och åtta torp. Uppgifterna tyder på att brukarens ställning som bonde eller torpare varade i 30-35 år, vilket väl svarar mot en generation. Man kan räkna med att brukningen övertagits i 25-årsåldern och varat till 50-60-årsåldern. De nya namn som förekommer 1788

antyder, att söner tagit över på sex av de 10 gårdar som bytt brukare, men på bara ett av de sju torpen. Å andra sidan är det väl sannolikt att även mågar finns bland efterträdarna, vilket ju ej kan upptäckas genom namnen. Frälsebonden eller landbonden hade i motsats till frälsekattebonden ej börsrätt till gården. Här tycks dock börsrätt ha tillämpats i praktiken.

I bilaga 10 (*“Exempel på landbogårdar, torp och deras brukare på Fållnäs”*) redovisas en sammanställning av uppgifter ur Arvid Trolles jordebok 1498, ur 1693 års skattelängd, ur 1773 års Extract af mantalslängd, ur 1789 års skuldförteckning (blott de skuldförda) samt ur 1865 års gårdsförteckning över arbetsskyldigheter, avrader och penningarrenden.

Jämsides med landbönder på ypperligt frälse och allmänt frälse fanns frälsekattebönder, som ägde sina gårdar, men vilkas ränteskyldighet till kronan hade sålts till en adelsman. Dessa hade alltså att erlagga samma skatt till adelsmannens gods som de annars skulle ha betalat till staten. Skatteköp av detta slag hade gjorts i ett stort antal i hela Sorunda. Eftersom skatten/avraden i stor utsträckning betalades med varor/persedlar, gjordes årligen markegångsvärdering av varorna.

En sådan förteckning, *“Repartition af nedanskrefne Hemmans Frälse Skatte Räntor till Fållnäs Fidei Commiss År 1818”*, återges som bilaga 2, i faksimil.

JORDBRUKET OCH DESS ORGANISATION²⁶

Sätessgårdens egen brukning var av liten omfattning i förhållande till godsets omfång och oförändrad över minst 300 år. Tvåsåde, d v s halva åkern i träda, var regel; därmed blev årligt utsäde blott 120 tunnor. Lisöbönderna sådde fem tunnor per gård och torpen hälften så mycket. Gårdarna uppe i socknen sådde 8-10 tunnor per gård. Den blygsamma spannmålsarealen på Lisön uppvägdes av rikt fiske och stora ängs- och betesmarker. Förhållandevis liten åkerareal vid säteriet var regel i liknande godshushållning och hade sin förklaring i att transporter inom gården blev betungande vid långa avstånd. Än mer vägande var att lönearbete i jordbruket dittills aldrig haft stor omfattning. Ännu under 1790-talet utfördes nästan allt arbete av bönder såväl på Fållnäs som i landet i övrigt. På säteriet var några få befattningshavare löneanställda: gårdsfogden, ladugårdsdejan, trädgårdsmästaren, fiskaren, skepparen, skärvaktaren och skaffaren²⁷, samt några pigor och drängar. Men även sådana befattningshavare uppbar som regel en stor del av lönen i form av brukning. Arbetet vid huvudgården utfördes av bönder och torpare, de förra med tre dagsverken per vecka, de senare med två²⁸. Arbetstiden räknades sommarhalvåret från klockan 5 på morgonen till klockan 8 på kvällen med två timmars middagsvila och med rast för- och eftermiddag. Under vinterhalvåret arbetade man så länge ljuset varade och hade blott en timmes middagsvila under den mörkaste tiden. Lisö bönder gjorde dagsverken till Fållnäs, men bönderna på godsets gårdar i Sorunda arbetade i rättarlagen på Billsta eller Ristomta.

Sätessgårdens arbetsbehov tillgodosågs alltså genom dagsverksskyldighet. Enligt 1773 års mantalsuppgifter fanns 24 landbogårdar med skyldighet att utföra tre dagsverken per vecka.

51 arbetsföra män på dessa gårdar skulle alltså göra 72 dagsverken, vilket gör 1,4 veckodagsverke per vuxen man. En del dagsverken, framför allt vid skörd, gjordes av kvinnor och kallades hjon- eller hjälpdagsverken; två sådana räknades som ett mansdagsverke. I realiteten kom därför i genomsnitt blott något mer än ett dagsverke per vecka att åvila mannen. Extra dagsverken mot betalning förekom även.

13 torp hade dagsverksskyldighet; 13 arbetsföra män och 12 kvinnor skulle tillsammans göra 26 dagsverken per vecka. Den sammanlagda mängden dagsverken till sätesgården från landbogårdar och torp blev därmed 96 dagsverken per vecka med sex arbetsdagar, eller 16 per dag. "Överdagsverken" betalades särskilt. Dagsverksskyldigheternas fullgörande bokfördes nog. För dem som inte kunde läsa användes dagsverkssticka, som bestod av två hälfter. I stickan skars in ett märke som följde varje hälft. På så vis kunde bonde och gårdsfogde kontrollera varandras räkning. Självhushållningen var helt dominerande. En rad arbetsuppgifter avräknades mot dagsverken - nätbindning, tillverkning av tågvirke, gångbud till Stockholm och västra Nynäs i Bälinge socken, skjutsar samt vaktande av fiskevatten och skogar. En ny gårdsfogde som inte kunde något om fiske instruerades att "snarast ge sig ut i skären för att lära" om detta. Mannen skulle också ha tillsyn över böndernas vedbackar så att inget olovligt avverkades.

Kreaturshållning och bete

Kreaturshållningen var omfattande. Tyvärr finns ingen uppgift från 1700-talet. Men 1814 redovisas på Lisö 85 hästar, 147 kor, 39 ungnöt och 248 får men ingen ox och inga svin²⁹. Antalet hästar var anmärkningsvärt stort, vilket stöds av Dagny Hedenstiernas studie över näringslivet i Sotholms härad 1640³⁰. Mönstret på Lisö avviker markant från häradet i övrigt.

Nils Andersson
"Smäländsk
oxdrift".
Statens
Konstmuseer.
National-
museum
D 53.069



Kanske ägnade sig Lisö-bönderna åt uppfödning för försäljning eller åt körslor mot betalning. I vilket fall som helst är förhållandet gåtfullt.

Av kreaturshållningens omfattning förstår man att Lisö måste ha varit ett starkt betespräglat landskap med obetydlig skogbevuxen areal. Detta bekräftas av en inlaga 1725³¹, vari ägaren betygar "att man endast med svårighet bränsle och stängselvirke sammanbringa kunde". När man i ett av Brodins brev³² läser om vedhuggning, så visar det sig att denna utförs på en av öarna utanför Lisö. Vid godsets fullgörande av byggnadsskyldighet på komministergården i Sorunda köper man de flesta stockarna, trots att skogsmarken omfattade stora arealer. Allt bete togs till vara. Om somrarna fördes ungdjur och får över till godsets många öar i Himmer- och Svärdsfjärdarna. Fåren fick sedan om höstarna beta på stubbåkrarna för att därmed nyttiggöra groende spillkorn och tappade ax. Kreatursgödseln hade avgörande betydelse för långvarigt bibehållande av åkermarkens produktionskraft. Därför hölls så många kreatur som möjligt över vintern.

Svag utfodring och småväxta djur gav mycket låg mjölkavkastning i storleken 500-800 liter per ko och år = 25 kg smörfett. Kalvningsintervallen var långa - i breven nämns upp till tre år³³. All mjölk användes ej till smörframställning, eftersom kalvuppfödning också var viktig. Vid svår missväxt krävdes nödfoder för att hålla djuren vid liv - gammal halm, fina kvistar med löven kvar och grön vass. Sorpa, som omtalas i breven³⁴, var en uppblött blandning av halmhackelse, agnar m.m., ibland även mossor. Efter långvarig undernäring härjade sjukdomar svårare än eljest bland människor och djur. Ännu i maj måste postbudet spänna hästarna från kärran och lämna den på vägen "ledandes hästarna" hem³⁵. Brodin skriver också: "Böndernas hästar så magra att jag inte litar på dem utan tar gårdshästarna."

Ett ungnöt av hankön, som kastrerats och körts in, kallades stut; en fullvuxen stut kallades oxe. Såväl hästar, kor och stutar användes som dragare på torp och smågårdar. På större gårdar användes mest oxar. Äldre oxar göddes på bete för slakt efter sommaren. Vid försäljning på marknaderna hade oxar och andra kreatur fördelen att kunna transportera sig själva, men vandringen hade minskad vikt till följd.

Oxar och stutar från Småland köptes på marknaden i Södertälje för gödning och senare slakt i Stockholm³⁶.

Växtodling och missväxt

I Dagny Hedenstiernas ovan nämnda studie över näringslivet i Sotholms härad 1640 redovisas en genomsnittsskörd av 14 tunnor spannmål per bonde. Av skörden gick då 3 1/2 tunna i skatt, 1 1/2 i tionde till kyrkan och 4 till utsäde; 5 tunnor blev över för egen konsumtion samt i bästa fall någon försäljning. Vid 1700-talets slut hade skördarna ökat något men samtidigt tenderade befolkningen att öka snabbare.

Under hela 1700-talet och fram till 1820-talet var marginalen mellan knapp försörjning och svält så liten, att måttlig skördenedsättning blev svår att överleva. Två svåra missväxtår per decennium var vanligt, och viss import av spannmål förekom årligen. Sådan är bilden för landet som helhet. Men lokalt var skillnaderna i fråga om försörjning större, eftersom transporten av ett så tungt varuslag som spannmål var dyrbar, om den ej skedde med båt. God skörd i en del av riket lindrade därför föga i andra delar med svag skörd.

Avkastningen i genomsnitt var ca 6 1/2 tunna per tunna utsäde. Lägsta skörd var 100 tunnor mindre än medelskörd, vilket kan synas måttligt, men det skall då beaktas att man levde på marginalen vid normal skörd. Ännu sämre var det för kreaturen som skulle livnära sig på halv foderskörd. Avkastningen per tunna utsäde kallas korntal. I det här fallet är korntalet alltså 6 1/2, vilket är förhållandevis högt för tiden. Korntal på 3 och 4 var inte ovanliga, och ännu lägre tal förekom på öarna i skärgården. Korntalen varierade med klimatet och kreatursstockens storlek i förhållande till åkerarealen. En period kring mitten av 1500-talet var korntalen lika höga som kring 1800, däremellan lägre. Det höga korntalet på vete i tabellen förklaras av att blott den bästa och starkast gödslade åkern besåddes med detta sädesslag. Svag foderskörd medförde också ett annat bekymmer än svältfödda kreatur, nämligen liten tillgång på stallgödsel vid nästföljande års vårsådd.

Skördestatistik för växtodlingen vid Fällnäs åren 1796-1800

I bevarad skördestatistik för den årliga växtodlingen kan avkastningen i tunnor spannmål och lass hö avläsas på följande sätt:

Årtal	1796	1797	1798	1799	1800	Medeltal		
						Skörd totalt	Dito per tld	Utsäde tu ³⁷
<i>Höbärgning i lass</i>	455	444	209	402	533	408		
Spannmål avkastning per tunna utsäde								
<i>Vete tu/tld</i>	9:5 ³⁸	12:1	10:0	6:4	9:8		9:4	5:6
<i>Råg dito</i>	6:8	5:9	7:9	7:9	6:8		6:9	64:5
<i>Årtor dito</i>	7:1	7:3	2:9	1:0	5:5		4:8	1:3
<i>Korn dito</i>	7:4	11:3	6:3	7:4	6:8		7:8	12:7
<i>Havre dito</i>	4:5	5:9	2:6	4:4	4:5		4:4	36:5
S:a tunnor skörd	827	812	669	752	792	770	6:6	120:6

Brukning av åkerjorden skedde med årder - plogen kom först något senare. Därför kunde inte näringsrika tunga lerjordar användas på annat sätt än som permanenta slätterängar. Harvarna var pinnharvar med trä- eller järnpinnar. Sådden utfördes för hand, och vårsäden stöptes ibland i gödselvatten för att främja snabb groning. Skörden utfördes med lie eller med skära då halmen var kort. Säden bunden i kärvar eftertorkades i rian, där man ibland anordnade en eldstad så att rökgaserna bidrog till torkningen. Det senare torkningssättet användes dock ej till brödsäd.

Jakt och fiske

Jakt bedrevs både för att skaffa vilt, som var eftersökt till nådig barons matbord, och för att hålla rovdjuren tillbaka. Brevens berättelser om hur man lyckades avliva varghonan³⁹ med hästkadaver som lockbete och om "älgstuten"⁴⁰, som stupade för ett välriktat skott, vittnar om betydande engagemang. På Lisö finns för övrigt namnet "Skallängen", vilket minner om att man här bedrev skalljakt en gång i tiden, sannolikt på varg. Det ätbara bytet bestod, förutom av älg, av tjäder, sjöfågel och harar, under det att rådjur vid denna tid helt saknades i Svealands landskap.

Faunan inrymde ännu i början av 1900-talet stationär förekomst av utter, pilgrimsfalk, berggub och tjäder - arter som numera alla är försvunna eller mycket tillfälliga. Nya djurarter, som har tillkommit i sen tid, är rådjur och vildsvin. Älgstammen har ökat kraftigt.

Fisket levererade strömming till försäljning och naturaavlöning. I ungefär vart tredje brev nämns att fisk sänds med till hushållet i Stockholm för att användas eller försäljas. Fisken var av många slag - sik, flundra, lax, simpa och torsk. Gädda och abborre nämns ej vid namn utan tycks ha gått under begreppet fisk. Märkvärdigt är att ingen ål omtalas. Ålfisket har ännu betydande omfång i denna del av skärgården. Bönder och torpare hade rätt att fiska på godsets vatten och bedrev regelbundet fiske, framför allt om våarna. Arrende för fiske betalades av Trosa "skärborgare" och Landsorts lots- och fyrbpersonal. Tillsyningsman över fisket i de vidsträckta yttre vattenområdena var "skärvaktaren", som fram till mitten av 1700-talet hade sin bostad på Kråkskär, en liten ö öster om Fifång.

Försålda varor

Man kan ungefär beräkna hur mycket av redovisad skörd som förbrukades i egen hushållning genom att räkna bort utsädet och det försålda. Man finner då att en dryg tredjedel av säteriets spannmålsskörd, övervägande råg, kunde säljas⁴¹.

Kreaturshållningens viktigaste saluvara var smör. Försäljningen hade stor betydelse för alla gårdar, stora som små. I bondehushållning var smör en lyxvara ända till framemot 1800-talets slut. Smör gjordes för försäljning i närmaste stad och användes i det egna hushållet endast vid högtider. Varor från kreaturshållningen såldes enbart i Stockholm på grund av det höga priset där, strömming däremot i Nyköping eller Norrköping.

För att få en uppfattning om varornas priser kan man jämföra med värderingen av arbetet. Ett bondedagsverke mot penningbetalning - vilket i sig var sällsynt - betalades med 8 skillingar. Sex dagars arbete, en arbetsvecka, innebar alltså 48 skillingar = 1 riksdaler silvermynt i lön. Rågpriset var 5 riksdaler per tunna om 105 kg. En tunna råg motsvarade alltså fem veckors arbete. Äggpriset var, enligt brev 7, 12 skillingar tjoget. Ett tjog ägg kostade alltså 1/4 riksdaler i lokalt pris, vilket motsvarade nästan två dagars arbete.

Samfärdsel, transporter och vägar

Den saluförda mängden spannmål utgjorde årligen 30-40 ton. Det är en mängd som ungefär motsvarar vad i våra dagar en stor lastbil med släp rymmer. Lastning, transport och avlastning med lossning i Stockholm kräver nu ca fyra timmar med chauffören som enda arbetskraft. 1797 erfordrades 24 oxar med 12 bönder för att transportera 42 tunnor korn till Stockholm⁴³.



Nils Andersson "Sorunda bönder på väg till Stockholm för att försälja virke". Nationalmuseum D 56.950. Foto Åsa Lundén

Med hektolitervikten 70 kg och 1,46 hektoliter per tunna blir mängden korn 4 300 kg eller 360 kg per skjuts. Vinterföre rådde, vilket gjorde transporten lättare än året innan, då 3 780 kg råg fördes med samma forä men vid barmark. Avståndet var via landsvägen ca 6 mil enkel resa och krävde ibland hela tre dygn fram och åter. Ibland användes storbåten, som i ett brev⁴⁴ rapporterades segla 20 tunnor råg till Stockholm. Sannolikt föredrog man ändå landtransport för att undvika risk för vattenskada till sjöss. Fisk för försäljning var mindre känslig för vatten och fukt och seglades till Nyköping och Norrköping. Där fanns god marknad, ty behovet av strömming i inlandets jordbruksbygder var stort. Långväga transporter på sjön kunde sluta med skeppsbrott; så var fallet med det strandade fartyget vid Sågsten på Torö⁴⁵. Lasten blev då som regel förlorad i sjön eller stulen av ortsbefolkningen. När överhetens representant kom till förlisningsplatsen, fanns föga kvar att rädda. Landsvägarnas behov av underhåll och förbättringar löstes genom vägunderhållsskyldigheten. Denna fullgjordes dels inom godset på de egna vägarna, dels också på sockenvägarna och de genomgående riksvägarna. Lisöbönderna hade en vägsträcka vid Pilkrog i Järna socken på andra sidan Mörkö att underhålla. Dit hade man 5-7 mil enkel resa beroende på var man bodde. Arbete för vägunderhåll liksom förande av foror räknades av mot dagsverksskyldigheten. I kronobetjäningens skyldighet ingick att tillse att vägunderhållsskyldigheten uppfylldes⁴⁶.

NÅGRA NEDSLAG I GÅRDENS OCH DE ANSTÄLLDAS EKONOMI

Ekonomisk redovisning för tiden 1/10 1798 - 30/9 1799

Bevarad ekonomisk redovisning för ett helt års verksamhet, fr o m sista kvartalet 1798 t o m tredje kvartalet 1799, visar att godsets inkomster totalt uppgick till 3 629 riksdaler medan utgifterna belöpte sig till 887 riksdaler.

Fällnäs, Billsta och Ristomta gav godset nedanstående inkomster för försålda varor⁴⁷, arrenden samt landbo- och skattehemmansräntor:

		<i>Riksdaler</i>	<i>Kilogram</i> ⁴⁸
<i>Vete</i>	<i>32 tunnor à ca 7 rdr</i>	<i>220</i>	<i>3 750</i>
<i>Råg</i>	<i>192 tunnor à ca 5 rdr</i>	<i>957</i>	<i>20 107</i>
<i>Korn</i>	<i>16 tunnor à ca 5 rdr</i>	<i>85</i>	<i>1 534</i>
<i>Havre</i>		<i>1</i>	
<i>Ärtor</i>	<i>2 tunnor à ca 2 rdr</i>	<i>4</i>	<i>236</i>
			<i>S:a 25 627</i>
<i>Mjöl, stålkvarns</i> ⁴⁹	<i>119 lispund</i>	<i>103</i>	<i>1 012</i>
<i>samsikt</i> ⁵⁰	<i>85 lispund</i>	<i>56</i>	<i>722</i>
<i>rågmjöl</i>	<i>611 lispund</i>	<i>296</i>	<i>5 194</i>
<i>kornmjöl</i>	<i>2 lispund</i>	<i>1</i>	<i>17</i>
<i>vetekli</i>	<i>24 lispund</i>	<i>4</i>	<i>204</i>
			<i>S:a 7 149</i>
<i>Smör</i>	<i>33 lispund</i>	<i>222</i>	<i>280</i>
<i>Ost</i>		<i>11</i>	
<i>7 oxar, 2 tjurar, 1 ko</i>		<i>274</i>	
<i>6 gamla får</i>		<i>15</i>	
<i>93 dilamm</i>		<i>162</i>	
<i>25 gödkalvar</i>		<i>115</i>	
<i>Fläsk</i>	<i>6 lispund</i>	<i>8</i>	<i>51</i>
<i>Fisk</i>	<i>32 lispund</i>	<i>77</i>	<i>272</i>
<i>Strömming</i>	<i>10 tunnor</i>	<i>55</i>	<i>1 250</i>
<i>Fiskarrenden</i>		<i>10</i>	
<i>Ull</i>	<i>14 lispund</i> ⁵¹	<i>156</i>	<i>119</i>
<i>S:a lantbruksprodukter</i>		<i>2832</i>	
<i>Landboräntor från Lisö</i>		<i>147</i>	
<i>Skattehemmans räntor</i>		<i>517</i>	
<i>S:a hemmansräntor</i>		<i>664</i>	

SAMMANLAGT:

Lantbruksprodukter	2832
Hemmansräntor	664
Gammal halm	59
Järn från Forssjö bruk	74

TOTAL SUMMA **3629**

Fållnäs, Billsta och Ristomta gav godset nedanstående utgifter, i kontanta kostnader samt kassaöverskott:

Skatter och tullavgifter	215 riksdaler
Inköpta kreatur	141 riksdaler
Tjänstefolkets lön och städsel ⁵²	175 riksdaler
Övriga specificerade utgifter	356 riksdaler
Inlevererat till nådig baron ⁵³	2943 riksdaler
SUMMA	3830 riksdaler

Det vore intressant att ställa godsets inkomster mot dess utgifter. Men eftersom internomsättningen var den största delen och fullständig utgiftsredovisning, liksom uppgift om kapitalkostnader i form av räntor och förslitning, saknas, blir en resultatbalans ofullständig.

Landbors, torpare och befattningshavares ekonomiska förhållanden

Brevens innehåll ger intryck av mänsklig närhet och av beroende människor emellan. Tonen är respektfull och i våra ögon underdånig. Men samtidigt framskymtar, att man som dräng eller bonde "själv ville tala med baron" i angelägna frågor. Tydlig är den patriarkaliska välviljan i ett brev av den 6 februari 1789 till "välbetrodde" Lars Öijer från David Hildebrand, vari den senare förordnar: "... i anseende till de förflutna flera tätt och nära inpå varandra svåra tryckande missväxtåren, varigenom våra snälla bönder under Fållnäs sätesgård kommit i belägenheten att icke kunna fullgöra sina skyldigheter, att vi åt ovannämnda bönder och torpare skänkt och eftergivit allt vad de till förlidet års slut oss skyldiga varit. Allt i penningar, säd, varor, dagsverken eller annat så att någon efterräkning emot dem ej må kunna anställas, vilket inspectoren haver dem samtliga att tillkännagiva".

I befolkningsstatistiken för Sverige år 1789 var dödstalet högre än födelsetalet, vilket tyder på svåra tider med missväxt. Sådana år blev bönders och torpares välfärd beroende av godsherrens sinnelag och ekonomiska möjligheter. Det kan vara av intresse att se hur förhållandena tedde sig i början av februari 1789, när Hildebrand och hans maka bestämde sig för att efterskänka allt till alla, oavsett om skulderna i penningar och säd var stora eller små. Kanske kan man här ana en sentida efterföljd till rådet i Per Brahe d.ä:s *Oeconomia* att: "Näst Gudz fruchtan och Bönen: alle tijdh sökia wijnläggia och beflijta sigh, om heela Huusens wälfärd, nytta, gagn och goodha; icke altförmycke seendes på deras egen båtnad allena"⁵⁴.

Eftersläpande skulder i februari 1789

Enligt godsets bokföring över eftersläpande skulder häftade 58 bönder och torpare i skuld. Sammanlagt är beloppen och mängderna stora, nämligen 15 259 riksdaler kopparmynt och 127 1/2 tunnor säd. 1 riksdaler kopparmynt var = 1/3 riksdaler silvermynt och beloppet i silver alltså 5 086 1/3 riksdaler silvermynt. Denna summa tillsammans med spannmålsskuldens belopp motsvarade ungefär dubbla värdet av allt som levererades in i årlig avkastning under senare delen av 1790-talet.

	Antal bönder	Riksdaler kopparmynt	Medeltal per bonde	Säd tunnor	Medeltal
<i>Gårdar på Fållnäs och Lisö</i>	23	10 406	452	36 1/2	1 1/2
Störst skuld Nils Olofsson, Näset	)	⁵⁵ 1 334		10	
Minst skuld Erik Ersson, Näset				3 1/2	
<i>Torp på Fållnäs och Lisö</i>	16	3 041	190	20	1 1/4
Störst skuld Pehr Andersson i Berg		457		5	
Minst skuld Jan Jansson i Tegelladan		17			
<i>Gårdar, övriga</i>	13	1 396	107	53	4
Störst skuld Axel Danielsson, Aska		⁵⁶ 274		18	
Minst skuld Gustaf Pehrson, Grimsta				5 kappar	
<i>Torp, övriga</i>	6	416	69	18	3
Störst skuld Jonas Pehrsson, Rissle		274		2	

Skillnaderna i skuldernas storlek är påfallande. Av de högst skuldsatta bönderna på Lisö hade några 11 års obetalda skatter à 60 riksdaler kopparmynt per år. Skulderna förefaller i genomsnitt stå i proportion till brukningsenheternas storlek och antalet personer per bondehushåll. Dessutom har gårdar och torp uppe i socknen väsentligt lägre skuldkonton, vilket tyder på att Lisö bönder i större omfattning lidit av missväxt på grund av torka. Nederbörderna under vår och försommar faller också regelmässigt märkbart sparsammare från Fållnäs och söderut än norr därom.

I det föregående har nämnts att landbönder och vanliga frälsebönder under 1700-talet hade större belastning av avraden än krono- och skattebönder. Att så var förhållandet tycks här bekräftas, eftersom motsvarande eftersläpning av skatt ej hade varit möjlig för en krono- eller skattebonde. Kronan efterskänkte sällan eller aldrig någon skuld. I enskilda fall jämnades skillnaden ut genom en godsägars välvilliga beslut, medan motsvarande efterskänkande av skuld från statlig sida torde ha förekommit mer sällan. Skuldbeloppen påfördes ingen ränta över åren.

FÅLLNÄSFIDEIKOMMISSSET OCH 1800-TALETS FÖRÄNDRINGAR

Man kan finna tiden mellan Trolles jordebok 1498 och Brodins sista brev 1799 så lång att stora förändringar rimligen borde ha skett. Men så är inte fallet. Under dessa 300 år är den grundläggande strukturen och levnadsförhållandena lika. En minst tre sekler lång period kan karaktäriseras av Janken Myrdals och Johan Söderbergs uttryck "kontinuitetens dynamik"⁵⁷. Under 1800-talets första decennier börjar den gamla ordningen på godsen sakta förändras. Godsägaren på Svaneholm i Skåne, Rutger Macklean, hade visat fördelen med en ny organisation, där landbönder ersattes av arrendatorer och statdrängar. När det nya århundradets vindar bryter ett gammalt statistiskt mönster, sammanfaller det med att en ung flicka, 1804, genom lottning i Svea hovrätt blir fideikommissinnehavarinna på Fållnäs.



*Charlotta Bonde
1789-1865. Målning av
L.S. Sparrgren 1812.
Svenska Porträttarkivet
Nationalmuseum.*



*Carl Henrik Anckarsvärd
1782-1865. Målning av
C.F. v. Breda 1816.
Svenska Porträttarkivet
Nationalmuseum.*

Den unga flickan, född 1789, hette Charlotta Bonde och var dotterdotter till David Hildebrand. Efter ett upplöst äktenskap gifte hon sig 1810 med överste Carl Henric Anckarsvärd⁵⁸, som kom att sätta sin kraftfulla prägel på utvecklingen fram till makarnas frånfalle 1865. Mest känd blev han som förespråkare för ständsriksdagens avskaffande och som intensiv oppositionsman mot Karl XIV Johan, vilket bland annat medförde åtal för högmålsbrott. I ständsriksdagen ivrade Anckarsvärd energiskt för sparsamhet och föreslog, att det indelta infanteriet skulle minskas med 10 000 man, och att alla ministerposter, utom de i Paris och London, skulle dras in "för att minska den skattetyngda allmogens elände". Mindre känd blev Anckarsvärd som lantushållare, fastän han var en energisk sådan. Genom resor i Europa hade han fått impulser till effektivare jordbruk. Från Samuel Owens berömda verkstad på Kungsholmen beställdes sålunda och levererades 1812-1814 mekanisk utrustning för väderkvarn, sågutrustning, hackelsekista och transportabelt tröskverk i gjutgods för två hästar, till en sammanlagd kostnad av nära 3 000 riksdaler silvermynt. Samtidigt inrättades en krukmakeriverkstad och påbörjades kakelugnstillverkning. 1817 tillkom ett mejeri, något senare en ria med järnugn och skorsten för torkning av otröskad säd samt en spannmålssilo för 1.000 tunnor med fyra fickor och luftningsbalkar efter engelskt mönster⁵⁹, sannolikt den första i sitt slag i landet. För rian och spannmålssilon erhöll Anckarsvärd 1838 Lantbruksakademiens större medalj i guld⁶⁰. Under förra hälften av 1810-talet upprättades en karta över Fållnäs åkergräde av f.d. löjtnanten vid fortifikationen Johan Fredrik Meijfing, ledamot av Krigsvetenskapsakademien. Måttet är alnar och skalan är i 1:3000. På nästa



*"Engelska boden"
Spannmålssilon efter
engelskt mönster*

uppslag följer två detaljer av kartan i förminskad skala. Kartan är orienterad från norr mot söder. Konturerna mitt på den högra detaljen visar några ekonomibyggnader med logen i söder och torkrian i norr. Mangårdsbyggnaden m.m. ligger utanför kartbilden i sydvästra hörnet.

"Follnäs Åkergräde" bestod sedan gammalt av "Östra Gärdet" och "Västra Gärdet" på var sin sida av landsvägen. I början av 1810-talet tillkom nyodlingar besådda med havre, "Östra Hafre Gärdet" och "Västra Hafre Gärdet".

Gärderna är indelade i tegar åtskilda av öppna tegdiken. Huvudavloppen utmärks av starkare linjer. Tegarna med sina skiljelinjer är korrekt avritade, vilket framgår av växtodlingskartor, där olika grödor avgränsas med motsvarande linjer. Tegdikenas anslutning till större diken och huvudavlopp överensstämmer likaså. Varje teg, inalles nära 400 stycken, har sitt nummer. Ytan är angiven i tunnland, kappland och tiondels kappland. Den stora teger nr 158 (se vänstra detaljens nedre högra hörn), som på grund av sin belägenhet på en kulle ej har samma dikning som de övriga omfattar alltså 1 tunnland, 25 kappland och 8 tiondels kappland. Längs landsvägen finns ytterligare ett numreringsystem, vilket sammanför alla tegar som ligger i samma rad.

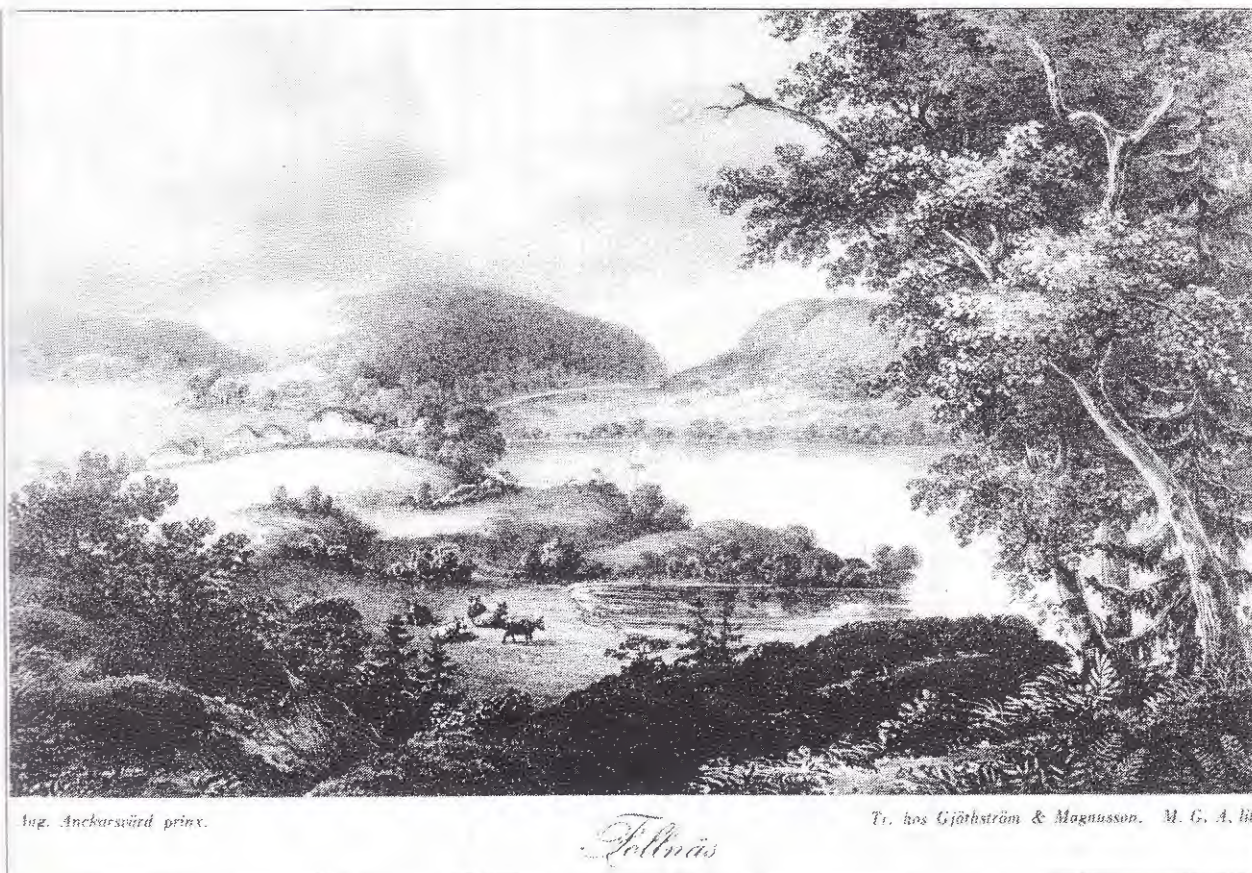
Med början 1818 samlades åkerarealen till färre enheter. Arealen vid huvudgården utökades väsentligt, tvåsådet avskaffades och 6-årig skiftindelning genomfördes. I växtodlingen ingick förutom de vanliga sädesslagen vicker, bönor, raps, klöver, timotej, morötter, foderbetor, vitbetor och potatis. För att höja skördarna dikades intensivt, och förutom stallgödsel

påfördes benmjöl, kalk, torvjord och "båtgödsel". Det sistnämnda var latrin från Stockholm, som kunde hämtas båtledes sedan Södertälje kanal blivit färdig.

Det intensiva förändringsverket kröntes med inrättandet av en 5-årig skola på godsets bekostnad. Från 1827 återfinns skolläraren Samuel Möller i det stora gårdshushållet, och det är godsägarens förhoppning *"om en i barndomen förvärvat förmåga att inhämta kunskaper kunde ibland allmogen införa ett bättre och ändamålsenligare jordbruk. ... skall härigenom en framtid strängt vittna emot det bortgångna släkte, ... att av oeftertänksamhet, tröghet och illa beräknad hushållning undanhållit tillfället för förståndsutvecklingen för ett släkte, som dagligen derav bliver i ett växande behof."*

Jordbruket i eget bruk vid huvudgården ökades till 370 tunnland med ett tiotal statdrängar, nästan alla ogifta och därmed i gårdshushållets kost. Jämsides utgjordes ett stort antal dagsverken av torp och gårdar.

De längre bort belägna ägorna drevs från två centra, Skärlinge med början 1820 och Stennäs från 1841. Skärlinge använde fem tunnors utsäde begynnelseåret men så mycket som 86 1841, vilket år Stennäs redovisade 71 tunnor. Nyodlingsverksamheten var omfattande och riktade sig inte minst mot låga marker, som genom landhöjningen först hade använts för slåtter och bete. För nyodling värvades här som så ofta i Mälardalen arbetsfolk från Dalarna: "16/7 1844 kom dalfolket hit".



Aug. Anckarsvärd prinx.

Follnäs

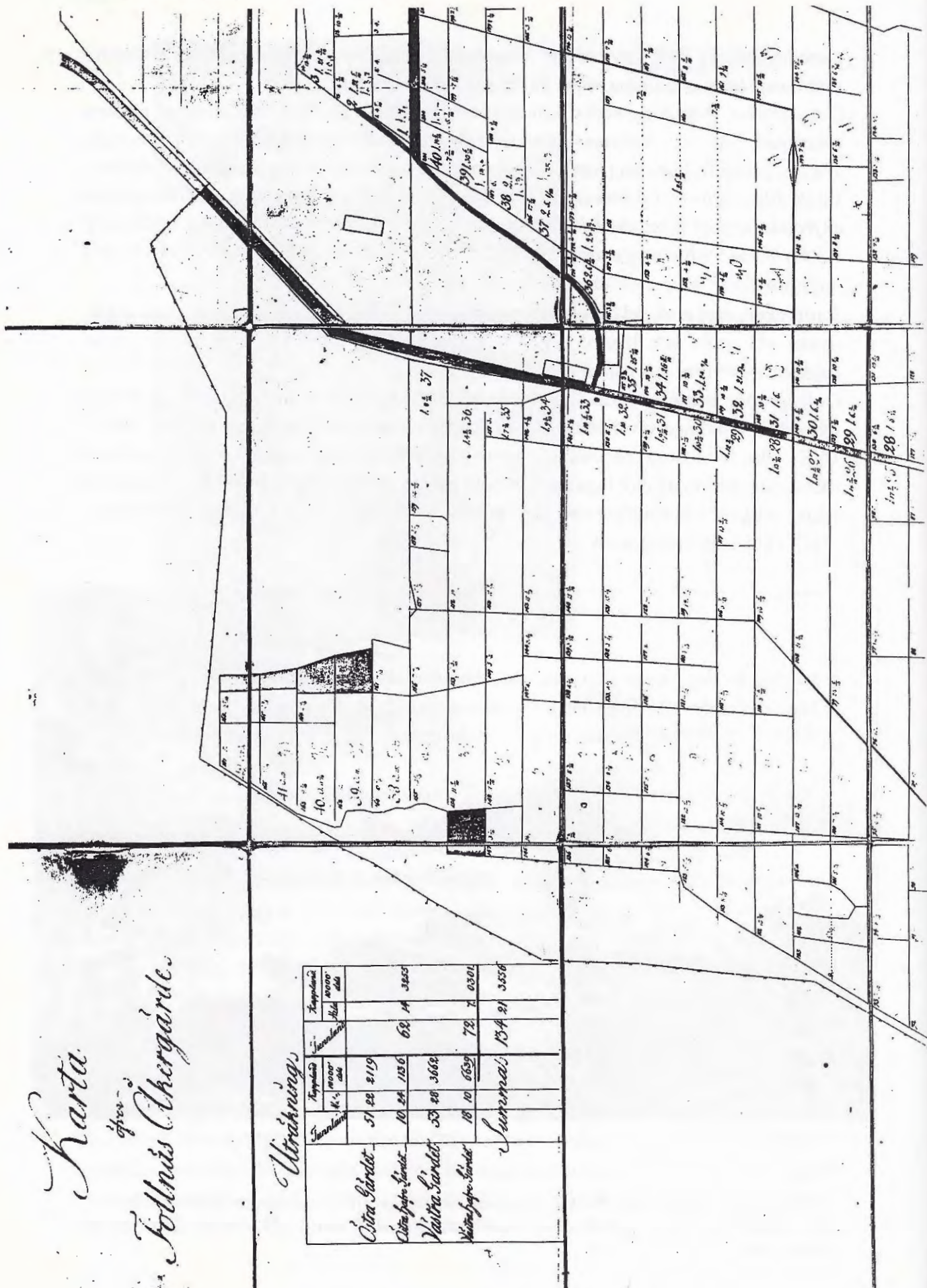
Tt. hos Gjörhström & Magnusson. M. G. A. lit.

Follnäs ur Thersners bildverk "Fordna och närvarande Sverige" (del Södermanland) som utkom ca 1825. Brodern Aug. Anckarsvärd har tecknat förlagan, en annan broder M.G.A. (Mikael Gustaf) står för litograferingen.

Karta
öfver
Föllnäs Ökergårde.

Uträkning

	Östra Ländet	Östra Ländet	Östra Ländet	Östra Ländet	Östra Ländet
Östra Ländet	51 22	2119	10 24	1136	62 14
Östra Ländet	53 28	3668	18 10	6639	72 7
Östra Ländet	134 21	3556			
Summa	134 21	3556			



Förändringarna innebar att landbönderna på Lisön sakta inordnades i godsets nya organisation som torpare eller statdrängar och därmed förlorade sin ställning som husbönder.

1832 lät Anckarsvärd bygga Karta kalkbruk⁶¹, som gav sin ägare betydande inkomster, ca 5 000 riksdaler per år, när driften var som mest lönsam. Kalken levererades från Fållnäs till Stockholm, vars behov av kalk främst tillgodosågs från gotländska kalkbruk. 1840 utskeppades inte mindre än 8 700 ton från sådana mot 1 500 ton från Karta. Men konkurrensen från det sörmländska kalkbruket ökade efter hand och tio år senare såldes i Stockholm drygt 3 500 ton Karta-kalk⁶².

Totalt gav dock godsförvaltningen klen ekonomiskt utbyte utöver produkter till hushållet. Den stora lantushållningen kan mest uppfattas som ett självhushåll utan penningöverskott. Förhållandet skapade ekonomiska svårigheter, eftersom investeringarna krävde kontanter. Bankkrediter fanns ännu ej att tillgå, och fideikommisset fick ej användas som säkerhet. Ur "Räkenskaper för Sorunda församlings fattigmedel" kan man utläsa, att Anckarsvärd mot 5 % ränta lånade 600 riksdaler 1829, som ökade till 1 400 riksdaler 1832, till 1 700 riksdaler 1837 och till 2 400 riksdaler 1847. Därefter nedsattes lånet till 2 100 riksdaler 1848, men ökade igen till 3 600 riksdaler 1859. Lånet fungerade tydligen som en stående checkräkningskredit. Från 1839 lånades på liknande sätt mindre belopp ur kassan av andra bönder i socknen.

Anckarsvärd hade alltså stora bekymmer med ekonomin, och ibland även med skörden. Den 16 juli 1857 skriver Anckarsvärd misströstande i sin almanacka: "Red från Skärlinge. Vårsåden dålig men sämst vid Fållnäs."

Makarna Anckarsvärd avled båda 1865. Vid deras frånfalle tedde sig egendomens personal sålunda:

	Fållnäs	Stennäs	Skärlinge	Ristomta	Åby
Särskilda befattningar	10	-	-	-	1
Pigor	8	-	-	-	-
Smed	1	1	-	-	-
Rättare	1	1	1	1	1
Gårdsdrängar	9	-	-	-	-
Statdrängar	4	3	3	4	4
Dagkarlar	5	-	-	-	-
Skomakare	1	-	-	-	-
Skräddare	-	1	-	-	-
Inhysses	4	5	1	1	-
Änkor	2	1	-	1	-

Vid Källsta kvarn fanns en mjölnare, vid Karta kalkbruk en förman och 9 drängar.

Vid Fållnäs gjordes dagsverken från 5 mantalssatta gårdar och 14 torp = 4 002 dagsverken, vid Stennäs från 7 torp och vid Skärlinge från 7 mantalssatta gårdar och 9 torp. Antalet personer var sammanlagt 418, varav 274 på torp och 144 på gårdar.

De spridda gårdarna uppe i Sorunda var utarrenderade jämte gårdarna på Torö och i Ösmo, tillsammans 13 hemman för summa 2 566 riksdaler.

Frälseräntor betalades av 35 brukare från 12 byar med 1 765 riksdaler.

Bokslutet för 1865 visar en nettovinst för året om 3 290 riksdaler exklusive frälseeskatteräntorna, efter att 13 276 riksdaler gottskrivits resultatet för "värdet af Nybyggnaderna [ladugårdsbygge på huvudgården]" såsom ökande egendomsvärdet.

Den avsevärda investeringen i ny ladugård om 13 276 riksdaler, liksom andra stora byggnadsinvesteringar, föranledde inga kostnader i form av avskrivningar eller räntekrav på investerade medel. Byggnaderna betraktades som bestående och användbara i evärdlig tid. I ett senare skede förändrades synen på dem så att de kom att uppfattas främst som minnesmärken från en förgången tid utan något ekonomiskt värde.

EN LÄGESRAPPORT FRÅN LANTBRUKET I SORUNDA 1845

*"Tabell öfver Landtbruket i Sorunda Socken af Stockholms Län."*⁶³

Undertecknat: "Sorunda den 24 Januarii 1845. / C.H. Anckarswärd /
å Sorunda Socken Nämnds vägnar".

HEMMAN OCH LÄGENHETER:

I. = Säterier och Frälse

II. = Skatte och Krono

III. = 87. Torp och Lägenheter

	I.	II.	III.	Summa
<i>FÖRMEDLADT MANTAL</i>				
<i>Frälse</i>	47	-	-	47
<i>Krono</i>	-	3	-	3
<i>Skatte</i>	-	38 7/8	-	38 7/8
<i>UTSÄDE</i> ⁶⁴				
<i>Höst-säd</i>	502	385	136	1023
<i>Vår-säd</i>	391	203	48	642
<i>Rotfrukter</i>				
<i>Potates</i>	617	363	164	1144
<i>Rofvor, skålpund</i>	32	6	-	38
<i>Foderväxter, lispund</i>	41	11	-	52
<i>SKÖRD EFTER AFDRAG AF UTSADE</i> ⁶⁵				
<i>Höst-säd</i>	2444	1947	680	5071
<i>Vår-säd</i>	2012	1117	240	3369
<i>Rotfrukter</i>				
<i>Potäter</i>	3064	1953	820	5837
<i>Rofvor</i>	1201	133	-	1334
<i>Foderväxter, lass</i>	124	103	-	227

LASS HÖ à 24 lispund

<i>Af naturlig äng</i>	1697	1679	320	3696
<i>Af odlad äng</i>	1417	395	-	1812

BEFOLKNING SYSSELSATT MED ÅKERBRUKET

<i>Mankön</i>	296	254	82	632
<i>Qwinkön</i>	280	246	82	608
<i>Summa</i>	576	500	164	1240

*KREATURSAFWEL⁶⁶**Winterfödda*

<i>Hästar</i>	249	237	62	548
<i>Hornboskap</i>				
<i>Drag Oxar</i>	181	71	6	258
<i>Göd Oxar</i>	11	1	-	12
<i>Kor</i>	517	492	140	1149
<i>Ungboskap</i>	208	155	-	363
<i>Får</i>	722	495	268	1485
<i>Swin</i>	352	382	80	814

Sommarfödda

<i>Hästar</i>	249	237	62	548
<i>Hornboskap</i>				
<i>Drag Oxar</i>	193	74	6	273
<i>Göd Oxar</i>	-	2	-	2
<i>Kor</i>	529	497	140	1166
<i>Ungboskap</i>	228	212	-	440
<i>Får</i>	866	578	304	1748
<i>Swin</i>	517	492	94	1103

SKOGSTILLGÅNG⁶⁷

<i>Hemman som sälja skog</i>	9 1/6	10	-	19 1/6
<i>Hemman med skog till husbehof</i>	40 5/8	28 7/8	-	69 1/2
<i>Skoglösa Hemman</i>	4 1/8	12	-	16 1/8

JORDMÅN

Emedan socknen är belägen uti skärgården, emellan berg, högder och dalar, är jordmånen nästan öfverallt omvexlande, så att då å högderne sandjorden är mäst rådande, dalarne hufvudsakligast bestå af styf lera, på några få ställen af ler och sandmylla samt dyjord - Midt igenom socknen, ifrån norr till söder, dock hufvudsakligast i södra delen, befinnes en, af flere hundra tunnland, emellan hemmanen fördelad, äng, bestående endast af dyjord, på många ställen så blöt, att, i torraste somrar, höet af arbetarne måste med släpor uppdragas till torrare platser.

REDSKAP

Den vanliga plogen nyttjas mäst - likväl wid Fällnäs Herrgård den skottska - För öfrigt af Allmogen trädstock eller årder för 2 dragare - sladd och wält allmänt, äfwensom harf med raka jernpinnar - Den så kallade klösharfwen har börjat mycket begagnas wid sådant nedmyllande - Billharfwar nyttjas äfwen men icke allmänt.

BRUKNINGSSÄTT

Twåsäde är det allmännaste, eller hälften sådd, hälften träd - då ärtland instängas på trädet - På Fällnäs och dithörande utgårdar begagnas Circulationsbruk

AFSÄTTNING

Består hufvudsakligast af trädvirke, såsom bjelkar, sparrar, läckter, stegar, steg och skottkärror samt flätade korgar som föras till Stockholm 4 à 5 mil härifrån - Något kol ditföres

TRANSPORTER OCH COMMUNICATIONER

finnas äfven sjöledes, men begagnas endast af egaren till Fällnäs Säteri, emedan afståndet från hufvudstaden är längre sjö- än landvägen

BINÄRINGAR

Bestå endast i ofvannämnde trädhandel samt något granbark som säljes till garfware i Stockholm och Södertelje - Ett Kalkbruk finnes inom socknen å Fällnäs egor, som afsätter betydligt med kalk sjövägen till Stockholm, samt ett Tegelbruk som tillverkar 70,000 mur och taktegel - Fiske idkas - hufvudsakligast strömmingsfiske, i saltsjön, samt något insjöfiske - allt till husbehof - Något boskap och får säljas till Stockholm, dock hufvudsakligast vid Herrgårdarne - swin äfwen av allmogen -

[1851 var Stockholms läns hushållsällskaps sammansammankomst förlagd till Fällnäs. Protokollet ger en livfull och inträngande bild av lantbruket i Sorunda. Tyvärr påträffades de efter det att min uppsats avslutats. Jag har valt att ta med det som bilaga 11 - med egen sidnumrering.]

Den stora mängden djur innebar ett intensivt utnyttjande av skogsbetet. Detta är förklaringen till att hemman motsvarande 16 mantal inte hade skog till husbehov, 69 mantal hade skog endast till husbehov och blott 19 mantal hade skog till försäljning.

Noteringen om sjötransporter skall ses mot bakgrund av att det sedan gammalt förekom seglation med "storbåten" vid Fällnäs. Men sedan Anckarsvärd byggt Karta kalkbruk 1832, anskaffades hjulångaren Engelbrecht, som bogserade pråmar med kalk till Stockholm och i retur "båtgödsel" till jorden samt ved till kalkugnarna.

Ny fideikommissarie var nu Charlotta Bonde Anckarswärds brorson Knut Bonde⁶⁸, diplomat, politiker och industriman. Bonde började sin förvaltning av fideikommisset med att skjuta till 21 712 riksdaler i förlagsmedel. Han dog dock redan efter fyra år. Bondes mycket kraftfulla änka Florence tog ledningen och gjorde kalkrörelsen till en lysande affär, nu i aktiebolagsform under namnet Karta och Oaxens kalkbruk. Hennes dotterson Hans Henning von Horn⁶⁹ tillträdde 25-årig som fideikommissarie 1896, och därmed börjar ett nytt århundrade, som skulle komma att medföra ödesdigra vanskligheter för Fällnäs-godset med dess ålderdomliga struktur.

NÄR LANDBÖNDER ERSATTES AV GÅRDSDRÄNGAR MED STAT ELLER KOSTHÅLL

Ännu vid 1700-talets slut brukades 80 % av Sveriges frälsejord av landbönder⁷⁰. Att ha landbönder som godsens största arbetsresurs var en företeelse som minskade kraftigt under 1800-talets första hälft. Det var dock först efter 1825 som antalet bondebrukade gårdar minskade drastiskt. Med början 1818 hade man lagt den bondebrukade jorden direkt under huvudgårdens drift och avhyst bönderna, bl.a. på några gårdar i byn Näset och på gården Skärlinge. 1850 fanns bara sju bondebrukade gårdar kvar på Lisön. Dessa sju gårdar fanns kvar även 1875⁷¹.

Landböndernas villkor, som i det föregående flyktigt beskrivits, var hårda. Så var det för huvuddelen av människorna i den stora bondeklassen i agrarlandet Sverige. Landbönderna hade trots sin beroendeställning varit företagare med husbondeställning över egna drängar och pigor, vilka senare till och med ibland kunde finnas på större dagsverkstorp. Nu intog penningbetalande arrendatorer, dagsverksskyldiga torpare, gifta statdrängar och gårdsdrängar i gårdens hushåll landböndernas hävdvunna plats. De nya arbetarna var årsanställda utan kontant lön, eller till en början med en mindre sådan, men med naturaförmåner i form av bostad och vedbrand samt kost i gårdshushållet eller råvaror för matberedning.

Som bilaga 3-5 återges i faksimil "*Aflönings och Stat-Lista vid Fållnäs Säterie för år 1825*", "*Stat och Löne Tabell med flere Utgifter för 1872*" innehållande "*Förteckning öfver Löner och Stater den 24 Oktober 1871 och Underhåll till Fattige med flere*" samt "*Statlista år 24/10 1923 - 24/10 1924 vid Fållnäs Gård*"⁷² - således över jämnt 100 år.

Avlönings- och statlistan från 1825 upptar tre huvudgrupper: särskilda befattningshavare, drängar och statdrängar. Den första gruppen hade både kontantlön och stat. Drängarna, som ibland kallades gårdsdrängar, hade kontantlön och mat i gårdshushållet och var i regel ogifta. För dem fanns en särskild utspisningsstat, en lista med angivande av innehållet i varje måltid. Söndagens morgonmål upptog 20 lod (265 g) smör och 2 1/2 kvarter (0,8 l) brännvin till 9 personer. Vid middagsmålet samma dag vankades torrt kött "efter dess godhet" till 14 personer. I övrigt bestod utspisningen under veckan genomgående av strömming, potatis och bröd tillsammans med skummjolk och rotsaker.

Statdrängarna var gifta och fick råvaror för matberedning i eget hushåll. Med en ständig osäkerhet i livsmedelsförsörjningen var det förr naturligt att man bytte arbete mot varor, vilket gav familjen trygghet. Pengar var inte heller särskilt användbara, eftersom yrkesmässig handel ännu ej var tillåten på landsbygden. Vidare hade penningvärdet vissa tider försämrats, vilket hade medfört stor osäkerhet om värdet av penninglön.

Femtio år senare, vid tiden för stat- och lönetabellen för 1872, fanns det fortfarande starka skäl för naturalön. Visserligen hade förbudet mot landsbygdshandel till fullo upphävts 1864. Brist på försörjningsmöjligheter var dock ännu en hotfull verklighet. Jordbruksbefolkningens andel av totalbefolkningen var i huvudsak oförändrad men antalet personer hade ökat. Även statdrängarna erhöll nu en mindrelönedel kontant, och statens innehåll hade förbättrats. Mest påfallande i tabellen är det stora belopp som anslagits till "underhåll till fattige med flere".

Denna tabell omfattar 16 personer och har en totalsumma på 1 516 riksdaler, vilket kan jämföras med totalsumman 8 947 riksdaler för lönearbetarna, 29 personer.

Under 1870-talet tog industrialiseringen fart på allvar med ökat behov av arbetskraft som följd. På grund av den amerikanska spannmålskonkurrensen från 1870-talets slut sjönk spannmålets värde, och jordbrukets arbetare fick svårt att hålla jämna steg med nya växande arbetargrupper i andra näringar.⁷³

I statlistan från 1923-1924 lägger man märke till, att alla befattningshavare, inklusive inspektoren, fortfarande finns uppförda, samt att statsädens mängd ännu i stort överensstämmer med 1640-talets behållning av spannmål för en bondefamiljs egen konsumtion, vilket tidigare återgivits ur Hedenstiernas arbete om Sotholms härad. Systemet med drängar i gårdens hushåll upphörde strax efter sekelskiftet. Av ett trettiootal anställda på listan erhöll tre ren kontantlön. Två av dem ägde egen bostad. Nästan hälften av de anställda hade egen ko och fick hö, halm och kobete i stället för mjölk. Hustrurnas mjölkningsskyldighet, som aldrig hade varit regel på gården, var nu borttagen. Råg var fortfarande det viktigaste sädesslaget, men vete, som från början helt saknades, var nu en betydelsefull del i statsäden. Kontantlönens andel hade ökat, och på gården fanns sedan 1864 en handelsbod med ett allsidigt utbud av varor.

Daglönarnas årsinkomst jämförd med de statavlönades tyder på att de senare hade högre lön. I varje fall tycks kontantlönedelen av staten vara högre än värdet av naturaförmånerna. Industrierbetarlönens reala ökning från 1861 till 1914 har beräknats till 2,65 gångers höjning. För jordbruksarbetarna beräknas ökningen till 2,3 gånger. Sannolikt ökade skillnaden fram till 1920-talets mitt. Genom lantbrukets ekonomiska eftersläpning uppstod den klyfta, som gav begreppen statare och statanställning den nedsättande innebörd, som de så småningom fick.

I början av 1920-talet gjordes ett första försök till facklig organisation bland lantarbetarna i Sorunda och Ösmo. Detta misslyckades, men efter ett andra försök 1936 blev facklig anslutning självklar. Bland de äldre frågade man sig oroligt, "vad ingenjörn skulle säga", men denne sade ingenting utan fann förändringen naturlig.

Statlön ersattes på Fållnäs med kontantlön 1939, men meningarna om fördelen därav var då delade. Sista torpdagsverket gjordes vintern 1945 av Gottfrid Klasson, Carlsnäs⁷⁴, och sista gårdsarrendet betalades 1955. Den gamla ordningen var därmed tillända.

Samma år, 1955, hade den nya ägarfamiljen ägt gården i 25 år. De som hade arbetat på gården under minst så lång tid honorerades. Tio medaljer och gratifikationer delades ut. Vid tillfället var blott nio anställda i gårdsdriften. Den längsta tjänstetiden var 50 år, medeltalet 34 år. Huvuddelen av sitt arbetsliv hade dessa människor arbetat i det i våra dagar illa ansedda statsystemet. Författare och filmatiseringar har skildrat statartillvaron som förnedrande misär med total rotlöshet. Men detta är inte hela sanningen. I många fall arbetade man på samma gods i generationer. Ofta började man som ung med en statanställning men tog sedan torp efter far eller svärfar. Ibland lyckades man så bra att man kunde bli arrendator⁷⁵. Sådana var förhållandena på Fållnäs, och de ägde sin motsvarighet på åtskilliga andra stora gods, där växlingen från landbobönder till statanställda skett successivt. En betydande yrkesstolthet

Fotografiet taget 1919 eller
1920 föreställande anställda
vid Fällnäs.

Stående från vänster

1. Inspektor Hassar 2. Smeden

Karl Persson 3. Smeden

Edvard Karlsson 4. Körkarl

Vilhelm Andersson

5. Traktorförare Knut

Pettersson 6. Maskinist

Theodor Larsson 7. Okänd

(trol. tillfällig målare)

8. Rättare Johan Nilsson

9. Karl Andersson 10. Maskinist

Georg Lundkvist 11. Förkörare

Knut Gröndahl 12. Körkarl

Knut Gustavsson 13. Emil

Andersson 14. Edvard Larsson

15. Erik Klasson 16. John

Klasson 17. Arvid Johansson

(motorbåtsförare)

Sittande i bakre raden

1. okänd (tillfällig målare)

2. Gottfrid Klasson 3. Per Olof

Pettersson 4. Okänd 5. Oskar

Gustavsson 6. Erik Svensson

(sedan Talludden) 7. Filip

Johansson från Bodalen

8. okänd (tillfällig målare)

Sittande pojkar från vänster

1-6 okända 7. Erik Karlsson (s.

till Olga K.) 8. Birger Larsson

(s. till Th. L.) 9. Sven

Andersson



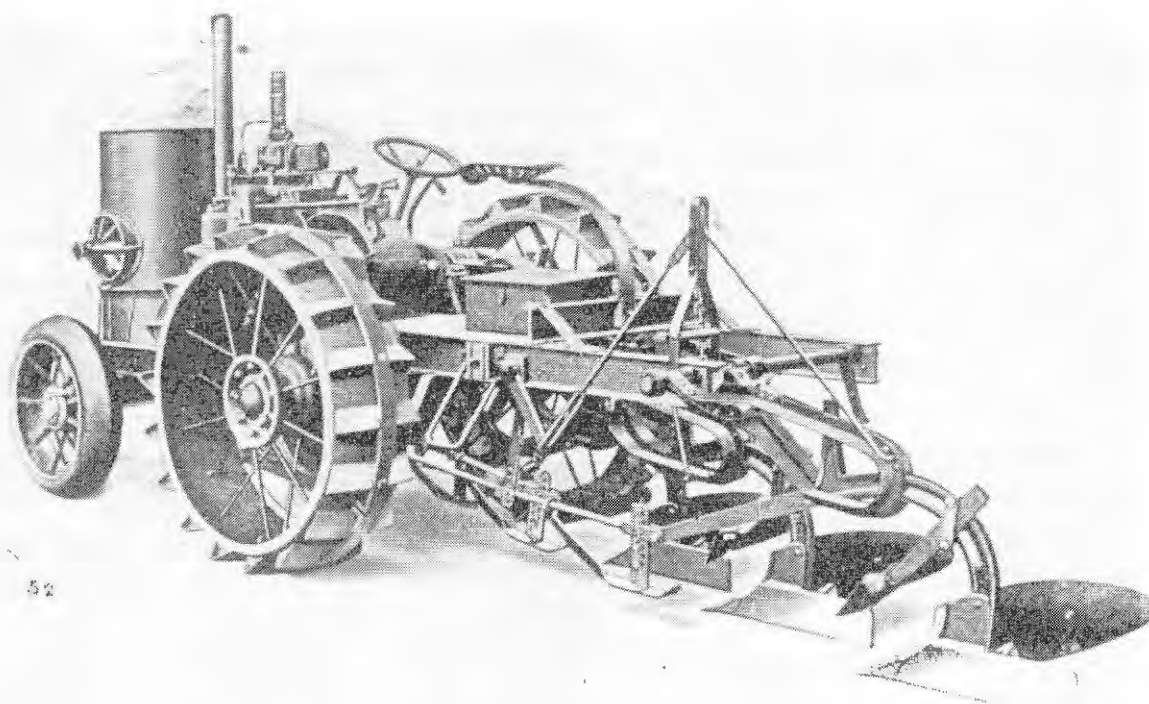
och självkänsla hörde också till bilden, något som författaren av dessa rader kan vittna om - inte bara från Fållnäs utan också från arbete på stora gods i Västergötland, Östergötland och Skåne under 1940-talet. Den patriarkaliska ordningen hade inte bara en mörk sida genom sin stora ojämlikhet utan även en ljus med ett slutligt ansvar för alla underställda.

I Fållnäs huvudbok för 1799/1800 finner man 10 personer som erhållit bidrag i form av mjöl. Ett något senare vittnesbörd, från 1815, är följande "pensionsbrev": *"Aflednarättaren Pehr Nilssons Enka: kommer att så länge hon lefver ifrån Fållnäs åtnjuta underhåll som ett välförtjänt bevis så väl å de som dess afledna Manns trogna och långvariga tjänstetid ock på det inga tvifvel om förhållandet må i framtiden äga rum, utstakas här den stat som henne blifver beviljad. Nämligen ifrån den 1 oktober 1815 då denna stat tager sin början till den 1 October 1816 och sedan årligen: två tunnor Råg, två tunnor korn samt i stället för såfvel af tre pund torrt kött, 16 marker fläsk, 1 pund salt, 1 fjerding strömming och två fjerdingar ärtor. Två tunnor råg eller i ett för alt Såfveln inräknad 4 tunnor råg och två tunnor korn, som årligen på pensionsbrevet bör kvitteras af Inspektoren vid Fållnäs."*

För att få uppfattning om pensionens värde kan man jämföra med arrendet för 1/4 mantal kronoskattehemmanet Tyrved no 1 1815, vilket erlades med två tunnor råg och två tunnor korn⁷⁶. Pensionens värde var alltså högre än ett bondehemmans avrad. Sådana pensioner utbetalades av Fållnäs godsets förvaltning ännu under 1920-talet, då ekonomin sedan länge var undergrävd.

FÅLLNÄS UNDER 1900-TALET

Den nye fideikommissarien Hans Henning von Horn, som hade tillträtt fideikommisset 1896, anställde en ung utbildad inspektör, Carl Wieslander, och en ny skogvaktare, Johan Valfrid Mörk. Kalkbolaget ingick ej i fideikommisset men hade anläggningar, bland annat skeppsvarv, på godsets mark. De nio syskonen von Horn var huvudägare till Karta och Oaxens kalkbruk. Egendomen var mycket lågt skuldsatt, och allt tedde sig ljus för den unge fideikommissarien. Omfattande upprustning påbörjades med nybyggnad av bostäder, djurstallar och övriga ekonomihus på arrendegårdar, torp och huvudgård. Även de minsta ställena försågs ibland med cementserad gödselstad och urinbrunn. Huvudgårdens ekonomihus förnyades dock ej. Personalbostäder i form av friliggande enfamiljshus med uthus för ko, gris och höns ersatte de gamla statarlägenheterna, och dikningen intensifierades. Utan tvekan var känslan av socialt ansvar drivande. Som erkänsla för sina insatser fick Hans von Horn hushållningssällskapets guldmedalj. Tiden kring sekelskiftet var fylld av frågeställningen hur man skulle kunna hejda emigrationen till Amerika, och ingen anade ännu den industriella storhetstid som Sverige stod inför. Därmed kom strukturen att bestå, trots att begynnande mekanisering skulle medföra stora konsekvenser i fråga om arbetsbehov och krav på större driftsenheter. Man fortsatte att se en uppgift i att så många som möjligt av godsets människor skulle få sin utkomst där. En gammal arbetare som varit med på den tiden sade spontant: "Ja, herr Hans han var alldeles för snäll."



Bärplogen Avance, modell 1920, från a.-b. J. V. Svensons motorfabrik, Augustendal, Stockholm.

När första världskriget bröt ut 1914, gick oxarna till slakt. I deras ställe kom en råoljedriven motorplog av märket Avance, som även kunde bogsera harv. Tre år senare elektrifierades södra Södertörn, och därmed öppnades möjligheter till effektivare produktion. Men man fortsatte ansvarstagandet för godsets människor utöver vad den ekonomiska ramen medgav. Så kom bakslaget i början av 1920-talet. Godsorganisationen var alldeles för stor och dyr, och till råga på allt var tidigare förbättringar utförda med lånade pengar med tillhörande räntebörda. Aktierna i Karta & Oaxen AB hade måst säljas 1916, sedan kriget rubbat ekonomin. Redan 1924 dog "herr Hans" - omtyckt av många. Hans personliga sterbhus gick i konkurs. En son på en arrendegård berättade, att "först då började man förstå att allt ej stod rätt till i ekonomin". Vid den tidpunkten var godsets areal ännu i stort ograverad med något över 5 000 hektar⁷⁷ mark, varav drygt 1 000 hektar åkerjord, under det att frälseräntorna hade inlösts av staten 1914. Hans von Horn efterträddes som fideikommissarie av sin brorson Carl C:son von Horn. Denne var just nybliven officer och slutade så småningom som general i FN-tjänst och chef för styrkorna i Kongo i början av 1960-talet. Fadern, ryttmästare Carl von Horn, som varit officer på stat vid Hästgardet, var en av sin tids mest framgångsrika ryttare.

Han lämnade tjänsten 1925, ett år före uppnådd pensionsålder, och inträdde som förvaltare för sin son. Inseende att läget var bekymmersamt och nu med en tillkommande arvsskatt på 135 tusenkr (= 23,5 milj kr i 1990 års penningvärde) tillkallade Carl von Horn genast August Treschow⁷⁸, Målhammar, för råd. Redan i mars 1925 var denne färdig med en promemoria, "Organisationsplan för Follnäs fideikommiss"⁷⁹, (bilaga 6).

Treschow, som var en av sin tids erkänt skickliga lantbrukshållare, pekade på en rad svagheter som måste åtgärdas, såsom framdragning av vatten till bostäder och djurstallar, anordnande av hissloge och konsekvent utnyttjande av elkraft i stället för lokomobil och handdrift. Verkställandet skedde snabbt men förvärrade situationen på kort sikt i brist på egna medel att bestrida kostnaderna. För att kompensera den ekonomiska belastningen föreslog han försäljning av gårdarna uppe i Sorunda liksom Torö-delen. Av likviderna skulle bildas ett fideikommisskapital, vars ränta årligen skulle föras till fideikommisset. På grund av fideikommissnaturen lät sig inte en så stor transaktion göras utan betydande tidsutdräkt. Under tiden försämrades jordbrukskonjunkturen i landet, och räntorna ackumulerades.

Treschows promemoria kan ej ha föregåtts av en noggrann undersökning av åkerjordens beskaffenhet och skogens tillstånd utan torde ha grundats på driftsledningens vittnesmål. Redan 1927 tillsattes en administration för att förhindra sammanbrott i ekonomin. I administrationen ingick advokaten Hampus Bodén, generalen Reinhold von Rosen, gift med en av systrarna von Horn, samt forstmästaren Gustaf Lindbohm. Den senare utarbetade tillsammans med förvaltaren på Ultuna Einar Sjögren⁸⁰ förslag till åtgärder.

Gustaf Lindbohm var med sin forstmästarutbildning sakkunnig i skogsfrågor och var dessutom i viss mån sakkunnig i egendomsförvaltning. Hans "*Utlåtande beträffande Follnäs fideikommiss*"⁸¹ (bilaga 7) behandlar godsets ekonomiska status och lämnar förslag till förändringar. Einar Sjögrens sakkunnigutlåtande om jordbruksdelens möjligheter, "*P.M. rörande jordbruksdriften vid Follnäs huvudgård*"⁸² (bilaga 8), kompletterar Lindbohms skrivelse.

Enligt Lindbohms utlåtande beräknades skogsmarken till 3 000 hektar, varav hälften ansågs vara produktiv mark. Skogstillståndet präglades av att omfattande avverkningar hade skett under och efter första världskriget. Dessa hade gjorts i form av rotförsäljningar för 1 krona per träd med försågning på en för ändamålet inrättad såg på Sandvik, det s.k. Sandviksbolaget. Timmerskogen var alltså avverkad vid mitten av 1920-talet, och nu återstod mindre värdefullt virke som avverkades och kördes fram av gårdens folk. Med skärgårdens låga virkeskvalitet och dåliga virkesmarknad var förutsättningarna svaga. Lindbohms utlåtande slutar därför med en mycket blygsam beräkning av ett möjligt årligt netto om 10 till 20 tusenkr. Under de följande, fortsatt fallande konjunkturerna torde även denna beräkning ha varit för ljus, eftersom efterfrågan på timmer och massaved då upphörde i området.

Einar Sjögren var vid denna tid förvaltare och föreståndare för Ultuna lantbruksskola. Han hade tidigare varit förvaltare på några stora egendomar i Mälardalen och Kalmar län och var styrelseledamot i flera, lantbruket närstående organisationer och företag. Sjögrens kapacitet förde honom redan 1930 till ordförandeposten i Svenska lantmännens riksförbund. Tiden 1941-1955 var han verkställande direktör i Sveriges lantbruksförbund. Vid Sjögrens avgång med pension karaktäriserades hans insats för svenskt lantbruk och hans bana i lantbrukets tjänst av Gösta Liedberg⁸³ som "hörande till det enastående".

Sjögrens rapport börjar med en betydelsefull reservation, där han påpekar, "att årstiden icke medgivit någon undersökning av åkerjordens eller betesmarkernas beskaffenhet och hävd". Därmed kom hans utlåtande att bli ofullständigt på samma sätt som Treschows. Han kom heller inte att kunna notera, att en ej obetydlig del av åkerjorden var av särdeles låg bördighet, eftersom den bestod av mycket kalk- och fosforfattig gyttjelera och torvjord, delvis helt svavelsyreförgiftad. Det är just denna del av åkermarken som avses, då Sjögren nämner att "en under senaste åren upprepans utfallsgrav lär avsevärt ha förbättrat jorden". Men med tidens ringa tillförsel av kalk, fosfor och kali skedde ingen verklig förbättring förrän på 1950-talet med omfattande potatisodling, som medförde starka gödslingsinsatser.

Även Sjögren pekar på den alltför låga kreaturshållningen, på kapitalknappheten samt inte minst på nödvändigheten av "ekonomisk sakkunskap i jordbruksfrågor". Enligt hans kalkyl skulle lantbruket i egen drift på huvudgården, inräknat förtjänst på skogskörningar, lämna ett överskott om 14 tusenkr per år exklusive driftledningskostnad.

Problemet med kapitalknappheten, som omöjliggjorde att besättningen utökades, förvärrades av godsets skulder. Den 31/12 1927 belöpte sig eftersläpande skatter och räntor, arvsskatten ej inräknad, till drygt 90 tusenkr, en skuld till Sorunda jordbrukskassa till 40 tusenkr och ytterligare en skuld, till AB A. V. Holm, till 70 tusenkr - tillsammans över 200 tusenkr. Endast stora och snabba försäljningar av gårdar kunde nu ge balans i ekonomin.

Med mina erfarenheter finner jag det intressant att notera, att alla satte sin tilltro till en utökad kreatursbesättning utan att efterlysa orsaken till att djurantalet var så mycket lägre än på jämförbara lantbruk. Den grundläggande orsaken är givetvis, att traktens kalla torra försomrar gav dålig förutsättning för rikliga vallskördar av god kvalitet. Detsamma gäller betesmarken, som till stor del hade hagmarkskaraktär eller bestod av sankar sjöängar. Höstsådda grödor är i detta klimat helt överlägsna. En betydande post under Sjögrens uppräknade i "Alt. I. 1927" av beräknade inkomster är "Arrendesumman för kalkbrotten" på 40 tusenkr. Rubriken avser en eventuell möjlighet att erhålla arrende för det nedlagda kalkbruket på Karta samt att påbörja kalkbrytning på södra Lisön vid Frönäs. Båda projekten låg sannolikt långt från verkligheten. Frönäs-fastigheten såldes senare under året för 35 tusenkr med servitut för köparen att bryta kalk på hela fideikommissets mark.

Något alternativ II med utarrendering av jordbruket på huvudgården har inte kunnat återfinnas. Men slutresultatet redovisat med brist om 130 350:- är omnämnt och kan jämföras med alternativ I jordbruket i egen drift med bristen 133 600:- gällande året 1927. För 1928 visar beräkningen överskott om 9 280:- för jordbruket i egen regi.

De tre utlåtandena med förslag till hur fideikommissets ekonomi skulle reorganiseras är i långa stycken lika, särskilt i de delar där egendomsdriftens svagheter påpekas. I August Treschows betänkande framträder den mångåriga storjordbrukarens jordnära och realistiska syn. Utlåtandet innefattar hela egendomens alla aspekter och utmynnar i ett högst konkret uppräknande av behövliga åtgärder. Dateringen mars 1925 tyder på att det då ännu var obekant, vilken arvsskatt som skulle komma att belasta fideikommissets ekonomi. Treschows resonemang om fördelen av fortsatt drift i eget bruk eller utarrendering av huvudgården talar för det senare alternativet såsom minst riskfyllt och kapitalkrävande. Treschow har också fäst

sig vid att byggnaderna på många av godsets gårdar uppe i Sorunda var i dåligt skick och förordar snar försäljning av dessa gårdar. Denna handlingslinje vann dock ej gehör hos familjen von Horn, där man, enligt sonens/fideikommissariens utsago långt senare, ansåg "att ärvd jord ej kunde säljas".

Man valde att fortsätta i egen drift, och kapitalsidan förstärktes icke. Av föreslagna åtgärder genomfördes många rätt omgående. Likviditeten blev därmed ytterligare ansträngd, även om fördelarna på sikt var obestridliga. Men några gårdar kunde inte säljas i en hast, eftersom fideikommissnaturen innebar tidsödande hinder. En följd härav blev att vissa viktiga åtgärder i brist på medel ej kunde vidtagas. Bland dessa var utökning av kreatursbesättningen och förbättring av inomgårdshanteringens viktigaste. I den fortsatta strävan att bemästra svårigheterna kom skogen i blickfånget. Denna var redan hårt åderlåten på det grövre, värdefulla virket. Nu kom omfattande avverkning av klenare virke att ytterligare försämra tillståndet, och virkesförsäljningen gav endast blygsamma bidrag till ekonomin, enär sulfatvedspriserna var mycket låga.

När Lindbohm och Sjögren fick uppdraget, var alltså läget redan mycket försämrat, och handlingsfriheten var därmed ringa. Kanske hade något kunnat åstadkommas med omedelbar utarrendering. Men det hade nog varit svårt att finna en arrendator med så stabil ekonomi, att han hade kunnat lösa inventarier och betala erforderligt arbete, då det fanns så stora brister i huvudgårdens ekonomibebyggelse.

De råd som gavs var i sig riktiga, men de kom för sent, och redan följande år tillsattes den administration vars uppgift blev att på bästa sätt avveckla jordfideikommisset. Under de två år då försäljningarna genomfördes försämrades lönsamheten i lantbruksnäringarna ytterligare. På Fållnäs kunde man tidvis inte betala ut löner i kontanter, utan man lät personalen köpa det nödvändigaste i platsens handelsbod, varefter fordran inlöstes.

Åren 1924 och 1927 gjorde Nordiska museet uppmätningar och avfotograferingar av Fållnäs. Dessa utfördes 1924 av G. Berg och M. Mogensen och 1927 av G. Selling. Den senares "*Anteckningar till Nordiska museets uppmätning av Fållnäs, med situationsplan*" återges i bilaga 9 i förkortad och något bearbetad form. Förkortningarna berör huvudsakligen beskrivningen av mangårdens och flygelns interiörer. Fållnäs situationsplan med förklaringar ingår i bilagan.

Den gårdsanläggning, som Selling 1927 beskrev, stod färdig 1806. Förebilden var här, liksom på många andra svenska herrgårdar från samma tid, den franska, strikt symmetriska uppbyggnaden. Besökaren i dag uppfattar nog den Palmstedtska anläggningen som överdrivet stor. Men man skall då ha i minnet dels egendomens dåtida omfattning, dels storleken av hushållningen, vilken omfattade utspisning tre gånger dagligen av ett tjugotal människor. Maten skulle beredas från råvaror, och dessa måste förvaras i förråd under lång tid.

Vid närmare studium finner man att alla utrymmen hade sina bestämda ändamål. Förvaring av spannmål tog särskilt stor plats, och det första paret flyglar nedifrån räknat med tre plan i varje togs helt i anspråk för detta behov. Nästa par flyglar inrymde stall för rid- och vagnshästar, kuskbostad, vagnar och slädar samt selkammare. Där fanns också bagarstugan. De båda större flyglarna på kullens krön var tänkta som kökslokaler och personalbostäder, belägna nära det stora corps-de-logi som aldrig byggdes. För ägarens behov inreddes i stället

Symmetrin fullbordades av ladugårdarna, som var belägna i nästan sluten fyrkant, och som står så än i dag. Belägenheten och grupperingen var säkert mycket gammal redan vid lantmätare Bodings kartritning 1767. Den södra byggnaden och kanske även den östra, daterad 1770, återfinns på hans karta. Den nuvarande västra byggdes 1865, och den nuvarande norra, för maskinförvaring, är nybyggd på 1980-talet. Byggnaderna har haft varierande funktion under tidernas lopp: ladugård, ungdjursladugård, svinhus, hönshus, potatislagerhus och traktorgarage.

Under 1800-talet tillkom ytterligare mejeri år 1818 (nr 9), uthus för statanställda (nr 10, 11, 12 och 13), statbostäder (nr 14 och 25), orangeri och vinhus (nr 1 och 18), smedja och snickarbod år 1860 (nr 20), oxstall, senare häststall, år 1881 (nr 21), pumphus med vandring (nr 26), spannmålssilo omkring år 1815 (nr 8), hönshus år 1925 (nr 16) samt bastu, senare pumphus, (nr 28) och båthus år 1920. Av dessa är nr 1, 10, 11, 12, 13, 14, 18 och 26 rivna och nr 27 återuppfört (för nr se bilaga 9)

Anläggningen rymmer nu sex bostäder för permanentboende. Vagnsflygeln (6) är värmecentral, och flygel 7 är bostad med central tvättstuga och bastu i den del som en gång var bränneri. Under åren 1927-1930 avvecklades hela jordfideikommissen efter tillstånd av Kungl. Majt., och kapitalet efter skulder blev penningfideikommiss. Gårdarna uppe i socknen, liksom många på Lisön, köptes oftast av sina brukare. Skärgården och Torö-hemmanen köptes av utomstående, liksom återstoden av det stora godset, ca 931 hektar med 255 hektar åker, varav 79 hektar i Torö socken. Köpeskillingen var 375 tusenkr inklusive inventarier. Huvudgården såldes sist. Det hade visat sig svårt att finna en köpare som kunde förväntas driva egendomen med dess många anställda jämte fyra torp och två mindre arrendegårdar. Skogen var nu så uthuggen att avverkningsförbud utfärdades.

TIDEN EFTER JORDFIDEIKOMMISSETS UPPLÖSNING

Ingenjören Paul Toll, som förvärvat huvudgården, var ej lantbrukare, men han var uppväxt i ett småländskt hem, i Tofteryds kommun, där man höll egen ko och arrenderade en bit åker. Han drev lantbruket med förvaltare och hade sin verksamhet i Stockholm. Torö-delen, som nu blott bestod av skärgård, såldes 1935. Fram till 1939 lämnade ägaren nettotillskott genom förlagsmedel med försäljningslikviden gottskriven med 94,74 tusenkr, vilket tillsammans med köpelikviden omräknat till 1991 års penningvärde motsvarar 9,639 miljoner kr. Gården hade då betalat räntan på bottenlån om 140 tusenkr men ingen ränta på ägarens kapital.

Den tidigare nämnde August Treschow skrev 1953 i Kungl. Lantbruksakademiens Tidskrift, sid. 431-473, en artikel "Lanthushållningen under 1900-talets första hälft. Utblickar och erfarenheter från ett storjordbruk i Mälardalen", vari beskrivs såväl lanthushållningen i allmänhet som den på godset Målhammar. Alltsedan spannmålskrisen i Europa på 1870-talet hade storjordbruken i Mälardalen haft en inriktning på mjölkproduktion och ökat antal djur. Även på Fållnäs hade hushållningen koncentrerats till en utvecklad mjölkproduktion.

Förändringen i mjölkbesättning och avkastning framgår av följande uppgifter:

1896-1905, medeltal 70 kor med 2 048 kg mjölk/ko och år, smörfett ? kg

1936-1939, medeltal 60 kor med 3 716 kg mjölk/ko och år, smörfett 153 kg

1946-1949, medeltal 54 kor med 3 995 kg mjölk/ko och år, smörfett 163 kg

1934/35 gjordes besättningen tuberkulosfri och utökades till 65 kor och drygt 50 ungnöt, de senare delvis för försäljning. Avkastningen steg till i genomsnitt 157 kg smörfett per ko och år under 1930-talets senare del, vilket var ett relativt gott resultat i förhållande till normalproduktionen i landet. Vid sekelskiftet hade gården redovisat endast hälften så stor avkastning på samma antal kor. I dag ligger däremot produktionen för välskötta besättningar på dubbla mängden jämfört med Fållnäs 30-talsresultat.

Med efterkrigstiden från 1945 inträdde stora tekniska framsteg i växtodlingen. Pionjären August Treschow hade redan 1931, som den andre i landet, köpt skördetröska. Därmed revolutionerades möjligheterna för rationell skörd. På Fållnäs anskaffades en sådan tröska till skörden 1948 och ytterligare en 1952, varefter bindarskörd knappast användes. 1957 infördes skörd med självgående tröska. Spannmålstorkning med silolagring infördes 1954. Konsekvensen av denna satsning på växtodling blev att kreatursbesättningen, med början 1948, reducerades till hälften och 1956 helt avvecklades - dock med undantag för ungnöt. Växtodlingen, som hade den för Mälardalen vanliga inriktningen med sju skiften, av vilka tre i vall och tre i säd samt ett i träda, ändrades till träda - höstoljeväxter - höstvet - havre - korn samt potatis på lämplig jord. Det stora trädesskiftet möjliggjorde omfattande brukningsförbättringar genom rörläggning av huvudavlopp 4 400 meter med rördimensioner upp till 50 centimeter i diameter, täckdikning 24 000 meter samt uppodling av obehövliga markvägar. Tillsammans har dessa förbättringar skapat förutsättningar för högre skördar och lägre omkostnader.

Arbetsförbrukningen var vid förvärvet uppseendeväckande stor. I uppgifterna är ägarens eget arbete ej redovisat. Detta kan fr o m 1951 beräknas till 2 000 tim/år.

1931 66 086 manstimmar per år

1938 38 549 dito

1961 18 583 dito

1972 8 173 dito

1988 3 886 dito

1939 avvecklades statlönerna och ersattes med penninglön om 0,60 kr/tim.

Skördarnas utveckling under de senaste 50 åren representeras här nedan av ett mycket bra år, 1939, ett katastrofalt dåligt år, 1940, och ett medelår, 1988. Skördeutfallet visas nedan i kilo per hektar.

	Höstvete	Höstråg	Havre	Korn	Matärter
1939	3 120	3 050	2 289	-	1 666
1940	1 600	-	1 710	-	1 150
1988	5 300	-	5 870	4 010	2 670

Korntalet för:

1988	26	-	27	20	10
------	----	---	----	----	----

Dessa siffror kan jämföras med 1845 års skörd och medeltalet för slutet av 1790-talet, vilka uppgifter tidigare redovisats (se s. 28). Redovisning för de allra senaste åren skulle visa ytterligare stegring beroende på intensivare skötselåtgärder, effektivare växtskyddsinsatser och tidiga vårar.

Jämsides med växtodlingens utveckling blev skogsbruksdelen allt viktigare. Bränslebristen under beredskapsåren gav möjlighet att avsätta stora mängder ved och därmed att gallra ungskogar. Från 1990 kan skogen anses ha normal sammansättning och utgör därmed en av tre viktiga driftsgrenar, växtodling, virkesproduktion och hyresverksamhet för permanentboende.

Författaren till denna uppsats, som är lantmästare, tog 1951 över skötseln av gården efter fadern, Paul Toll, och har alltså erfarenhet av driften av ett större mellansvenskt gods under en 40-årsperiod. Inriktningen under denna tid har varit att höja produktionen på åker och i skog, att underhålla befintlig bebyggelse och att höja standarden i bostäderna. Pensionärer har fått bo kvar på rimliga villkor, och skuldsättningen har hållits låg.

Ett andra generationsskifte skedde i december 1989, varefter en av författarens och hans makas söner, Henrik Toll, äger och sköter driften av gården. Dennas areal är nu, efter två generationsskiften, något förminskad, nämligen till 802 hektar varav 225 hektar åker.

INTERVJUER MED GÅRDSFOLK PÅ FÅLLNÄS

KOMMENTARER

Några muntliga vittnesbörd av anställda och torpare på Fållnäs har medtagits för att levandegöra förhållandena för gårdsfolket under tiden från senare hälften av 1800-talet fram till 1939. De vittnar om lantbrukets vardag sådan den tedde sig ännu för drygt 60 år sedan, när maskindriften var i sin linda, när skördarna begränsades i brist på näring till jorden och svampar, parasiter och ogräs betraktades som en oundviklig del av årsmånen.

Under många år har jag då och då samtalat med äldre personer på gården om deras minnen från yngre dagar. Omedelbart efter ett sådant samtal har detta upptecknats i en anteckningsbok med angivande av dag och år. Den första anteckningen är gjord 21 juni 1952 och den sista 12 september 1993. Berättelserna har kommit spontant, utan styrning från lyssnaren som ej heller nämnt sin avsikt att senare anteckna. Berättarna har ofta haft stor glädje av att få återge sina minnen från en annan tid. I de fall där berättaren återger många episoder och händelser, har samtalen skett vid många olika tillfällen och med långa tidsavstånd. Av texterna i anteckningarna är ungefär hälften medtagen i nedanstående urval. En del av texterna har uteslutits därför att de innehåller material som berörts flera gånger, en del därför att de har mindre intresse. De utskrivna intervjuerna förvaras i arkivet på Fållnäs gård.

Som en kuriositet kan följande nämnas för att visa hur traditionsbärandet kan förmedla fakta över lång tid. När jag samtalade med den förste sagesmannen C.O. Pettersson, berättade han om tornet som stått på det han kallade "Borggården". Det var fråga om de låga resterna efter kastaltornet, vilket hade utplånats minst 170 år före hans berättelse. Tornets förekomst var dessutom obekant, tills en karta från 1767 av en händelse återfanns.

Som ung student tillbringade jag åtta "vandringsår", från 1943 och framåt, med militär- och jordbruksutbildning i olika delar av landet, från Västerbotten till Skåne. Det tvärsnitt av landet och människorna jag upplevde gav mig ett stort intresse för samhällsfrågor, vilket gjorde det naturligt för mig att teckna ned spontana berättelser från den äldre generationen på den gård jag sedan kom att bruka.

Med åren förstärktes känslan av respekt för människorna i denna miljö. De hade mycket litet formell bildning, i allmänhet 6-årig varannandagsskola. Deras empiriska kunskap i allt vad livet rymmer var så mycket större och gav dem en självkänsla och värdighet, som föga återfinns i romanförfattarnas skildringar. Yrkeslivet kom att ställa stora krav på deras omställningsförmåga och tålighet, inte på grund av omåttligt krävande arbetsgivare, utan av det skälet att deras yrkesroll hamnat på efterkälken i en otroligt snabb samhällsomvandling.

INTERVJUER

C.O. Pettersson, född på Fällnäs 1862, död där 1953. Byggmästare på fideikommissstiden.
"När det var bråda arbeten vid skörden fick folket brännvin, och det ville dom ha och arbetade alldeles väldigt. Hjonen drack inget brännvin, så deras fick karlarna dela på. Henning [fördrängen] kunde tåla nästan hur mycket som helst.

I skörden gick karlarna med lie och slog allt för hand. Arbetet började $\frac{1}{2}$ 7 och slutade $\frac{1}{2}$ 8, och för att törsten inte skulle bli för svår blandades ättika i dricksvattnet. Ibland var det 22 slätterkarlar efter varandra, och Hennings lie tog det bredaste skäret. Efter kom ett hjon, pojke eller flicka, en för var slätterkarl, och band säden. All säd mejades på lock."

Ch. Pettersson, född på Fällnäs 1892, död där 1988. Dotter till C.O. Pettersson, änka 1934 efter traktorföraren Knut Pettersson.

"När jag tjänade i Rangsta [som ägdes av en släkting], så blev vi pigor ömma i händerna, när vi skulle vara med på gödselvagnarna och sprida med gödselgrep.

Man sålde ägg, smör, ved, hö, halm och havre, som drängarna körde till Stockholm. De gav sig iväg vid tretiden på morgonen och kom åter vid elvatiden på kvällen. Man sålde inte på torgen utan till upphandlare. Vi flickor brukade gå och möta om kvällen. Då kunde man ibland hinna ända upp på Frölundamalmnen [13 km från Rangsta].

Gustaf Adolfs-dagen gifte vi oss, Knut och jag. Vill minnas att jag hade en brun klänning med färgat tygskärp. Det var i prästgården, och sedan flyttade vi in i den lilla vindskammaren på Ruddammen, för Lina och Henning [Andersson] bodde kvar till våren, då han tog ett Sundbyhemman på arrende, och vi kunde flytta ned.

Men ko köpte vi redan när vi gifte oss, och den hade vi vid Bruket över vintern."

Signe Gröndahl, född på Fällnäs 1900, död där 1993.

"När Knut och jag gifte oss midsommarafton 1918 hade vi dans på logen på Stenberga [pappans torp]. Pappa och Karl Johan i Lövhagen spelade fiol. Pappa spelade en brudvals som han själv tagit ut.

När mamma och pappa bodde vid Skärlinge, gick scharlakansfeber på Lisö. Fyra barn dog på kort tid, två av dem deras - Knut och Elin, sju och fem år. Pappa gick till Tumba [fyra mil] för att få hjälp av doktor. Mamma hade just fått en flicka och kunde inte följa med till kyrkan utan stod i fönstret och såg, när följet gick iväg med kistan som båda barnen låg i. Pappa kom till torpet Stenberga 1910. Där var svag jord, och första åren ville rågen inte mogna. Då sa mamma, att förr hade vi i alla fall statsäden från gården, men nu får vi snart gå med påsen.

Torparfamiljerna var mycket tillsammans. Man pratade, drack kaffe och spelade kort. Pappa hade ofta fiolen med sig, och vi barn fick alltid följa med.

Vi hade tre mjölkkor på Stenberga, ibland fyra. Morgonmjölken lämnade vi till gårdens mejeri, där fru Boman tog emot den. Om hon såg att vi barn hade spillt det allra minsta, så fick vi en riktig skrapa. Gården betalade 7 à 8 öre per liter. Men på hösten var priset 10 à 12 öre, och då tyckte mamma att vi skulle försöka lämna så mycket som möjligt. Vi brukade

lämna tio liter per dag. Kvällsmjölken använde vi hemma i hushållet och till kalvarna och grisen, och så sålde vi en del hemma.

Det bodde en skogshuggare i Rissletorpet. Han hade en kvinna från Stockholm och ingen ko, så hon köpte hos oss. Korna hade en stor bra hage att gå i. Jag minns inte att vi fodrade med löv. Men jag minns att vi ibland repade ljung.

Pappa var duktig med mycket, bland annat att bota sjuka djur och människor. En gång hände det att en man sågade sig svårt på stora klingsågen. Pappa tvättade det svåra såret med sublimat, förband sedan, och han blev bra. Långt efter var jag på resa till Södertälje med Ejdern [ångbåt]. En man frågade var jag var ifrån. Jag sa att jag var från Fällnäs och hade bott på Stenberga som flicka. Då är du ju dotter till Stenberga-Lasse - och så berättade han historien, som jag väl kom ihåg.

En vinter skulle avverkas mycket skog, och då skulle pappa köra. Därför anställdes Arvid Pettersson som dräng, och han fick bo i kammaren över vintern. Alla vi andra bodde i köket, och där hade mamma också vävstolen. Det fanns inga innanfönster i stugan, så när det var kallt på vintern såg man aldrig ut för isen på rutorna. Men när fotogenlampan lyste på bordet, kunde det bli ett litet titthål.

När någon dog, var det alltid pappa som kallades för att sjunga ut den döde ur huset. Pappa hade så vacker röst, och sedan läste han någon bön. Men när hans syster Gustava var död, då sa han att det blir nog svårt - hon dog så ung. Han sjöng då också. Den döde låg sedan alltid på logen till jordfästningen.

Man träffades ofta på bönemöten. Dit kom ungdomarna, för det var nästan det enda nöjet man hade. På Koholmen var skeppshyttmästaren och alla familjerna missionsförbundare, och ibland på sommaren gick vi till Vikabyn. Det hände nog också att det blev slagsmål med smusdosor och annat, även vid sådana tillfällen.

Ibland kom det bönder som ville bråka lin i linbastun vid Stenberga. Då eldade pappa upp. Mat hade dom med sig och åt med oss. Vi odlade också lite lin under kriget [1914-1918]. Men det fanns inget solvgarn, och lintråden var så skör så pappa måste gnida linsolven med fett.

Knut och jag hade ko, gris och höns, som de flesta andra. Vi höll oss med egen separator och kärnade smör. Men när kons kalv skulle gödas, gick det åt mycket mjölk. Den såldes som gödkalv och köptes av August Eriksson på Stennäs. Han stack utan bedövning, och det tyckte vi barn var otäckt. Sedan köpte man ofta en kalv till och gödde. Om det blev mjölk över, fick man lämna till gårdens mejeri. När kon var sin, fick man skummjölk från gården. Alla hade vi ju ko med slättermark och hage. Vi hade slättern i dikesslätten i diket mellan skiftet 2 och 3 upp till risten. På andra sidan var det Carl Andersson i Hagas slätter. När jag räfsade vårt gräs, hade jag pojkarna med mig. Pojkarna var duktiga i skolan. Det var några i klasserna som tävlade i att vara bäst.

Det var en Torö-bonde som kände mina föräldrar. Han sa till pappa, att 'du som har så många döttrar kan väl lämna en av dem som morshjälp hos mig. - Ja, du kan få Alma. - Nej, jag vill ha den lilla. - Henne får du inte!' Så blev det Alma, och jag fick stanna hemma. Jag minns när mamma sa till pappa: 'Jag vet inte vad vi skall ha till mat i morgon'. Då tog han nätet och satte för att få någon fisk, och det blev det nästan alltid. Så förbjöd herr von

Horn fiske i viken. Herr Hans fick se honom igen och frågade, om han inte hört påbudet. 'Jo, men här har jag fiskat hela mitt liv och min far före mig, och jag kommer att fortsätta så länge jag lever.' Han blev sedan den ende som fick fiska.

När min syster Jenny fyllde 16 år, sa hon att hon inte längre ville göra hjondagsverken [för Stenberg]. Då sa pappa: 'Då beror det på om Signe [14 år] blir godtagen i stället.' Så blev det. 1914 på hösten, när kriget bröt ut, fick jag göra dom. Det skaffades en triör för att rensa ärtorna från säden. Ärtorna skulle rostas till kaffe för att säljas i Nynäshamn som kaffesurrogat. Det var noga att inte minsta fnas kom med. Den hösten gjorde jag 73 dagsverken ensam med ärtorna i kylan på magasinet. Jag skulle få gå in till inspektoren och äta smörgås, men hans hushållerska tyckte att jag åt för mycket."

Pappa hade en stor ox som hette Hjärtman, för han hade ett tecken i pannan som liknade ett hjärta. Pappas ox var större än de på Goddaga och Nybygget. Ibland hjälptes torparna åt genom att spänna ihop två oxar framför redskapen. Bara Lövhagen hade två hästar i stället för ox, därför att de hade postkörningen från Ösmo varannan dag. Vid slutet av brukningen av Stenberg sålde pappa oxen till slakt och köpte häst. Det tyckte inte mamma om.

Knut Gröndahl, född på Grönsö, Fällnäs, 1893, död på Fällnäs 1967. Förkörare, därefter fodermarsk.

"Man högg ekvirke på Oxnö, Svärdsö och Lisö till skeppsvarvet på Koholmen. Vintertid kördes med häst över fjärdarna till varvet, sedan byggmästare Pettersson undersökt isens säkerhet. Man hann bara en vända på dagen. Det kunde vara 10-12 skjutsar med en säker karl i täten och lika i kön. Däremellan var det unga pojkar."

Conrad Gröndahl, född på Fällnäs 1922. Hade arbetat till värnplikten, blev sedan tulltjänsteman. *"Det var morfar som lärde Ruben [son i granntorpet Goddaga] spela. Jag minns hans dragspel, när han började öva. Det var så otätt, att det pyste ut överallt.*

Några minnesbilder står så klara som fixerade, som till exempel när vi plöjde om hösten, och när kvällen kom och vi slutade, så stannade hästarna vid vändtegen, och ångan steg i den kalla, klara, soliga luften från de trötta, varma, svettiga djuren.

Det var mycket kultur i livet på de stora gårdarna. Man ordnade fester till födelsedagar, till jul och efter julens slut. Det började med julgransplundringar och barnkalas. När vi blev äldre, blev det dans. Särskilt vid Karlsnäs, Ruddammen, Österäng och hemma var det mycket folk. Man fick ju använda gårdens dragare och vagnar fritt, och mycket annat, och aldrig var det någon som missbrukade något. [Ruben blev så småningom ledare för spelmanslaget i Nynäshamn.]

Jag minns att man fick gå upp till prästgården och prova ut ett par kängor på hösten, när man gick i skolan och växte mycket. Först skulle skolrådsledamoten 'Kallebonn' i Sundby skriva ut en lapp på det. Kängorna köpte skolstyrelsen in för hundskattemedel. Ibland kom 'Kallebonn' och lyssnade på lektionerna i skolan. Sundbybonden slutade som aktad kyrkvärd."

Alexandra Karlsson, född 1905, död 1993 vid Fållnäs, dit hon kom 1911.

"Vi kom till Lugnet 1911. Då var det nymålat, och mamma blev förtvivlad, för vi fick färg på klänningarna.

1914 dog pappa i lunginflammation. Han var iväg med kreatur till Västerhaninge, tror jag. Han blev varm och svettig och drack för mycket kallt vatten. Han dog hastigt, bara 34 år gammal. Mamma var 29 år. Mamma färgade om våra klänningar, men dom blev inte riktigt svarta, utan grå med konstiga färger i.

Ibland samlades vi ungdomar vid Glädjeberget, och så sopades landsvägen så den blev riktigt jämn utan lösa stenar, så att vi kunde dansa. Edvin Andersson, som var son i Goddaga, spela handklaver.

Men det var också märkvärdigt vad pojkarna slogs mycket förr. Vi brukade gå ned till Sandbacken och möta Lisö-ungdomarna. Om John var med, då blev det alltid slagsmål. Det behövdes bara att någon hälsade med 'Tjänare på dig', så svarade han: 'Jag är väl ingen tjänare för dig', och så var det färdigt. En gång hade han slagits så skjortan var alldeles nedblodad. Innan han gick in till sin mor, som bodde i Norr Näset, gick han ned i diket och tvättade av både sig och skjortan.

Jag minns hur det hängde hela och halva rökta kokroppar i gula rummet i norra flygelen. Det var liksom köttförråd då, och där skar man kött till måltiderna.

Vi var många som arbetade i köket på norra flygelen, när herrskapet var ute. Jag minns särskilt en gång, när det hade serverats stekt abborre till middag, och ingenjörn kom ut och frågade, vem som hade rensat abborrarna. Jag stod vid diskbänken och kände mig olycklig, för jag gjorde grovgörat och hade benat ur. Då sa han, att han aldrig hade ätit en abborre som var så väl rensad från ben, och tackade mig och gav mig en tiokronorssedel [timlön för en fullgod lantarbetare var då 50 öre]. Dom andra i köket blev lite långa i ansiktet, för dom trodde det var något fel på rensningen."

Märta Klasson, född på Fållnäs 1890, död där 1978. Dotter till C.O. Pettersson, gift med torparen på Karlsnäs.

"Jag kom till hushållet här som springflicka när jag var 12 år, och var kvar tills jag gifte mig när jag var 23, och sista året skötte jag mejeriet. Fröken Stiernstedt [husföreståndarinnan], hon var mycket sträng. Om man frågade om man fick gå hem ett tag på kvällen, sa hon alltid nej. Men då kunde man förstås gå ut fönstervägen.

Vi var alltid 5-6 flickor och mycket folk hade vi att rusta [laga mat] åt, som åt i huset. Det var ett tiotal karlar [ogifta arbetare som åt i det stora gårdsköket], åtta i hushållet och så herrskapet med gäster."

Vittnesmål om en tragisk händelse i en statarfamilj 1851, hämtat ur Sorunda församlings räkenskapsbok, daterat 10 december.

"Hos undertecknad ordförande hade blivit anmält att statdrängen Gustaf Ferdinandsson vid Fållnäs späda barn Amandus sistlidne torsdagsmorgon dennes vid föräldrarnas uppvaknande befunnits dött i deras säng. Varföre socknenämnden idag hade sammanträtt för att undersöka huruvida det blivit av föräldrarna kvävt, för vilket ändamål även herr

kronolänsman Lidman på socknenämndens kallelse hade sig infunnit. Sedan barnets döda kropp noga hade blivit besiktigad förenade sig socknenämndens ledamöter enhälligt i det beslut att i anseende till flera otvetydiga tecken att barnet på något våldsamt sätt enligt socknenämndens beslut omkommit, läkarebesiktning av detsamma borde ske innan det begravdes. Vilket beslut genast för barnets föräldrar muntligen avkunnades."

En bonde i Sundby.

"Farbror Gunnar han sa alltid, att det var bra att arbeta på Fållnäs." [Gunnar Karlsson, född i Marsta 1896. Skötte en av Svärdsö-gårdarna åt fideikommisset, och senare Svalsta södergård. Från 1931 förkörare vid Fållnäs. Död 1975.]



Karl Andersson, ladugårdsförman på Fållnäs från 1910 till någon gång på 1930-talet. Död på Fållnäs 1944.

AVSLUTNING

FÖRSÖRJNING OCH LEVNADSFÖRHÅLLANDEN I SVERIGE UNDER TVÅ ÅRHUNDRADEN - NÅGRA REFLEKTIONER

Förändringarna i livsmedelsförsörjning och allmänna levnadsförhållanden i Sverige under de två senaste århundradena är omvälvande. Den grundläggande förutsättningen nu som då är de gröna växternas utnyttjande av fotosyntesprocessen. Genom ökad kunskap har vi skaffat oss hjälpmedel att utnyttja processen effektivare. En avgörande orsak till människornas förändrade livsbetingelser är ytterst användningen av nya energislag.

Genom att jämföra förhållandet mellan varupris och arbetspris kan man få en bild av utvecklingen under tiden 1800-1990.

I breven och i gårdens bokföring framstår råg som den viktigaste basen i försörjning och försäljning. Äggpriset återspeglas också. Här användes råg som bas. Under 1900-talet har sedan vete övertagit rågens plats som viktigaste sädesslag, men prisskillnaden är liten. Därför kan råg gälla för hela tiden.

Ett bondedagsverke mot kontant betalning - vilket i sig inte var särskilt vanligt - betalades med 8 skillingar för 12 timmar. Arbetsveckan betalades alltså med 48 skillingar = 1 riksdaler silvermynt. Priset på råg var 5 riksdaler per tunna om 105 kg netto. En tunna råg om 105 kg motsvarade alltså 5 veckors arbete = 5 x 6 dagar à 12 timmar = 45 dagsverken à 8 timmar. Hektolitervikt på råg är 72 kg.

Med denna utgångspunkt får man följande serie:

Motsvarar		1800	1935	1950	1990
Arbetad tid	105 kg råg	45 dagsv.	3 dagsv.	2 dagsv.	2 tim ⁸⁴ .
Pris	105 kg råg	5 Riksdaler	14 kr	30 kr	120 kr
Lönekostn.	1 manstimme	8/12 Skill.	0:60 kr ⁸⁵	2 kr ⁸⁶	94 kr ⁸⁷

Perioden 1800-1935 ökade alltså produktiviteten i spannmålsodling i förhållande till arbetsinsatsen ca 10 gånger och perioden 1935-1990 likaså ca 10 gånger.

Effektiviteten i produktionen av livsmedelsråvaror har alltså stegrats till en nivå, som för blott en generation sedan hade framstått som ouppnåbar. Ett par jämförelser: Årsarbetsinsatsen vid periodens början motsvarar tvåhundra år senare en varumängd som är 100 gånger större räknat i exempelvis råg, smör och ägg. Under efterkrigstiden är ökningen i storleksordningen tiodubbling. För tvåhundra år sedan tröskade en bonde med slaga och rensade med rissel 260 kg säd per dagsverke - en modern skördetröska tröskar vid god skörd och full dag 30 000 - 40 000 kg säd. Avkastningen från växter och djur har stigit fem till tio gånger. Resultatet har vunnits genom växtförädling, bättre avel och allmän kunskapsuppbyggnad. Tillämpning

av vetenskap inom lantbrukskemi, markfysik och maskinteknik har sedan i förening med tillförd energi och billiga konstgödselmedel möjliggjort den ytterligare stegring i produktivitet i förhållande till arbetsinsats, som jämförelsen med 1790-talet visar. Tidigare har beskrivits förhållandet mellan arbetet och varumängd. Ett annat mått är förhållandet mellan produktionsinsats och produktion. Där är energi, maskiner, konstgödsel, växtskydd m.m. inräknade. Från 1950 till 1990 har resursinsatsen sjunkit från index 100 till 50, men produktionen har ökat från 100 till 145 och produktiviteten från 100 till 200.⁸⁸

År 1800 hade Sverige, Finland undantaget, 2,35 miljoner innevånare och sysselsatte 3/4 av sin befolkning i agrar produktion⁸⁹. Landet kunde trots detta ej försörja befolkningen ens på en låg nivå. Under 1700-talets sista hälft importerades årligen netto 402 000 tunnor spannmål och spannmålsprodukter. Redan tjugofem år senare vägde import och export jämnt. Ett av Europas fattigaste länder hade börjat omvandlas. Förändringen skedde långsamt. Ännu 1870 levde 72 % av befolkningen av agrara näringar, 1914 var det 40 % och nu (1990) är det endast 2 %. På drygt etthundra år har den stora, tidigare dominerande jordbruksbefolkningen minskat till att bli en mycket liten grupp bland många andra. Därmed har få människor i landet en verklighetsbetonad uppfattning om lantbruksnäringarna, och miljödebatten är till sin karaktär ofta utopisk. De famlande försöken att återvinna biologisk balans är talrika. Samtidigt krävs billigare livsmedel, fastän kostnaderna för livsmedelskonsumtionen i hushållen nu (1991) är nere i 15 % av de totala konsumtionskostnaderna. 1967 utgjorde livsmedelsposten 24 %⁹⁰. Alltså har andelen direkta "livsmedelskostnader" för hushållen under 24 år sjunkit med ca 40 %! Jordbrukets del av BNP har 1991 sjunkit till 1,6 %⁹¹. Dessa förändringar har skett jämsides med stora strukturförändringar i lantbruksföretagen.

Kostnad i procent ⁹²	1950	1990
Förnödenheter och tjänster	20	25
Kapital	21	75
Arbete	59	33
S:a	100	100

Här som i andra producerande näringar har en synnerligen omfattande växling skett från arbete till kapital.

VAD MODERNÄRINGENS HISTORIA KAN LÄRA DAGENS MÄNNISKOR

- EN LANTMÄSTARES REFLEKTIONER OCH VISIONER

Med fördjupad och bred spridning av insikter i ekonomisk och agrar historia skulle debatten om dagens jordbruk fokuseras på långsiktigt väsentliga frågor. Det är min förhoppning att historiska beskrivningar av bl.a. produktivitetens utvecklingen som den jag här har sammanställt kan berika diskussionen om de agrara näringarnas utveckling i växelverkan med miljön.

Hur långt skall vi begränsa insatser av sådana produktionsmedel som konstgödsel, växtskyddsmedel och fossila respektive nukleära energimedel? Hur skall vi lösa problemet - ett överlevnadsproblem - med att separera det giftiga industriavfallet från människornas avfall och återföra det sistnämnda i rimligt renat skick till jorden för att underhålla dess produktionskraft? Måste man inte också kraftigt öka kreatursstammen med vallodling som underlag och med ökad naturgödning som följd, om användningen av konstgödsel skall kunna minskas till de låga nivåer som användes vid seklets början? Hur många kor och andra kreatur skall vi i så fall ha för balanserad växtföljd med vallar? Vem skall investera i nya djurstallar? Vilka skall sköta alla nya besättningar och på vilka ekonomiska villkor? Vilka skall konsumera alla mjölkprodukter? Vad får allt kosta och vilka skall betala?

Troligen ligger framtiden i ännu större framsteg i agrar bioteknik i stället för nostalgiska tankegångar om att gå tillbaka till en svunnen epok, då merparten av näringens människor levde och arbetade under förhållanden som idag ter sig ofattbart hårda och påvra.

I historiskt perspektiv är 200 år en kort epok. Under den tiden har de agrara produktionsformerna utsatts för omstörtande förändringar. Idag sysselsätts i den agrara produktionen endast ett fåtal människor. Dessa är för sin försörjning beroende av omgivningens biologiska betingelser. Samtidigt är sektorn inordnad i ett statligt/organisatoriskt ekonomiskt regelverk, som har växt fram främst för att passa industriellt betingade näringar. Inom dessa sker en successiv resursallokering till sådana områden, där resurserna ger bäst tillväxteffekt räknat i strikta ekonomiska termer, utan hänsyn till en så komplicerad faktor som långsamma biologiska förlopp. Areell produktions främsta tillgångar är i grunden oförstörbara men måste hanteras på ett sådant sätt, att de i längden kan räcka till för en allt större befolkning med allt större anspråk.

Naturvetenskapens ofantliga framsteg har skapat grunden för en utveckling till välstånd för delar av världen. Nu måste naturvetenskapen kompletteras med humanistisk kunskap för att människor i allmänhet och beslutsfattare i synnerhet skall kunna förstå utvecklingen i ett längre perspektiv. Allt måste utgå ifrån att människan är en biologisk varelse. Som jag ser det kommer vi med detta synsätt att möta existentiella frågeställningar och ge dessa stor betydelse.

Den finländske filosofen Georg Henrik von Wrights tankar om vetenskapen, människan och miljön är kanske profetiskt förutseende⁹³: "Den globala ordningen har alltmera börjat likna ett system av ett slag som 'kaosforskarna' studerar, med 'bifurkationspunkter', där utvecklingen tar språng i helt oförutsedda och oförutsebara riktningar. Därmed får också

irrationaliteten ett större spelrum. Detta är ett faktum, som också den rationella betraktaren måste erkänna och ta med i sin betraktelse. Det betyder inte, att man skall respektera oförnuftet. Men det kan, kanske, lära oss en intellektuell ödmjukhet, som kan vara till nytta, inte bara för den teoretiska förståelsen, utan också för den praktiska planeringen av vår egen framtid. Mycket av det som problematiserat vår tillvaro härrör från en överskattning av vår förmåga att rationellt, med vetenskap och teknologi, behärska utvecklingen." Jag föreställer mig att ett av de åsyftade sprången kan vara användning av fossilt bränsle, ett annat kunskapen att framställa kväve ur luften.

Om de ekologiska aspekterna säger von Wright bl.a.: "Man kunde tala om ett nymorgnat ekologiskt världssamvete, som ibland tar sig uttryck i vad jag ville kalla 'miljöhysteri'. Forskare och politiker ropar i korus, att något radikalt måste göras." Något görs förvisso, men det finns en handlingsförklaring som delvis orsakas av att "själva föreställningarna om det ideal, som borde eftersträvas, belastas av inre motsägelser". Samtidigt som man vill att "fortsatt förslitning av naturresurserna och skadegörelse på miljön skall minimeras" vill man nämligen att "tillväxten i industriländerna" skall få fortsätta och "levnadsstandarden om möjligt inte tillåtas sjunka".⁹⁴

Den kontrollerade utvecklingen av vetenskap och teknik förblir grundläggande för att möta dagens och morgondagens utmaningar. Men grunden är ofullständig så länge den humanistiska faktorn inte beaktas.

I denna uppsats har jag försökt ge ett agrarhistoriskt perspektiv i vid tvärvetenskaplig mening genom att varva naturvetenskapliga och tekniska iakttagelser med ekonomiska och sociala i beskrivningen av en 200-årig utveckling. Detta för att läsaren skall kunna göra reflektioner både om de areella näringarnas utveckling i sig och om samhällets utveckling i stort.

Som jag ser det så löser inte en allmän miljöhysteri vare sig dagens eller morgondagens problem. Att arbeta sig fram till långsiktiga lösningar går endast med kvalificerad, jordnära kunskap, som harmoniskt förenar naturvetenskap, teknik och humaniora och som ger en konstruktiv och handlingsinriktad helhetssyn.

En väsentlig del i den tvärvetenskapliga kunskap, som måste vara utgångspunkt för ett verklighetsinriktat angrepp på miljöproblemen, är agrarhistorisk kunskap. Utan sådan förleds människor att tro på en återgång till den agrara livsform som de äldre bland oss fortfarande minns.

* * * * *

BILAGOR

BILAGOR		BILAGOR		BILAGOR	
1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42
43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54
55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66
67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78
79	80	81	82	83	84
85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96
97	98	99	100	101	102
103	104	105	106	107	108
109	110	111	112	113	114
115	116	117	118	119	120
121	122	123	124	125	126
127	128	129	130	131	132
133	134	135	136	137	138
139	140	141	142	143	144
145	146	147	148	149	150
151	152	153	154	155	156
157	158	159	160	161	162
163	164	165	166	167	168
169	170	171	172	173	174
175	176	177	178	179	180
181	182	183	184	185	186
187	188	189	190	191	192
193	194	195	196	197	198
199	200	201	202	203	204
205	206	207	208	209	210
211	212	213	214	215	216
217	218	219	220	221	222
223	224	225	226	227	228
229	230	231	232	233	234
235	236	237	238	239	240
241	242	243	244	245	246
247	248	249	250	251	252
253	254	255	256	257	258
259	260	261	262	263	264
265	266	267	268	269	270
271	272	273	274	275	276
277	278	279	280	281	282
283	284	285	286	287	288
289	290	291	292	293	294
295	296	297	298	299	300

EXTRACT AF MANTALS LÄNGDEN FÖR

	Hemman- tal		Rökar A		LISÖN.	S o n e H h D D				
	N	S	F	B		M	u	u	ö	r
	u	k	r	r		ä	s	M	s	t
	m	a	ä	t		n	t	å	t	ö
	m	t	l	a		n	r	g	r	n
	e	t	s	d		e	u	a	u	e
	r	e	e	e		r	r	r	r	r
Fållnäs Säteri			3	1	Ryttmästaren och Ridda- ren wälborne herr David Hildebrand Fogden Lars Öijer Dägjan 5 drängar, 4 Pigor 1 dränghustru			1		
Bredsбек*			1/4	1	Erich Ohlsson	1	1		1	
Bro			1/4	1	Lars Jansson	1	1			1
Brebohl			1/4	1	Ian Anderssons Enka		1			2
Frönäs			1/4	1	Lars Ohlsson	1	1			1
Hästnäs			1/4	1	Anders Jansson	1	1			1
Kalfnäs			1/4	1	Carl Carlsson	1	1			1
			1/4	1	Erich Ohlsson	1	1			2
Maskebol			1/4	1	Olof Ohlsson	1		1		1
Näset			1/4	1	Nils Ohlsson	1	1			1
			1/4	1	Erich Jonsson	1	1			
			1/4	1	Anders Ohlsson	1	1		2	
			1/4	1	Olof Jonsson	1	1			1
			1/8	1	Anders Jansson	1	1		1	
			1/8	1	Lars Larsson	1	1			1
Skrähäll			1/4	1	Anders Pärsson	1	1			1
				1	Afskiedade Båtsman Oxelquist					
Skjärlinge			1/4	1	Jan Andersson	1	1	1		1
Stenbacka			1/4	1	Hans Erssons hustru		1		1	1
Stenäs			1/4	1	Anders Andersson	1	1		1	1
Stäket			1/4	1	Pär Nilsson	1			1	1
Swahlbol			1/4	1	Lars Ohlsson	1	1			1
Torpet			1/4	1	Lars Ersson	1	1			1
Tåbohl			1/4	1	Pär Jansson	1	1			1
Wreten			1/4	1	Erich Larsson	1	1			1
Ahrnäs**			1/4	1	Lars Ersson	1	1		1	
Transport			8 3/4	2 24	Transport	22	23	2	7	5 17

SOTHOLMS HÄRAD PRO ANNO 1773.

Öfver Under A
63 Åhr 15 Åhr n
Q v g t
Q i B S f l
M w M n e u w
a i a n f m i T
P S n n n o r m t o
i u k k k k i a b
g m j j j j a r s a
o m ö ö ö ö d u i k
r a n n n n e m g

Annotationer.

				1	1	1		
				1	1	2		
				9	9			
	1		3	1		5		
1	4	1	1	1		7	Sonen Lars, Pigan Kjerstin. För- äldrarne skröplige.	
1	4		1	2	2	9	D:o Pär, Pigan Catharina.	
	3		1	1	2	7	D:o Pär och Bengt. Änkan Ingrid 70 år.	
1	4		1	1		6	D:o Anders. Pigan Stina. Swärmodren skröplig.	
	3			3	3	9	1 D:o Bengt.	
	3				2	1	6 D:o Anders, Stina kleen.	
1	5	1	1		1	8	D:o Pär och Lars, Pigan Cajsas. Swärföräldrarne skröplige.	
	3		1		3	1	8	1 Hustrun skröplig, Ionas kleen.
	3	1	1				5	D:o Anders, föräldrarne skröplige.
	2			2	2		6	
1	5			2	2		9	Sönerne Olof och Pär, Pigan Anna.
2	5					1	6	1 D:o Lars, Pigorne Caisa och Caisa, Anders kleen.
	3				3		6	1 Son Ian.
	3	1	1	1	1		7	D:o Anders, Föräldrarne skröplige.
1	4		1	3			8	D:o Nils, Pigan Stina, Modren skröplig.
		1	1				2	Skröplige, utfattige.
	4			2	1	1	8	Mågen Pär, dottren Anna, Gåssen Olof 17 klen.
	3	1				1	5	D:o Carl, dottren Anna, gåssen Jan 15 1/2 år, mannen skröplig.
	4				1	1	6	Sonen Lars, dottren Anna, Pigan Stina döf.
	3		1			1	5	1 Sonen Erich, dottren Karin, Hustrun skröplig, Ingrid klen.
1	4	1	1	2			8	D:o Carl, Pigan Lisa, Swärföräldrarne ofärdige.
	3	1	1	1			6	Drängen Lars, Swärföräldrarne skröplige.
	3			2	1		6	D:o Lars.
1	4				3		7	1 Drängen Olof, Pigan Anna.
1	4		1	1	3		9	1 Sonen Olof, Pigan Anna, Swärmodren skröplig.

11 87 8 14 26 33 18 186 8

BILAGA 1 forts

<i>Transport</i>	8 3/4	2	24	<i>Transport</i>	22	23	2	7	5	17
<i>Lindholmen</i>		1		<i>Anders Andersson</i>	1				1	
<i>Dyvik</i>		1		<i>Olof Larsson</i>	1	1				
<i>Löfhagen</i>		1		<i>Lars Ohlsson</i>	1	1				
<i>Maren</i>		1		<i>Erich Jakobsson</i>	1	1				
<i>Åkermarken</i>				<i>Rasserat</i>						
<i>Gränsjö***</i>				<i>Rasserat</i>						
<i>Kråkmor</i>		1		<i>Nils Pärsson</i>						
<i>Kronoberg</i>		1		<i>Anders Pärsons dotter</i>					1	
<i>Kjärret</i>				<i>Rasserat</i>						
<i>Sandvik</i>		1		<i>Erich Larsson</i>	1	1				
<i>Tegelladan</i>		1		<i>Jan Jansson</i>	1	1				
<i>Kurberg</i>		1		<i>Jonas Jonsson</i>	1	1				
<i>Rissle</i>		1		<i>Pär Bengtsson</i>	1					
<i>Sälgdalen</i>		1		<i>Mårten Anderson</i>	1	1				
<i>Brömsättra</i>		1		<i>Pär Jonsson</i>	1	1				
<i>Jbidem</i>		1		<i>Olof Ersson</i>	1	1				
				<i>Lindboms änka</i>						
<i>Backen</i>		1		<i>Jan Olofsson</i>	1	1				
<i>Bodalen</i>				<i>Öde</i>						
<i>Österäng</i>		1		<i>Lars Ohlsson</i>	1					
<i>Sochnskomakaren</i>			1	<i>Anders Ohlsson</i>	1	1				
<i>Sochnskräddaren</i>			1	<i>Eric Lindberg</i>	1	1				1
				<i>Följande torp stå skrefne</i>						
				<i>på Lisön men belägne i</i>						
				<i>Op Sochnen, Nembligen</i>						
<i>Carlstugan</i>			1	<i>Carl Jonsson</i>	1	1				
<i>Marstatorp</i>			1	<i>Olof Larssons hustru</i>		1			1	
<i>Summa</i>	8 3/4	17	28	<i>Summa</i>	38	37	2	8	7	18

11 87 8 14 26 33 18 186 8

2		1		1	4	1	Dottren Brita. Hustrun skröpelig.
2		1	1		4		Modren Gun fattigdel.
2				1	3		
2		1	1	3	1	8	Swärmodren skröplig. Anders 18 år ofärdig.

	1	1			2	Utfattige.
1	1	1			3	Dottren Anna, föräldrarne skröplige, utfattige.

2		1	1	1	1	6	Modren 99 år gammal, dottren Ingrid siuklig.
2		1		1		4	Enkan Brita, gammal och skröplig.
2		1	1			4	Änkan Agnetta tigger.
1		1	3	3		8	Hustrun skröpelig.
2			1			3	1
2			2	1		5	1
2				2		4	1
			1	1	1	3	I stor fattigdom.
2				1		3	

1	2		1			3	Pigan Maija.
	2					2	
3		1				4	1

Drängen Jonas.

2		2	1		5	1	
2		1		1	4		Sonen Lars. Mannen fehl på hörslen.

12 122 10 22 43 48 23 268 15

..... rätteligen af Mantals Längden utdragit, betygar
... Sääbom

*. Skall vara Bredstek

**.. Skall vara Ährnäs

***. Skall vara Grönsö

Repartition

af redningskretsens Hemmans Fråvar Skatte Ränkor till Fallnäs Fideicomis År 1818.

	År	Bör betala	Banca.	R. & Mj.	År	År	Betalt.	R. & Mj.
Berga	1/4	Pehr Ersson	42 29 3/4	63 43 7/8	1819.	16	Betalt	63 43 8
1. Mantal	1/8	Olof Andersson	21 14 6 1/2	31 45 7 1/2	—	16	Betalt	31 45 10
	1/8	Nils Olofson	21 14 6 1/2	31 45 7 1/2	—	16	Betalt	31 45 10
	20	Olof Andersson	8 25 2/10	12 37 6 2/10	—	16	Nils Olofson Betalt.	6 18 9
	5	Lars Nilsson i Umeå	34 4 3/5	51 6 2/10	—	24	Olof Andersson Betalt	6 18 9
	1/8	Lars Larsson i Österby	21 14 6 1/2	31 45 7 1/2	Janu	16	Betalt	51 6 1
	1/8	And: Ersson i Lyngbo	21 14 6 1/2	31 45 7 1/2	—	16	Betalt	51 45 10
		$\Sigma B = 170.20.3$		$\Sigma R = 255.30.7 1/2$				31 45 10
V. Grinylä	1/4	Lars Holmström	38 44 2 1/2	58 18 3 1/4	Janu	16	Betalt	58 18 4
O. Grinylä	1/4	And: Bengtsson	38 44 2 1/2	58 19 3 1/4	—	16	Betalt	58 17 3 1/4
1. Mantal	1/8	Carl Ersson	19 22 4 1/4	29 9 6 1/2	—	25	Betalt	29 9 7
	3/32	Anders Pehrsson	14 28 9 1/16	21 43 1 3/32	—	16	Betalt	21 43 1 3/32
	3/16	Olof Ersson	29 9 6 3/8	43 38 3 3/8	Mar	31	Betalt	43 38 4
	1/8	Lars Jonsson i Väfså	19 22 4 1/4	29 9 6 1/2	Janu	16	Betalt	29 9 7
	3/32	Gustaf Pehrsson	14 28 9 1/16	21 43 1 3/32	—	16	Betalt	21 43 2
	1/8	Anders Pehrsson	19 22 4 1/4	29 9 6 1/2	—	16	Betalt	29 9 6 1/2
		$\Sigma B = 155.34.10$		$\Sigma R = 233.28.3$				
Härda	3/16	Magnus Anderssons Enka	31 37 5 1/16	47 32 2 3/32	Janu	16	Betalt	47 32 3
1. Mantal	3/16	Lars Carlsson	31 37 5 1/16	47 32 2 3/32	—	16	Betalt	47 32 3
	1/8	Olof Andersson i Väfså	21 8 11 1/8	31 37 5 1/8	—	16	Betalt	31 37 6
	1/4	Simon Larsson	42 17 11 3/4	63 26 11 5/8	—	25	Betalt	63 26
	1/4	Lars Olofson	42 17 11 3/4	63 26 11 5/8	—	—	Betalt	63 26
		$\Sigma B = 169.23.11$		$\Sigma R = 254.11.10 3/8$				
		Transport	534 27 2 1/2	801 40 9 1/2				

		Bor betala	Banco.	L. S. 1771		Mängd och Dag.	Betalt	R. S. 1772
Norr		Transport	534 27 2½	801 40 9½				
Källyta	1/3 Mantal	Pehr Eryson	53 1 11½	79 26 11	febru 14	Betalt	49 26 11	
		Nils Olsson	53 1 11½	79 26 11	Janu 27	Betalt	79 26 11	
		Anders Andersson	26 24 11½	39 37 5½	Janu 14	Betalt	39 37 6	
		Pehr Andersson	26 24 11½	39 37 5½	Jan 15	Betalt	39 37 6	
		S: B: 157.5.10. S: R: 238.32.9						
Svalbyta	3/4 Mantal	Olof Andersson	27 43 6½	41 41 3½	Janu 16	Betalt	41 41 5½	
		Jacob And: i Trollyta	13 45 9½	20 44 7½	Jan 23	Betalt	20 44 8	
		Tan Andersson	41 41 3½	62 37 10¾	Jan 16	Betalt	62 37 11	
		Olof Olsson	41 41 3½	62 37 10¾	Jan 16	Betalt	62 37 11	
		S: B: 125.27.9. S: R: 188.17.8.2						
Understa	1/3 Mantal	Lars Traksson	43 36 2½	65 30 4	Jan 16	Betalt	65 30 4	
		Lars Nilsson	21 42 13	32 37 2	Jan 16	Betalt	32 37 9	
		S: B: 65.30.4. S: R: 78.21.6						
Ullvi	1/2 Mantal	J. Enby - Norrgård	7 24	11 12	Jan 16	Betalt	11 12	
		J. Enby - Södergård	7 24	11 12	Jan 16	Betalt	11 12	
		S: B: 15.1. S: R: 22.24						
Fagerjö	1/4	Anders Olsson	19 14 8	28 46	Jan 23	Betalt	28 46	
Ollersta	1/2 Mantal	HäradsBokh: Gviding	35 16	53	Mar 27	Betalt	53	
		Lars Nilsson	17 32	26 24	Jan 23	Betalt	26 24	
		Pehr Tonsen	17 32	26 24	Jan 23	Betalt	26 24	
		S: B: 70.32. S: R: 106.1						
Piparstorp	1/2 Mantal	Erik Olsson	16 7 4	24 11	Jan 16	Betalt	24 11	
		And: Anderssons Enka	8 3 8	12 5 6	Jan 16	Betalt	12 5 6	
		Erik Andersson	8 3 8	12 5 6	Jan 16	Betalt	12 5 6	
		S: B: 32.14.2. S: R: 48.22						
L. Sundby	1/4	Olof Pehrsson	20 12	30 18	Jan 16	Betalt	30 18	
		Summa.	1042 20 6	1563 30 9				

Sammanräkning

af den Förvandlings Uträkning, öfver
Frälse Skatte Hemmans Rånlör till
Fällnäs Fidei Commis för År 1818,
som från Härede Skrifvare Contoret i
Sollidens Härede d. 18 November samman
är blifvit lämnad, enligt Annmärkningarna,
på denna Förvandlings Uträkning,
vederbörigens rättast. —

Härde.	Sorunda. Soken.	Ärliga Penningar		Pöjelle Rånlör		Spannmåls Rånlör		Summa	
		B ^{co}	S ^{co}	B ^{co}	S ^{co}	B ^{co}	S ^{co}	Banco.	
1.	Berga. N: 2	1 17	2	75	42	1	93	7	170 20 3
4.	V. Grimså N: 1	15	62	18	27	11	20	9	38 44 22
1.	Ö. Grimså N: 2 & 3	1 16	2	74	15	8	80	3	155 34 10
1.	Hosla. N: 2	1 14	3	79	39	8	88	18	109 23 11
1.	N. Kälsta N: 1	1 14	2	75	27	8	82	12	159 5 10
3/4.	Svalsta N: 1	1 4	72	58	9	8	66	13	125 27 92
3.	Urdusta N: 1	24	4	15	12	—	19	42	65 30 4
	Ullvi lögnd	1	—	—	—	14	—	—	15
4.	Jagerjö N: 1	1 18	3	7	20	—	10	24	19 14 8
2.	Otterså N: 3	3 16	—	14	40	52	24	—	70 32
2.	Pipartorp N: 1	5 26	2	5	16	—	21	—	32 14 2
4.	L. Sundby N: 3	3 16	—	0	20	10	24	—	20 12
	J^{co} B^{co}	21 37	7	432 2	8	588 26	3	1042	20 6

Summarisk Förvandlings Uträkning

öfver de Rånlör Pöjeller som af möt-
stående Frälse Skatte Hemmans, för År
1818, böra utgöras till Fällnäs Fidei-
Commis; efter sammans År Mark-
gångs Taxa uträknade.

		Banco.	
Ärliga Penningar		Rd.	Sk.
		21	37 7
Pöjelle Rånlör och Dagsverken.			
1 1/2 till Smör		i 4 1/2 Rd., 6: 2	
11 till 10 1/4 till Hjärt		i 3 Rd., 34: 24: 4	
1/2 Fär		i 2 1/2 Rd., 2: 10: 8	
1/2 Gas		i 1 1/2 Rd., —: 46: 8	
1 1/2 Jög Ägg		i 20 Jk., —: 25	
5 Hons		i 12 Jk., 1: 12	
5 till Ljusgarn		i 12 Jk., 1: 12	
5 Vinterlofs Hå		i 21 1/2 Rd., 106: 32	
2 1/2 Sommarlofs Hå		i 10 1/2 Rd., 28: 21: 4	
26 1/2 Kärper Hals		i 28 Jk., 15: 26: 8	
15 Laps Saltred		i 45 1/2 Jk., 14: 8	
96 Laps Bygg: Ved		i Dito, 90: 32	
13 Stockar		i 1 Rd., 13: —	
5 Bräder		i 10 Jk., 1: 2	
36 Ärliga Dagsverk		i 20 Jk., 15: —	
41 1/2 Ökr		i Dito, 15 Rd., 55: 16	
109 Dränge		i Dito, 45: 20	
		432	2 8
Spannmåls Rånlör			
56 T ^{co} 1 1/2 kap: Spannmål		—	
i 10 1/2 Rd. T ^{co}		569: 41: 5	
Förlön i 16 Jk. T ^{co}		18: 32: 10	
		588	26 3
Summa Banco		1042	20 6

[illegible]

Förteckning öfver Lönerna och

	Kontanta Penningar					Spannmål och Rotfrukter									
	Glädder	Löner	Schulding	Lönung	Lumma	Flöte	Råg	Korn	Ärtor	Matt	Ärter	Lumma	Potatis		
	Rdr in	Rdr in	Rdr in	Rdr in	Rdr in	h	h	h	h	h	h	h	h		
Föllnäs.															
Carl Fr. Akerblom		440			440	12	38	19	2	6	6	12	96	36	
Refallningsman O. Jocksson	5	400			400	6	36	12		6	6		66	36	
- Smed L. E. Malmström	5	120	30	20	175	3	32	12	8	3	2	6	57	6	
- Lärare J. O. Brattström	5	120	30	20	175	3	32	12	8	3	2	6	57	6	
Trädgårdsm. Schalanider	5	200	30		235	3	32	18	8	3	2	6	63	25	
Fiskare L. P. Larsson	3	70	14		87	3	32		6	1	6	3	46		
- Födräng Lars G. Larsson	3	100	14		117	3	25	6	6	1	6	3	40		
- Fodermark O. J. Carlsson	3	100			103	3	25	6	18	8	1	6	46		
- Födräng O. Carlsson	3	60	14		77	3	25	6	6	1	6	3	40		
" k O. Ferdinandsson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" s P. O. Svensson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" stift L. O. Andersson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" stift J. O. Jansson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" stift J. E. Jansson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" J. Pettersson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" Olaus J. Larsson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" L. O. Kihlström	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
" O. G. Carlsson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
- Döftum M. O. Larsson	3	30	14	10	57	3	25	6	6	1	6	3	40	28	
" Jön. L. O. Olsson	3	70	14		87	3	25	6	6	1	6	3	40		
Trädgårdsdvärg Todergren	3	75		12	90										
Hushållerska Westin		200			200										
Husfiga Anna	4	70			74										
Köksfiga Josefina	4	50		5	59										
Bruggerska Lovisa	3	50			53										
Hörsfiga Enkan Catharin	3	50			53	2	18	9	6	3	1	6	20	28	
Dejan Christina Anders	5	100			105										
Ladugårdspigan Augusta	3	50			53										
" Tina	3	50			53										
Summa	93	3045	286	67	3491	78	2579	7184	547	600	128	983	2145		

Stater

den 24 Oktober 1871.

Wiktualier			Mjolk			Kofoder			Märsk	
Skilling	Ell	Salt	St	Skummet	Sun	Humle	St	Salm	Skilling	Ell
hlf	h	Cent.	hlf	h	h	h	Cent.	Cent.	Skilling	Ell
1/2	60	8	730			2			851	51
1/2	60	8	547 50			2			710	
	1/20	8	182 50	1/2		2	12	20	355	51
	1/20	8	182 50	365		2			394	05
1/2	60	8	182 50	365		2			480	61
1/2	60	8				2	12	20	241	70
1/2	60	8	182 50	182 50		2			275	75
1/2	60	8				2	(12	20)	269	60
1/2		8	182 50	182 50		2			227	70
1/2		8	182 50	182 50		2			237	70
1/2		8				2	(12	20)	221	30
1/2		8				2	12	20	221	30
1/2	60	8				2	12	20	221	30
1/2		8				2	12	20	232	90
1/2		8				2	12	20	221	30
1/2		8	182 50	182 50		2			237	70
1/2		8				2	(12	20)	232	90
1/2		8	182 50	182 50		2			237	70
1/2		8	182 50	182 50		2			224	50
1/2		8				2	12	20	221	30
									309	
									419	
									293	
									278	
									272	
	60	8	275 75						192	77
									324	
									272	
									272	
21	6	660	22	3011	125	40	120	200	894	27

Höfjens till ett slag kreatur

En par Höflar för året

En ko för i ladan gånken
(gratis för kreaturens skattel 12 p.)

En ko för i ladan gånken

Gratis för kreaturens skattel 12 p.

En ko för i ladan gånken
(gratis för kreaturens skattel 12 p.)

Tidigt för mat i ladan skattel 12 p.

"

"

"

"

"

"

"

"

Underhåll

till

	Kontant	Spannmål										Mjöl					
		Kvick		Råg		Korn		Ärtor		Malt		Summa	Hvettmjöl		Rågmjöl		
		Kbf	k	kbf	k	kbf	k	kbf	k	kbf	k		Kbf	k	Cent	tt	Cent
V Jungfru Ulrika Malm	300																
Enkan Holmström	200																
V Enkan Strömberg	75																
V f d Snickaren M. Magnus		2		24		4		2		3		35					
V f d Befallningsman Schellin	50	6		32		12		3	2	6		59	2				
V Seljdalns C. Persson																2	40
V Enkan Lotta Eriksson														1	20	4	80
V Stennäs f d Smeden Sander	30											8		1	20	7	20
V Enkan Hilda Andersson												8		1	20	4	80
V D: Enkan Nordström				6	4							6	4				
D: Enkan Lovisa Ström Barn		1	6	6	4			1	6			9	6				
V Skärings Mårten Erv		1	6	4	8				8			7	2				
V D: Enkan Lindberg				3	2							3	2				
V D: Enkan Ingrid i Lindholm		1	6	6	4			1	6			9	6				
Stenbergas blinda Claras pojke	75																
V f d Svandring W. O. Persson	35																
Summa	715	12	8	83	2	16		10	8	9		131	8	3	60	19	20
Lphkahudens lön	40			49	7	49	7					99	4				
Commisariats de				6	3	6	3					12	6				
Orgelnistens de				2	8	2	8					5	6				
V Rådmann Dahlqvist	2	39		9	8							9	8				
V Rådmann Wendenberg	30			9								9					
V Rådmann Eriksson	24			8								8					
Summa	43	43		70		58	8					128	8				
Tiukommer																	
V Hagavaktare Kjellberg	300	9	6	32		12	8	3	2	6		38	4	102			

Fattige

med flere

Person	Viktualier			Mellem	Samme	Klodder		Hæder Amt	
	Skilling	Skilling	Cent			Skilling	Cent		
Køb	h	kbf	k	Cent	h	k	Cent	Rdr	ør
								300	-
								200	-
								75	-
18			60	4	273 75	1	(3te kate 2te Lark)	162	08
36	1	2	60	8		2	12	20	250 20
									12 80
									37 60
			60	2					95 25
									43 -
									12 00
									21 80
					91 50				27 48
									6 40
									21 80
									25 -
									217 50
60	1	8	180	1	4365 25	3	12	20	1516 71
									239 -
									25 20
						2 12	1 20	17	40
						5 75	4 20	38	65
						7 25	7 25	42	7
						6 25	2 25	3	82
									328 34
36			120	2			20	20	190 34

28
20
560
25
20
460
477

død den 15 Februar 1876

Fris y-

Mat upgjort i 50/pund

Desjaterne midbrand o Kobete
do
do

Statistik ar 24/10 1923 - 24/10 1924

Nr.		Lon	Fek	Pag	Hon	Kon
		Kronor	kg	kg	kg	kg
1	Inspektoren	2500 -	400	600	300	300
2	Rättaren	1250 -	350	600	200	200
3	Fördrängen C F Petersson Näsströmen	900 -	300	600	60	340
4	Fördrängen R. Swindale Näsströmen	800 -	300	600	60	340
5	Fördrängen R. Gustafson Björtebacken	800 -	300	600	60	340
6	Fördrängen W. Andersson Ekbacken	800 -	300	600	60	340
7	Fördrängen N. Valberg H. Ljung	800 -	300	600	60	340
8	Fördrängen Ivar Andersson Ekbacken		150	200	50	50
9	Fördrängen Edvin Larsson Skutberga					
10	Ryktaren Allen Andersson Fjäder	600 -	150	300	30	170
11	Kulbetsknick Georg Lundgren Ekbacken	800 -	300	600	60	340
12	Fodermark Olof Karlsson Bräcke	800 -	300	600	60	340
13	Arbetsmark mask Th. Larsson Grimsången	1000 -	300	600	60	340
14	Fodermark mask Knut Petersson Bräcke	1000 -	300	600	60	340
15	Ryggmask mask Olof Petersson Bräcke	1250 -	300	600	60	340
16	Smått C F Carlsson Ljung	700 -	250	600	60	340
17	Smått & lokomobil mask Carl Persson L. Rönne	1000 -	300	600	60	340
18	Lokomobil mask C. Andersson L. Rönne	1000 -	300	600	60	340
19	Lokomobil mask M. Andersson L. Rönne	800 -	150	300	30	170
20	Lokomobil mask N. Fredriksson Bräcke	800 -	300	600	60	340
21	Lokomobil mask Erik Carlsson Bräcke	600 -	150	300	30	170
22	Smått Nils Jonsson	1000 -	300	600	60	340
23	Fodermark Arne Petersson Fjäder		300	600	60	340
24	Mejeriet Sven Carlsson L. Rönne	480 -	200	300	100	100
25	Mejeriet Olof Carlsson Bräcke	480 -	200	400	100	100
26	Fodermark J. W. Nils	1200 -	400	600	200	200
27	Fodermark J. Appelgren	700 -	300	600	200	200
28	Ryggmask mask O. Gustafson Skutberga					
29	Arb N. Carlsson Ryggan					
30	Arb J. Swindale Skutberga					
31	Motorbåt från A. Johansson Näsströmen					
32	Pension till för samordning till	400 -	600	1200	400	250
	<i>Sammanlagt</i>	22510 -	7800	15000	2600	7350

mid Failure 200

Order	Palati				Palati Loud as Mumma	Rel mj	Th mj	Capu ko	20	
kg	kg				l	l	l	20	kg	
50					15	4				
50					15	5				
50					15			1	650	
50					15			1	650	
50					15			1	650	
50					15			1	650	
50					15			1	650	
25					10					Daylon 3-
					10					kg.
25					10	2				
50					15			1	650	
50					15	4				
50					15			1	650	
50					15			1	650	
50					15	4				
50					15	3				
50					15	4				
50					15	4				
25					10	2				
50					15	4				
25					10	2				
50					15	4				
50					15	4				Daylon 225
10					10	2				
10					10	2				
50					10			1	650	
50								1	650	
								1	650	Daylon
								1	750	Daylon
								1	650	Daylon
								1	650	Daylon
	800				32, 30	6		1	700	
1120	800				122 290	56		15	9900	

ORGANISATIONSPLAN FÖR FOLLNÄS FIDEIKOMMISS.

På uppdrag av ryttmästare C. von Horn får jag härmed avgiva berättelse över förhållandena å Follnäs fideikommiss, sådana som de av mig uppfattats, och förslag till förändringar och omorganisation av driften i den mån sådant anses vara nödvändigt.

Godset i dess helhet.

Om man på en karta lägger in Follnäs godset, finner man, att större delen därav utgör ett sammanhängande block med vacker ägofigur, den s.k. Lisön, samt att förutom denna finnas spridda gårdar längre norrut inom Sorunda och sydvästut i Torö socken. Då flera av dessa friliggande gårdar ha synnerligen dåliga byggnader, bör tagas under övervägande, huruvida ej det kunde anses klokt att söka försälja någon eller några av dessa och därav bilda ett fideikommisskapital.

I första hand torde då Billsta böra komma i fråga, som förutom det onus som ligger i förfallna byggnader, även är utlämnat på arrende utan kontrakt och tillträdessyn efter vad godsförvaltningen hade sig bekant. Även Hoxla förefaller att saklöst kunna avskiljas från fideikommisset, avskilt från huvudkomplexet, som det ligger, och med dåliga byggnader, som äro otrevligt hopgyttrade med en bondgård.

Möjligt är att även gårdarna inom Torö socken lämpa sig för avsöndring, men då jag ej besökte denna del av godset, har jag svårt att yttra mig därom.

Ett så allvarligt steg som fränstyckning måste före utförandet noga övervägas och ej bringas i verkställighet annat än under vissa betingelser, nämligen tillfredsställande pris och ägofigurens förbättrande. Men den kan, rätt utförd, innebära nya möjligheter för huvudkomplexets sättande i stånd, och därigenom bli till välsignelse för såväl nuvarande som kommande generationer. Ur rent socialpolitisk synpunkt är ävenledes nyskapandet av självständiga jordbruk fullt i tidens anda. Follnäs fideikommiss omfattar f.n. ett 20-tal större och mindre gårdar förutom ett antal torp, av vilka den under eget bruk liggande huvudgården, mätande 210 har öppen jord, är den största. De övriga, som samtliga äro utarrenderade, växla till storleken mellan 130 och 5 har åker. Huruvida huvudgården som hittills bör drivas under eget bruk, bör tagas under noggrann prövning. Stora förutsättningar finnas för att densamma i en erfaren och skicklig jordbrukares hand bör kunna lämna ett tillfredsställande netto. Härtill kommer att de arbeten, som skola utföras i skogen, såsom avverkningar, skogsdrivningar och kulturer, lättare och billigare låta sig utföras med eget folk och egna hästar. Dessutom är livet för innehavaren behagligare på en gård, där han själv har bestämmanderätten än på en utarrenderad. För en utarrendering tala dock följande omständigheter:

1. Den ekonomiska ställningen kan lättare överblickas och förlust på jordbruket, som under ogynnsamma år lätt kan uppkomma, förebyggas.
2. För åstadkommande av en ekonomisk drift vid huvudgården måste vissa förbättringar genomföras, som om arrendatorn fordrar deras realiserande, vid utarrendering kunna påläggas arrendatorn i form av motsvarande avdrag på arrendesumman under en följd av år. Kapitalutlägg från innehavarens sida undviks härigenom.
3. Friskt kapital inflyter vid försäljning av levande och döda inventarier, av vilket åtminstone räntan blir disponibel.
4. Det skick, vari nuvarande arrendegårdar befinna sig, nödvändiggör omfattande förbättringar, som komma att draga betydande kostnader.

Huru med de medel skall förfaras, som vid utarrendering inflyta för inventarier av fideikommissnatur, undandrager sig mitt bedömande, då jag ej sett fideikommissbrevet. Jag antager emellertid, att därav måste bildas en fideikommissfond, vars kapital ej får tagas i anspråk för annat än inköp av nya inventarier vid egendomens framtida tagande under eget bruk, under det att räntan får fritt disponeras. Möjligen kan försäljning av inventarier av fideikommissnatur ej få äga rum utan K.Maj:ts tillstånd, men huru härmed förhåller sig kan ur fideikommissbrevet utläsas. I varje fall torde ett sådant tillstånd vara lätt att erhålla.

Som ovan vidrörts, äro många av godsets gårdar i synnerligen dåligt skick. Då jordens hävd och torrläggning ej vintertid kan bedömas, gäller detta omdöme huvudsakligast byggnaderna, ehuru jag befarar, att även hävden lämnar mycket övrigt att önska. Då emellertid stora och små gårdar ligga om varandra, torde det i några fall vara möjligt att slopa en och annan mindre gård som självständig sådan och lägga jorden till en bredvidliggande större. Så kan t.ex. Svalsta, vars hus äro i det skick, att de skulle behöva helt ombyggas, tilläggas huvudgården, som i denna areal får en lämplig ersättning för den jord, som enligt mitt förslag avses till mångårig vall. Likaledes kunna Nybyggets hus slopas och jorden delas mellan Goddaga och Stenberga som ersättning för en från dessa ställen till bete undantagen strandremsa. I båda fallen kunna omläggningarna ske utan att behov av nybyggnad gör sig gällande. Troligt är att liknande omgrupperingar även på annat håll äro lämpliga, ehuru jag på grund av bristande lokalkännedom för närvarande ej därom kan uttala mig. Inspektör Haesser har vid frågans dryftande föreslagit, att Stäket skulle läggas till Stennäs, Bredstäk, Stenbacken och Eklöt till Skärlinge. Ej heller i dessa fall skulle några nybyggnader krävas, och dessutom Skärlinge beredas tillgång till ett välbehövt bete.

Vad betet beträffar är detta på många gårdar otillräckligt, och några rationellt anlagda och skötta marker förekomma icke. I stor utsträckning betas skogen med de verkningar, som härav alltid blir en följd, nämligen otillfredsställande mjölkproduktion, skadegörelse å plantbestånd och dryga stängselkostnader. En bestämt uppdragen gräns mellan skog och bete, och avskiljande av till betesmark lämpliga områden av tillräcklig storlek för varje gård är av lika stort intresse för arrendatorn-djurägaren, vilken därigenom kan förbättra ladugårdens ekonomi, som för skogsägaren, vilken då först kan se ett

framgångsrikt resultat av sina föryngringar och i väsentlig mån nedbringa stängselkostnaderna. Ju förr frågan finner sin lösning, desto bättre är det alltså från alla synpunkter sett, men det tager alltid sin tid att genomföra en sådan förändring. Skogen utgör enligt mig lämnade uppgifter 2.750 har, därav 1.000 har produktiv skogsmark, rel. skogstillgång uppgives till 0,8 och bonitet till 2.5. Impedimentsarealen förefaller vara väl högt beräknad, likaså rel. skogstillgång, men även för fackmannen, ändå mera alltså för lekmannen, äro skogar av skärgårdsnatur som de ifrågavarande svåra att okulärt uppskatta. Då emellertid inkomsten från skogen i väsentlig grad kommer att bliva bestämmande för framtida ekonomiska dispositioner, är det nödvändigt att få ett sakkunnigt utlåtande därom. Då länsjägmästaren först efter en lågprocentig linietaxering anser sig kunna avgiva ett sådant av någorlunda tillförlitlighet och förklarat sig kunna utföra denna taxering för rel. lågt pris, tillråder jag utförandet av en sådan. En ekonomisk karta med beståndsbeskrivning vore naturligtvis det säkraste medlet att mäta skogens produktionsförmåga, men av kostnadshänsyn torde utförandet härav lämnas ur räkningen.

Follnäs huvudgård.

Besökarens första intryck av Follnäs huvudgård är synnerligen fördelaktigt - en gammaldags förnämlig typ av herrgård med vackra, rel. väl underhållna byggnader i en vacker trakt. Men granskar man det hela kritiskt, efterföljes detta första intryck av en viss känsla av splittring. Så t.ex. har den södra av de båda huvudflyglarna under senaste fideikommissinnehavarens tid av honom bebotts, men köket har legat i den norra, utrymmet i den till sädesmagasin helt anordnade flygeln är ej till fullo utnyttjat, så att förvaringsställen för säd måst anordnas i ytterligare två flyglar. Dessutom finnas ännu två förvaringsplatser för spannmål, den s.k. engelska boden och ett golv i logen. Läger man därtill att gröpkvarnen står i sågen och havrekrossen bredvid tröskverket i logen, inses lätt att arbetskostnaderna för sädens förvaring och vård måste vara mycket höga. Logen ligger så långt från ladugårdar och stallar, att automatiskt överförande hit av halm, agnar och boss torde vara omöjlig att anordna, samt dessutom så konstruerad, att såväl sädens inläggande som tröskningen är i högsta grad tidsödande och arbetskrävande. För nötkreaturen finnas tre ladugårdsbyggnader, som innebär en dyrare skötsel än om djurhållningen vore koncentrerad till ett eller två hus, och någon rastplats i närheten av stallar och ladugårdar finnes ej anordnad, så att såväl kvigor som hästar hittills drivits till en rel. avlägset belägen hage, som de trampat helt sönder. Möjlighet finnes dock att anordna rastplatser intill husen, för hästarna på planen framför stallet och för ungkreaturen nedanför ladugården mot vägen.

Redskapslidret ligger ganska långt från arbetsstallet, varigenom förspänningen försenas. Arbetsbostäderna utgöras till stor del av trevliga enfamiljshus med egen ladugård, men de ligga så spridda och långt från allmänna vägar, att mycken tid åtgår för hållande av utfartsvägar, fodertransporter och körning av landen. Byggnadernas läge och nuvarande tillstånd göra alltså gården synnerligen tungskött. Deras inbördes läge kan ju icke ändras, men åtgärder kunna och böra vidtagas för mildrande av ovan framhållna olägenheter.

Sålunda kan den s.k. Södra boden rymma en avsevärt större mängd spannmål, om den befrias från all omodern inredning, den s.k. Gamla kvarnvinden likaså, om nuvarande sädesgolv tages helt i anspråk som magasin och förses med ännu ett golv ovanför det nu befintliga. Inspektorsflygelns vindar torde sedan icke vidare behövas som magasin utan kunna ersätta den brist på vindsutrymme, som gör sig gällande i Corps de Logiet. Om den s.k. engelska boden trots sin ålder fortfarande är väl bibehållen som den ger intryck av att vara, bör den användas för sitt ursprungliga ändamål, då sädens förvaring och vård i densamma vilar på de modernaste principer, silosystemet. All onödig bråte, som f.n. belamrar nedre botten, måste då bort, så att största möjliga fria utrymme där beredes.

Såväl gröpkvarn som havrekross flyttas till södra boden, där elektrisk drift för desamma ävensom för fläktar och triörer anordnas. Även på gamla kvarnvinden iordningställes för elektrisk drift. Det utgör ett stort slöseri med pengar och arbetskraft, att i så ringa mån utnyttja den elektriska kraften som på Follnäs genomgående är fallet. De fasta avgifterna till en elektrisk distributionsförening äro ofrånkomliga, och i trakter som Sorunda, där elektrifieringen skedde under den dyraste kristiden, synnerligen betungande. Enda sättet att draga någon vinst av detta dyrbara företag är att på ett klokt sätt taga elektrisk kraft i anspråk för nedbringande av arbetskostnaderna. Den taxa som f.n. tillämpas inom föreningen, är särskilt inrättad för att möjliggöra detta. Huvudparten av avgifterna ha bundits vid andelarna, och den elektriska energien bjudes till ett billigt pris, som väl kan tävla med såväl lokomobil- som fotogenmotordrift och vida överträffar den mänskliga arbetskraften. Det måste anses oekonomiskt att på en elektrifierad gård med ett kwh-pris av 10 öre driva sädesfläktar o.d. för hand, gröpkvarn med lokomobil och vedkapning med stationär motortraktor, för att taga några exempel. Nyanskaffnings- och installationskostnaderna måste noga beräknas, och övergång till elektrisk drift ske endast i den mån en säker förräntning och amortering kan vinnas och ofta ställas på lång sikt. Men säkert är, att man i den elektriska kraften har ett av de säkraste medlen att höja arbetsintensiteten och minska på den levande arbetskraften, alltså att förbilliga jordbruksdriften. En ombyggnad av logen och den elektriska kraftens tagande i bruk för drivande av hiss vid sädens inkörning och tröskverk, elevator, boss- och halmfläkt vid sädens tröskning innebär var för sig betydande besparingar av tid och arbete och bör införas i den mån så ske kan.

Djurhållningen.

Koantalet i förhållande till gårdens storlek är mycket lågt, 20 st. pr 100 har, då medeltalet för 42 st. mellansvenska storbruk, som föra sina räkenskaper hos Lantbrukssällskapet, för föregående år var 32.8.

Antalet ungdjur är däremot över medeltalet, 30 st. pr 100 har emot ett medeltal av 22.2. Förhållandet mellan kor och ungdjur är alltså oekonomiskt, men nödvändigt intill dess man kommit upp i ett högre koantal. Detta skulle naturligtvis gå fortare vid inköp av kor, men kostar mycket pengar och torde att börja med icke vara att förorda. En god tjur bör

dock alltid hållas. Antalet kor kommer trots ett rel. stort antal kvigor dock att ytterligare nedgå, då en stark gallring av korna snarast möjligt är ofrånkomlig. Mångas produktion är nämligen ytterligt svag, beroende dels av ålder dels av inneboende dåliga mjölkegenskaper, så att de ej betala underhållsfodret, långt mindre något produktionsfoder. I någon mån kan föregående mjölkårs otillfredsställande resultat tillskrivas irrationell vinterutfodring, troligen för litet äggvita till de högst mjölkande, vilket framgår av de ojämna och hastigt sjunkande mjölkkurvorna, vidare att nödvändig sinläggning i flera fall försumrats, samt att sommarutfodringen ej givit djuren, vad de behöva. Några goda beten finnas ej, men kunna med fördel anordnas. Utgående från att minst tre fällor behövas för att hålla djuren vid full produktion intill dess vallarna kunna betas, kunna sådana erhållas, dels i strandbetet fram till Goddaga, c:a 7.5 har, dels i södra och mellersta Källängen, tillsammans 10.5 har. Ungdjur och sinkor kunna efter lämpliga åtgärders vidtagande beredas ett gott bete på Koholmen, c:a 22 har. Anvisningar om lämplig jordberedning och insåning samt hagmarkers behandling lämnas bäst av Svenska Betes- och Vallföreningen, Uppsala. De hagar, som f.n. användas till bete, nämligen Häst-, Ox-, Ko- och Uddhagen, kunna vid behov tagas i anspråk, men i så fall först efter en rationell behandling, då deras produktion i foderenheter synes vara ytterligt svag [255 har enligt uppgift för 60 djur]. Bäst utnyttjas troligen dessa hagar för skogsproduktion. Hästantalet är normalt, något under medeltalet, och torde för skogskörningarnas skull ej tåla vid någon minskning. Men i så fall är det starka tvivel underkastat, om det kan löna sig att hålla tre st. traktorer. Min egen erfarenhet är den, att hästantalet för erhållande av en god driftsekonomi skall beräknas så, att hästarna väl utnyttjas hela året, och att vad som under bråda tider ej av dem medhinnes, utföres med traktor. Med ett hästantal av 8 st. pr 100 har som vid Follnäs förefaller det, som om en god traktor borde kunna medhinna vad hästarna ej kunna uträtta. Villkoret är emellertid att hästdagsverket tillfullo utnyttjas. Detta sker endast, om på åkern breda och arbetsbesparande redskap användas och om körning på väg, där väg- och lutningsförhållandena ej omöjliggör det, sker i trav, och fullviktiga lass transporteras. Arbetsvagnarna måste ombyggas, då så ej kan ske, och en för trakten lämplig typ, med kullager, vid nybeställning utväljas. Smeden J.A.Johansson, Sparrsätra, tillverkar en för Västmanlandsförhållanden utmärkt vagn för 525 kr. [excl. vagnsbotten 450 kr.].

Tjänstefolk.

Personalen förefaller vara onödigt stor. Fördräng och 8 st. kördrängar till 8 par hästar, 2 st. maskinister, 2 st. smeder, byggmästare och 2 st. byggnadsarbetare, meyerska utan mejerirörelse m.m. dylikt torde ej vara förenligt med god ekonomi att behålla, men förhastade avskedanden böra undvikas. Bästa upplysningen om de besparingar i arbetskraft som kunna göras, vinnes genom att överlämna egendomens räkenskaper till Lantbrukssällskapets driftsbyrå, som även i övrigt påvisar svaghet eller styrka inom driften. Genom sin rika erfarenhet och i detalj utarbetade driftsstatistik är byrån i tillfälle att framlägga jämförande resultat från olika gårdar, som för administrationen av dessa kan vara synnerligen värdefull. Som ex. på anmärkningar till ett av densamma gjort bokslut bifogas ett sådant för Målhammar. [Bil.]⁹⁵

Lönerna äro, särskilt för kördrängarna, betydligt högre än gällande avtal. Att välvilja och omtanke för arbetarne är motivet till detta senare förhållande är otvivelaktigt, men särskilt på ett gods som Follnäs med många arrendegårdar och rel. höga arrenden kan lämpligheten härav sättas ifråga. Överbetalning av tjänstefolket på huvudgården försvårar anställning av arbetare till avtalsenliga löner och kan undergräva arrendatorernas ekonomi till skada såväl för dem själva som för jordägaren.

Jordbruket.

Att under ett kort besök under den döda säsongen skapa sig en säker uppfattning om den egentliga jordbruksdriften är icke möjligt. Med stöd av lämnade uppgifter kunna dock vissa påpekanden göras. Cirkulationen är den i trakten vanliga 7-åriga med träda, höstsäd, 3 års vallar och 2 års vårsäd, och resultatet förefaller även att vara det som under dessa förhållanden utan konstgödning eller med svag sådan brukar uppnås, nämligen rel. goda höstsädesskördar, en knappast medelmåttig höskörd, vars medelutbyte per har väsentligt nedsattes genom en svag tredje årets vall, samt osäkra vårsädesskördar. Avsevärt högre och säkrare skördar har flerstädes visat sig bliva följden av nedanstående cirkulation och gödsling:

träda	träda	träda
höstsäd [kreatursgödsel, ev. superfosfat]	höstsäd	höstsäd
havre eller korn [superfosfat]	ev. rotfrukter	korn
vall	korn	vall
vall [ev. kreatursgödsel]	vall	vall
vall [ev. kalkkväve och superfosfat]	vall	baljväxter
blandsäd [kreatursgödsel eller konstgödsel]	blandsäd	vårsäd

Gå ärter till och det är möjligt att inlägga ett åttonde skifte, vinnes därigenom, att ärter kunna tagas efter vallen och efter ärterna blandsäd, som utan någon som helst gödsling med ärter som förfrukt brukar giva god skörd. Insåning till vall efter vårsäd har på många gårdar visat sig säkrare än i höstsäd, om blott fröet myllas med lättharv och sedan nedvältas.

Den plan för huvudgårdens sättande i skick, som här skisserats är uppgjord under förutsättning att gården fortfarande drives under eget bruk. I händelse av utarrendering torde varje förändring böra med arrendatorn överenskommas.

Om man i sammanfattning återger de riktlinier för administrationen av Follnäs, som av mig angivits, skulle dessa vara:

1. Prövning av lämpligheten att från fideikommisset avsöndra och försälja vissa avsides belägna gårdar, och av försäljningssumman bilda ett fideikommisskapital.
2. Nedläggande av vissa mindre, illa bebyggda gårdar som självständiga bruk och jordens överförande till närbelägna större.

1. Prövning av lämpligheten att från fideikommisset avsöndra och försälja vissa avsides belägna gårdar, och av försäljningssumman bilda ett fideikommisskapital.
2. Nedläggande av vissa mindre, illa bebyggda gårdar som självständiga bruk och jordens överförande till närbelägna större.
3. Upprättande av plan för 10 år framåt för arrendegårdarnas tidsenliga bebyggande och hänsyn tagen till denna vid uppgörande av nya arrendeavtal.
4. Särskiljande av skog och bete och iordningställande av produktiva betesmarker.
5. Företagande av en lågprocentig linietaxering för utrönande av skogens produktionsförmåga.
6. Prövning av skälen för och emot huvudgårdens utarrendering samt, i händelse den anses böra bibehållas under eget bruk, förslag till följande förbättringar:
 - a. Mera koncentrerad förvaring och behandling av säden.
 - b. Allsidigare och bättre utnyttjande av den elektriska kraften.
 - c. Ombyggnad av logen och insättande av viss materiel i arbetsbesparande syfte.
 - d. Anordnande av rastplatser i direkt anslutning till stall och ladugård.
 - e. Utgallring av alla kor, som ej betala sitt foder, och en mera ekonomisk utfodring.
 - f. Anläggande av mångåriga betesvallar och rationell behandling av vissa betesmarker.
 - g. Vid nyanskaffning övergående till arbetsbesparande redskap och vagnar med stor lastförmåga.
 - h. Räkenskapernas överlämnande till Lantbrukssällskapets driftsbyrå.
 - i. Försiktig reduktion av övertalig personal och lönernas bringande i ungefärlig överensstämmelse med ortens.
 - k. Cirkulationens omläggning och jämnare gödsling.

Klart är att genomförandet av detta program kommer att kräva avsevärda belopp, men om ej nydaningen nu påbörjas, kommer godset alltmer att minska i värde och avkastning. Genomförande av punkt 1. skulle enligt min mening konsolidera ställningen och bli till hjälp vid programmets vidare realiserande. Punkt 2. minskar byggnadernas antal och innebär alltså en reduktion av de mycket betydande kostnader, som innefattas i punkt 3. Huru stora dessa böra beräknas, är omöjligt att utan ingående lokalkännedom yttra sig om, men de måste snarast möjligt beräknas med hänsyn tagen till att ej arrendeavgifterna på grund av dåliga hus sjunka, så att en bestämd plan kan följas. Punkt 4. förordar en åtgärd, som endast under en följd av år kan genomföras, och torde under arbetets utförande lämna något ökad inkomst i form av röjningsskog och efter detta minskade stängsel- och kulturkostnader. Punkt 5. medför en till sitt belopp bestämd utgift, som är nödvändig för beräkning av inkomster och utgifter på skogens konto och den därav beroende totala utgiftsstaten. I viss mån torde även huvudgårdens utarrendering kunna sägas bli beroende av länsjägmästarens utlåtande. Om detta utmynnar i avverkning av äldre, glesa bestånd med åtföljande föryngringar i större skala, torde nämligen vara klokt att behålla gården under eget bruk för arbetskostnadernas skull, men visar sig skogen vara så hårt tagen, att endast mindre uttag äro tillrädliga, torde däremot avverkning och utdrivning kunna ske med några fast anställda arbetare och lejd dragkraft.

I händelse av huvudgårdens bibehållande under eget bruk och realiserande av i punkt 6. föreslagna förbättringar kunna under a. omtalade inredningsarbeten ske med eget folk och draga endast obetydliga kontanta utlägg. För under b. och c. omnämnda arbeten torde dock offert från lämplig byggmästare för ombyggnaden, från Fabriken Odin, Regeringsgatan 49, för inrättande av hiss och fläkt och från lämplig elektrisk firma för den elektriska installationen, böra infordras. Åtgärder enligt d. och e. kräva inga kontanta utlägg, då däremot en anläggning enligt f. är ett ganska dyrbart företag. Efter nuvarande priser på fröer och konstgödsel torde utgifterna härför icke understiga resp. 100 kr. och 60 kr. per har. Utlägg enligt g. bör ske under en följd av år och bör ingå i varje gårds driftskostnader, h. kostar i grundavgift 100 kr. och per har 70 öre, allt per år. Åtgärder enligt i. och k. avse besparingar och åstadkommande av ett förbättrat netto.

Härmed är förslagets ekonomiska detaljer genomgångna och konsekvenserna utdragna, i den mån på nuvarande stadium kan ske. När av mig föreslagna arbeten - utredningar och offerter - föreligga och fideikommissinnehavaren fattat beslut om, vilka vägar, som i den framtida driften skola följas, skall en mera detaljerad ekonomisk plan av mig utarbetas, om så önskas.

Målhammar 4. mars 1925.

Aug. Treschow

BILAGA 7

UTLÅTANDE BETRÄFFANDE FOLLNÄS FIDEIKOMMISS.

Godset utgöres av en långsträckt huvudsakligen sammanhängande egofigur till största delen belägen å den s.k. Lisön. Norr härom ligger spridda egendomarne Källsta, N. Enby, Billsta och Hogsla allt inom Sorunda socken.

Öster om Lisön är beläget Torö-komplexet inom Torö socken samt norr om detta egendomen Mälby inom Ösmo socken. Till godset hör dessutom ett flertal större och mindre öar.

Skogen

Skogsmarkens totala ytvidd utgör enligt uppgift cirka 3.000 hektar. Skogsmarken är till större delen kuperad med riklig förekomst av till impediment hänförliga bergpartier. Till produktiv skogsmark av ovanstående areal har förut beräknats cirka 1.500 hektar. Denna siffra förefaller mig mycket låg ty en stor del av bergmarken är skogbevuxen och måste anses som produktiv mark ehuru av sämre bonitet.

Jag antager även att intet vatten ingår i ovanstående arealsiffror.

Den produktiva marken i dalarne synes vara av god beskaffenhet.

Skogen är för cirka 10 år sedan genomgången med dimensionshuggningar samt är det äldre beståndet till följd härav glest och delvis söndertrasat.

En mängd fröträd förekomma å hyggena, å vilka i övrigt synes väl sörjt för återväxt. De yngre bestånden äro vackra och växliga.

På grund av den mycket svävande uppgiften beträffande areal produktiv skogsmark är det svårt att genom endast en okulärbesiktning bedöma virkeskapitalets storlek samt årliga avkastning.

Den av överjägmästar Vallmo år 1925 beräknade avverkningskvantiteten för 10 år framåt - 31.000 Kbm. eller 3.100 Kbm. pr år - torde dock säkert kunna uttagas.

Jag vågar alltså för nämnda tid framåt som årligt normalt netto från skogen räkna med en summa av 15.000 - 20.000 kr.

I och för bestridande av den betungande arvskatten vill jag dessutom för de närmaste åren framåt föreslå en extra avverkning representerande högst 10.000 kr. netto per år.

Den årliga avverkningen bör i huvudsak uttagas i form av rensningshuggningar särskilt å den svårföryngrade marken. I samband med dessa huggningar göres på lämpliga platser härför smärre trakthyggen. Obehövliga fröträd borttagas.

Utdrivningsförhållandena äro goda samt torde rotvärderna med nuvarande priser vara för timmer och massaved resp. 7:50 och 8:50 kr. samt för sulfatved 5:- kr. per kbm.

För att få skogen fredad för betning bör i samband med nya arrendekontrakt varje arrendegård tilldelas bestämt lämpligt område till betesmark, som bör inhägnas samt därefter skötas som produktiv sådan.

Där egendom för närvarande har större hagmarksareal än densamma behöver bör utläggning till skogsmark äga rum.

Arrendegårdarna

Till arrendegårdarne - cirka 25 st. - hör enligt uppgift cirka 1.250 hektar öppen jord. De betala f.n. en arrendesumma av 34.500 kr per år eller knappast 28 kr. per hektar, vilket förefaller lågt.

De betungas genom nu gällande arrendeavtal av syner till ett belopp av endast cirka 11.000 kr.

Vissa arrendegårdar med underlydande torp äro beträffande husen i ganska dåligt skick. Till ovannämnda synebelopp, varav dock blott en del torde behöva betalas, samt till nödvändiga reparationer å arrendegårdarna - särskilt Stennäs och Skärlinge med tillhörande torp - har jag anslagit 4.500 kr. per år, varför i inkomstberäkningarna som arrendeavgifter blott medtagits /netto/ kr. 30.000:-.

Vissa arrendegårdar med särskilt dåliga hus höra till dem, som snarast böra försäljas, varjämte vissa dåligt bebyggda torp slopas.

Arrendegårdarne representera ett kapital, vilket placerat på annat sätt skulle lämna en avsevärt högre avkastning.

Jag vill alltså utan tvekan föreslå att i första hand försäljningen av N. Enby och Källsta slutföres.

Sedan bör försäljas Källsta Kvarn, Billsta, Hogsla, Ristomta, Stenkulla, Grimsta /slutföres/, Marsta, Mälby samt alla egendomarne inom Torö-komplexet.

Slutligen bör tagas under omprövning, om det ej vore skäl att även om möjligt försälja samtliga egendomar å södra Lisön fr.o.m. Stennäs och söderut.

Det skulle alltså slutligen återstå Follnäs huvudgård med tillhörande torp, öar och skogsmarker.

För att försäljningarne skola kunna lämna det bästa resultatet får de icke forceras samt bör före försäljningen av en egendom densamma genomgå med så hård avverkning, som kan tillåtas.

Den sålunda erhållna försäljningssumman för samtliga egendomarne bör som fideikommisskapital lämna minst 10.000 kr. större netto årligen än som kan påräknas i form av arrenden, varjämte genom de i samband med försäljningarne ökade avverkningarne eller det särskilt värderade skogskapitalet kontanta medel erhålles av ej fideikommissnatur.

Follnäs huvudgård

Uthusen äro sinsemellan ganska olämpligt placerade, men äro de i övrigt i ett försvarligt skick.

Vissa mycket dåliga tak böra snarast repareras.

Arbetarebostäderna äro i gott stånd samt utgöras de till huvudsaklig del av trevliga enfamiljshus spridda i omgivningarna.

Torpen - 11 stycken - anses med undantag av två stycken beträffande husen vara i försvarligt skick.

Djuren:

Koantalet - 44 st. - är knappast hälften av det normala medan antalet ungdjur - 30 st. - i förhållande till antalet kor är högt.

En god tjur finnes.

Korna, som äro av skilda raser, synas, sedan de sämsta på senare tid blivit utgallrade, lämna en normal mjölkavkastning - c:a 3.000 l. pr år och djur.

Hästantalet - 16 st. - synes normalt.

Löntagare.

Någon reducering av personalen bör äga rum. Lönerna däremot äro ungefär de för dagen normala.

Döda inventarier.

Dessa förefalla vara i försvarligt stånd. En del körredskap äro dock gammalmodiga samt oekonomiska.

Jordbruket.

Jorden - lerjord på mylla - skall vara god, men måste ju produktionsförmågan hos densamma vara klen, när tillförseln av gödsel är för låg. Stora dräneringsarbeten och andra förbättringar å densamma ha emellertid under sista åren blivit utförda samt torde dessa arbeten i framtiden bära frukt.

Beträffande huvudgården och dess skötsel beder jag i övrigt få hänvisa till direktör Einar Sjögrens vid Ultuna yttrande härom, vilket bifogas.

Huvudgårdens utarrendering

Skälet mot densammas utarrendering äro:

1. Den stora möjlighet som finns att egendomen under goda år och rätt skött skall kunna lämna ett avsevärt större netto än den för närvarande gör, bortfaller. Villkoret härför är dock dels en höjning av ladugårdens och jordens produktionsförmåga dels att den största sparsamhet och ekonomi iakttages inom alla områden.
2. I och för skogsavverkningarne kan det i vissa fall vara till gagn att hava eget folk och egna dragare.
3. En arrendator på kortare arrendetid kan frestas att utsuga och försämra jorden.

Skälen för densammas utarrendering äro:

1. En bestämd årlig arrendeinkomst för fideikommisset.
2. Den ekonomiska ställningen i sin helhet kan lättare överblickas och förlust på jordbruket, som under ogynnsamma år lätt kan uppkomma, förebyggas.
3. En arrendator utför lättare behövliga ändringar och indragningar bland den gamla personalen än fideikommissets förvaltning.

Ur mina bifogade tablåer över beräknade inkomster och utgifter under år 1927 framgår en brist av cirka 130.000:- kr. Härtill behöves ett rörelsekapital om cirka 20.000 kr.

Den av mig föreslagna försäljningen av egendomarne med därigenom ökade ränteinkomster samt den i samband med försäljningen föreslagna skogsavverkningen eller särskilt åsatta värdet å skogen, varigenom en del å egendomarne bundet ej fideikommisskapital lösgöres, möjliggör för fideikommisset att förränta och amortera ovan behövliga kapital - 150.000:- kr.

Stockholm den 19 januari 1927

Gustaf Lindbohm

P.M. RÖRANDE JORDBRUKSDRIFTEN VID FOLLNÄS HUVUDGÅRD.

Sedan jag av Direktör G. Lindbohm blivit anmodad att avgiva ett omdöme om de tekniska och ekonomiska jordbruksförhållandena vid Follnäs huvudgård med särskild tanke på den lämpligaste driftsorganisationen för de närmaste åren, får jag efter besök på platsen härmed framlägga mina synpunkter härå. Därvid bör påpekas, att årstiden icke medgivit någon undersökning av åkerjordens eller betesmarkernas beskaffenhet och hävd, varför de uppgifter, som i detta avseende meddelats av nuvarande drifts- och arbetsledare, ligger till grund för mina uttalanden.

Nuvarande förhållanden.

Follnäs huvudgård omfattar enl. uppgift en areal av c:a 500 tld åker och ca 140 tld beteshagar. Egendomen har en ganska dålig arrondering, i det att åkerjorden ligger i en smal dæld mellan ett par åsar och så utsträckt, att avståndet från gårdens byggnader till en del av skiftena uppgår till 3 km. och däröver. Jorden utgöres mestadels av en mullrik lera, vilken på högre belägna delar är av ganska styv beskaffenhet. En under senaste åren upprepansad utfallsgrav lär avsevärt ha förbättrat jorden, vilken förut mycket lidit av bristande avdikning. Av tillgängliga uppgifter att döma torde jordbruket en längre tid ha drivits ganska extensivt och särskilt har den animaliska produktionen varit liten i förhållande till arealens storlek. Djurbesättningen utgår f. n. till c:a 40 st. kor, 30 st. ungdjur och 20 st. hästar. Korna förefalla vara tämligen goda produktionsdjur. De döda inventarierna, varibland märkas 2 st. traktorer och 1 motorplog, äro ganska väl bibehållna, delvis nyligen anskaffade. Byggnadernas olämpliga läge i förhållande till varandra åstadkommer, att inomgårdstransporterna bli dyrbara.

Fortsatt drift under eget bruk.

Enl. uppgift har huvudgården under senare åren icke lämnat någon nettoavkastning. Det är emellertid otvivelaktigt, att gården under förhandenvarande konjunkturer kan skötas så, att affärerna gå ihop och lämna ett rimligt överskott. För att detta skall låta sig göra fordras emellertid:

1/ att tillräckligt kapital ställes till förfogande för uppbringande av kreatursbesättningen i tillfredsställande numerär.

2/ att ekonomisk sakkunskap i jordbruksfrågor blir representerad i driftsledningen. På Follnäs bör hållas en djurstam av åtminstone 70 à 80 kor och däremot svarande antal ungdjur. Då detta antal icke inom rimlig tid kan frambringas genom eget pålägg, skulle behöva inköpas ett 40-tal produktionskraftiga kor för en summa av 20.000 kr. För driften behövt rörelsekapital å c:a 10.000 kr. bör därjämte beräknas.

Under en sparsam och insiktsfull driftsledning torde då under de närmaste åren bruttoinkomster och driftskostnader komma att ställa sig ungefär sålunda:

Bruttoinkomster:

Genom växtproduktion	26.000 kr
Genom djurproduktion med c:a 80 kor	39.000 kr
Genom skogskörningar och övrig produktion	15.000 kr
S:a	80.000 kr

Driftskostnader:

Arbetslöner	32.000 kr
Varuförbrukning	18.000 kr
Underhåll och amortering	6.000 kr
Skatter och övriga kostnader	
/ej inberäknat driftsledarlön/	10.000 kr
S:a	66.000 kr

Under normala konjunkturer bör man således de första åren kunna räkna med ett överskott av 14.000 kr., i vilken summa dock ingår skälig driftsledarlön. I mån som egendomens kultur stiger, bör överskottet undan för undan kunna ökas, om möjligheterna härtill blott tillvaratagas. Det ligger i sakens natur, att under ett ogynnsamt år överskottet kan äventyras.

Utarrendering.

Därest utarrendering av Follnäs huvudgård skulle komma till stånd, kommer givetvis det kapital, som nu finnes nedlagt i inventarier av olika slag att lösgöras. Värdet av detta kan beräknas till:

för levande inventarier	33.000 kr
för döda inventarier	20.000 kr
S:a	53.000 kr

Härtill kommer värdet av det stråfoder, som vid arrendeövertagande den 14 mars bör överlåtas till den nya arrendatorn, vilket värde torde utgöra c:a 3.000 kr.

Gårdens byggnader synas vara tillräckliga även för en arrendator, varvid dock en viss kostnad bör beräknas för iordningställande av arrendatorns bostad. Vid uppgörande av event. arrendevillkor kan diskuteras, huruvida de dagsverken, som nu i form av skatt utgöras vid gården av vissa torpare, böra tillfalla en arrendator. Med hänsyn till skogens behov av arbetskraft har här beräknats, att dessa dagsverken icke skola utgöras till arrendatorn av huvudgården. Tar man vidare hänsyn till att arrendatorn bör åläggas svara för på det arrenderade området belöpande skatter ävensom för husröta, torde en skälig

arrendeavgift vara 9.000 kr., vilken summa möjligen kan höjas något om garanti lämnas för tillgång till skogskörslor till rimliga priser.

Det bör påpekas att det säkerligen möter svårigheter att utarrendera gården redan år 1927 dels på grund av den korta tiden till 14 mars, dels på grund av att alla arbetare äro fast anställda till den 1 nov. 1927 och det torde vara osäkert, att en arrendator vill övertaga kontraktet med samtliga dessa.

Ultuna den 18 jan. 1927.

E. Sjögren.

Alt. I. 1927.

BERÄKNADE INKOMSTER OCH UTGIFTER Å FOLLNÄS FÖR ÅR 1927.

Alt. I.

Huvudgården under eget bruk.

INKOMSTER:

Å nytt lån i fideikommisset	40.000 kr
Arrendesumman för kalkbrotten	40.000 kr
<u>Skogen:</u> Försäljning av timmer, massaved, sulfatved m.m. /Brutto/	60.000 kr
<u>Lantbruket:</u>	
Försäljning av mjölk	17.000 kr
Försäljning av spannmål	22.000 kr
Skogskörslor	7.000 kr
	S:a 46.000 kr
Arrenden för gårdarne /Netto/	30.000 kr
Fiskarrende	4.000 kr
Försäljning av "Nabben"	10.000 kr
Ränta å fideikommisskapital /event./	5.000 kr
SUMMA KRONOR	235.000 kr

UTGIFTER:

Mälareprovinsernas Hypoteksförening:

Förfallna räntor per 31/12 1926	29.000 kr	
Förfallna räntor per 31/12 1927	22.000 kr	51.000 kr
Arvskatt 10% av 135 000 kr	13.500 kr	
Räntor	6.750 kr	20.250 kr
El. Distributionsföreningarna:		
Förfallna räntor å uttaxering		11.300 kr
Kronoskatt för 1926 /ej betalt/	4.300 kr	
Kronoskatt för 1927	4.300 kr	8.600 kr
Kommunalskatt		2.700 kr
Accepter		42.300 kr
Avlöningar till gården		27.000 kr
Avlöningar till skogen		27.000 kr
Kraftfoder		3.000 kr
Diverse syner, arvoden, förfallna räkningar		35.000 kr
Diverse utgifter för gården		20.000 kr
Konstgödsel		3.000 kr
Uppgörelse med AB A.V. Holm		70.000 kr
Uppgörelse med Sorunda jordbrukskassa		40.000 kr
Behövliga reparationer å gården		1.500 kr
Pensioner		950 kr
Diverse		5.000 kr

SUMMA KRONOR 368.600 kr

BRIST 133.600 kr

BILAGA 9

ANTECKNINGAR TILL NORDISKA MUSEETS UPPMÄTNING AV FÄLLNÄS.⁹⁶

Gården är synnerligen vackert belägen vid en djup och smal vik av Saltsjön, den s.k. Fällnäsviden. Gårdsanläggningen grupperar sig på en höjd, som stiger brant i väster och söder, men i norr och öster långsamt och mjukt övergår i vidsträckta åkerfält. Terrängen har utnyttjats på ett arkitektoniskt skickligt sätt, något som torde framgå av situationsplanen. Märk även kartan från 1811-1813⁹⁷, som är synnerligen upplysande i terränghänsende.

Vägen fram till gården är en allé i nord-sydlig riktning, som träffar uppfarten till gårdsplanen under rät vinkel. Uppfarten går nu utefter flyglarna, men har tydligen före 1850 gått i anläggningens mittaxel. Nämda år planterades emellertid en ek i mittaxeln helt nära landsvägen (nr 29). Vid eken står en minnestavla av gjutjärn med följande inskrift: "Eken planterad 1850 då Föllnäs sedan 1804 egdes av Charlotta Bonde".

Mangårdens byggnader äro till det yttre enhetligt behandlade efter följande schema: stenfoten spritputsad grå, fasaderna spritputsade och avfärgade skära med vita, dragna hörnband, foder och taklister. Fönster, fönsterluckor och portar oljemålade gulbruna. Taken täckta med enkupigt tegel på panel. På enahanda sätt äro gårdens övriga tegelbyggnader behandlade: nr 9, 23, 24 och tegelbruket. Den skära fasadfärgen är traditionell vid Fällnäs, och husen ha i allmänhet flera lager puts i något varierande skära färger. Även gårdens stiglucka⁹⁸ vid Sorunda kyrka var skärputsad medan Fitunas, vilken gård ligger i samma socken, var gul. Fitunas byggnader hade nämligen och har fortfarande gul fasadfärg. Stigluckorna äro numera rivna.

Från början var det avsett att huvudbyggnaden skulle ha legat på gårdsplanens östra sida. Byggnaden blev emellertid aldrig uppförd, och de båda flyglarna (nr 1 och 2) tjänstgöra i stället som boningshus för ägaren. Enligt uppgift lära generationerna omväxlande använda den norra och den södra flygeln som manbyggnad.

Den nuvarande manbyggnaden (nr 1) har enhetlig inredning från sengustaviansk tid, troligen 1780-talet. Bottenvåningens inredning i flygeln (nr 2) överensstämmer delvis med manbyggnadens men rumsindelningen och rumsanvändningen ha delvis ändrats. Övervåningen synes ha blivit nyinredd omkring 1815. Vindsvåningen är tydligen inredd samma tid, då även den stora frontespisen på trädgårdsfasaden byggdes.

Stallängan (nr 3) har i bottenvåningen stall, selkammare och bostadsrum för kusken. Övre våningen upptages helt av foderskulle. Stallet är kryssvälvt och har modern inredning, selkammaren är också modernt inredd. Byggnaden är försedd med tegelgolv. Enligt uppgift har de båda gavelrummen, där nu kusken bor, förut varit orangeri. Måtten på den ritning som finns över orangeriet överensstämmer med byggnadens.



*Flygfotografi av Follnäs
1931 eller 1932. Foto
Aero materiel A/B. Nr G
494.*



*Stallet och kuskbostaden
nr 3
Foto Nordiska Museet.*

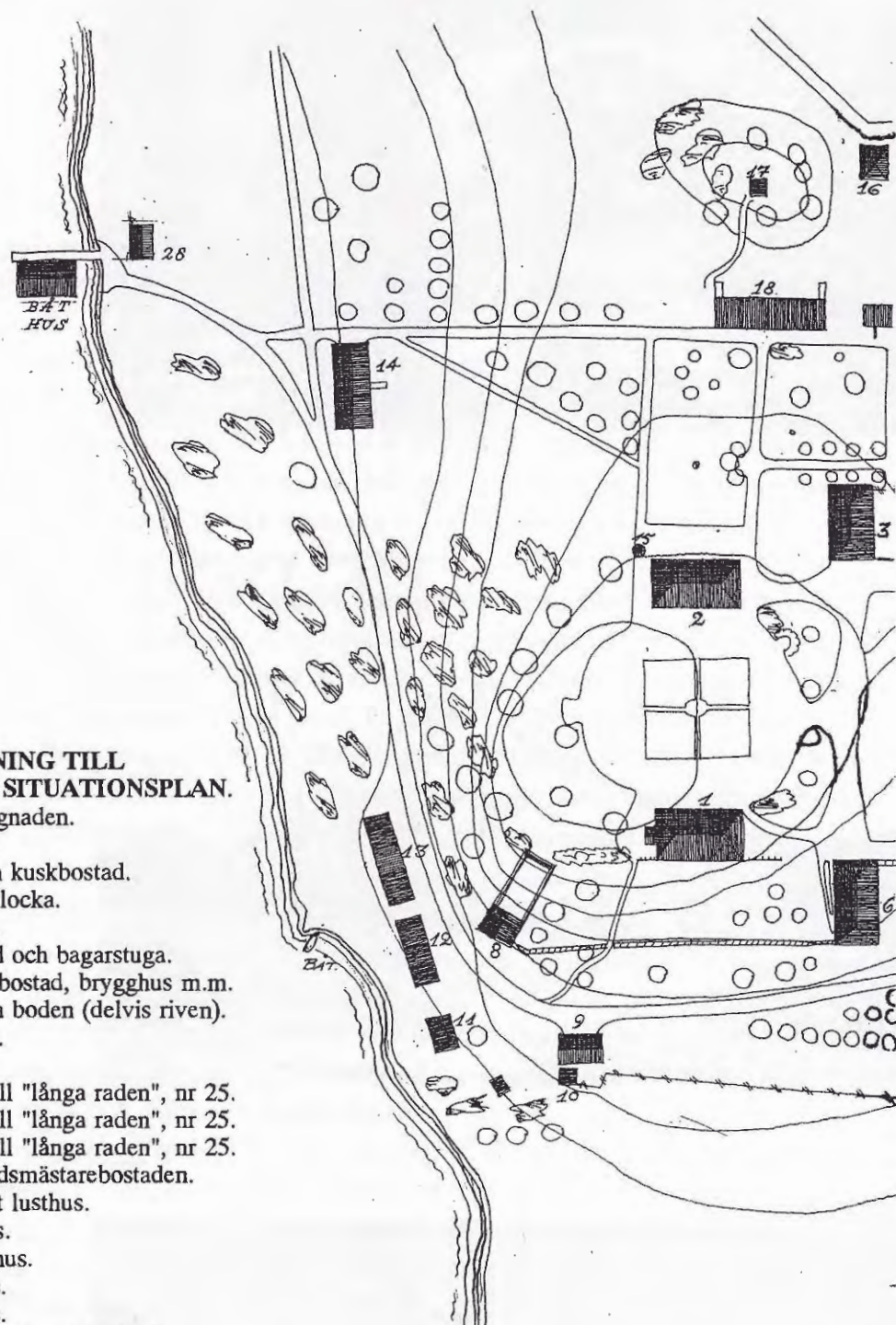


*Vagnboden nr 6,
gårdsfasad. Foto
Nordiska Museet.*

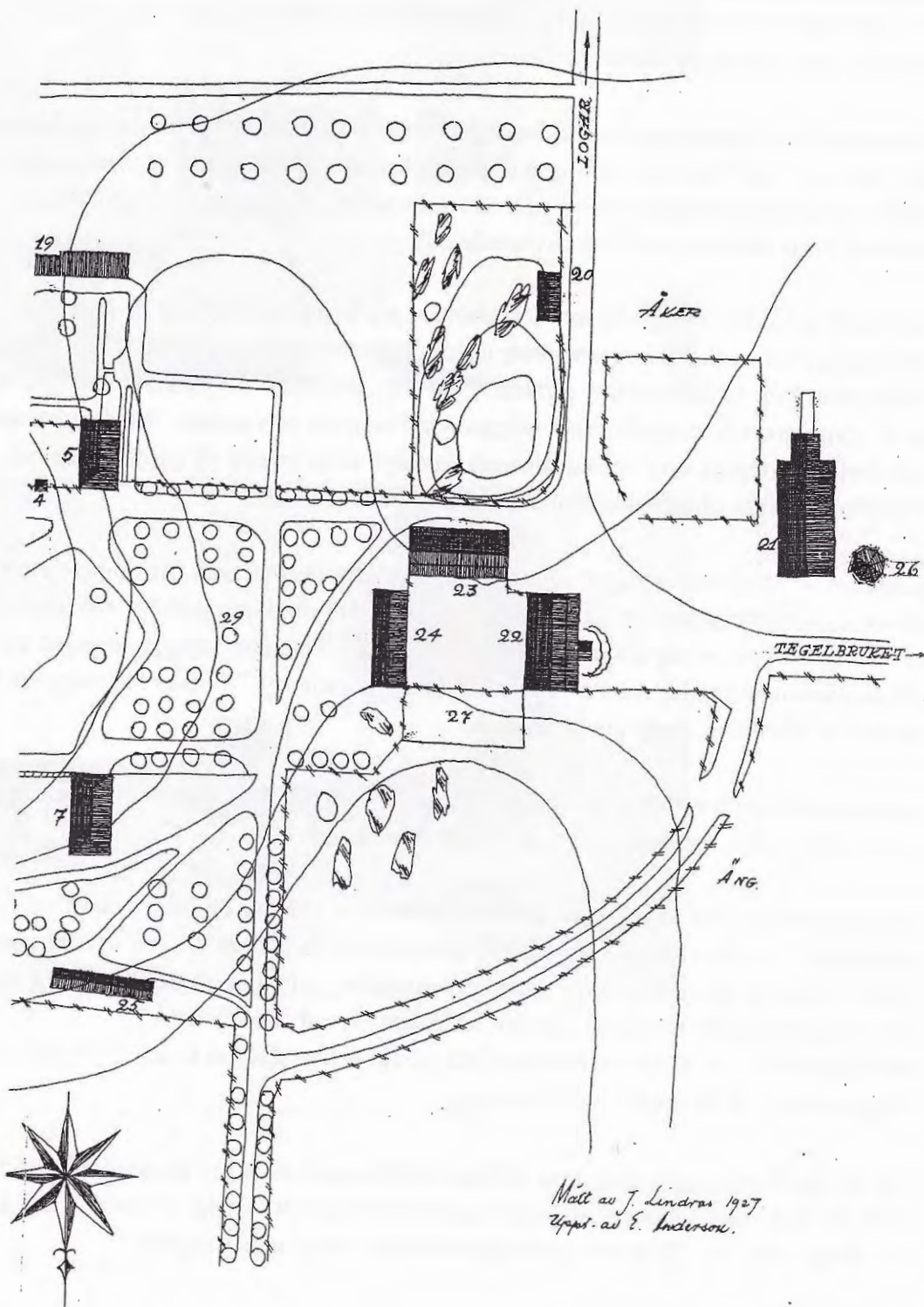
Fållnäs situationsplan

BESKRIVNING TILL FÅLLNÄS SITUATIONSPLAN.

1. Manbyggnaden.
2. Flygeln.
3. Stall och kuskbostad.
4. Vällingklocka.
5. Magasin
6. Vagnbod och bagarstuga.
7. Kontor, bostad, brygghus m.m.
8. Engelska boden (delvis riven).
9. Mejeriet.
10. Isdös.
11. Uthus till "långa raden", nr 25.
12. Uthus till "långa raden", nr 25.
13. Uthus till "långa raden", nr 25.
14. Trädgårdsmästarebostaden.
15. Flyttbart lusthus.
16. Hönshus.
17. Hemlighus.
18. Växthus.
19. Växthus.
20. Smedja och snickarbod.
21. Stall, f.d. oxhus.
22. Ladugård.
23. Ladugård.
24. Ladugård.
25. Långa raden (statbostad: kusk m.fl.).
26. Pumphus med hästvandring.
27. Grund efter gamla stallet.
28. Gamla bastun, nu pumphus.
29. Ek, planterad 1850 av Charlotta Bonde.



20 50 100 M
SKALA 1:1000



Mått av J. Lindros 1927
 Uppst. av E. Andersson.

Spannmålsmagasinet (nr 5) är byggt symmetriskt med de tre övriga flyglarna (nr 3, 6 och 7) varför de olika bottarna ej överensstämmer med fasadindelningen. Flyglarna är försedda med många blindfönster.

Vagnboden och bagarstugan (nr 6) ligger i en stark sluttning, varför fasaden mot norr och väster är hög. Den övre våningen upptages helt av vindsutrymme. Enligt uppgift har i denna byggnad åtminstone en tid en kvarn varit inredd. Byggnadens ursprungliga ändamål torde dock ha varit den nuvarande.

Kontorsflygeln (nr 7) ligger liksom föregående i stark sluttning och har åt söder två våningars fasad, men åt norr och väster tre våningar. Byggnadsritningen till detta hus finnes ännu kvar i Fållnäs arkiv, signerad "Joh. Pet. Bergman". Souterrainvåningen, som nu är brygghus och mangelbod har tidigare varit bränneri och smedja. Mellanvåningen, som troligen tidigare varit spannmålsmagasin e.dyl. är nu inredd till gårdskontor och bostäder. Översta våningen är oinredd och användes som vind.

Fågården (nr 22-24) som ligger som fond för mangårdens mittaxel, har tidigare varit helt slut. Ladugårdslängan (nr 22) torde vara av relativt sent datum och har modern inredning. På platsen låg tidigare en träbyggnad. De båda andra ladugårdarna (nr 23 och 24) är däremot äldre, den sistnämnda daterad med ankarjärn 1770. Den förstnämnda har relativt ny inredning. Samtliga ha spåntak.

Gamla stalllängan (nr 27), ett envånings trähus, är nu riven. Grunden finnes dock kvar och av golvet den stensatta mittgången med rännstenar.

Engelska boden⁹⁹ (nr 8) har uppmätts och undersökts 1924 av G. Berg och M. Mogensen. Den kvarstående spannmålsboden är märklig genom sitt ventilationssystem å la silo. Den mot gården vettande delen av byggnaden, som mot gårdsplanen varit försedd med en skärmfasad i form av en dorisk tempelgavel med inskriften "ÅT SKÖRDARNE", är nu riven. Ritningen till gaveln och en kolonn finnes dock ännu kvar. Byggnaden torde ha uppförts på 1810-talet.

F.d. trädgårdsmästarebostaden (nr 14) och tegelbruket väster om gården undersöktes även 1924. Ritning till ombyggnad av tegelbruket finnes för övrigt i Fållnäs arkiv. Den s.k. långa raden (nr 25) är ett envånings rödfärgat trähus under tegeltak.

Anecknat i juli och augusti 1927, Gösta Selling.



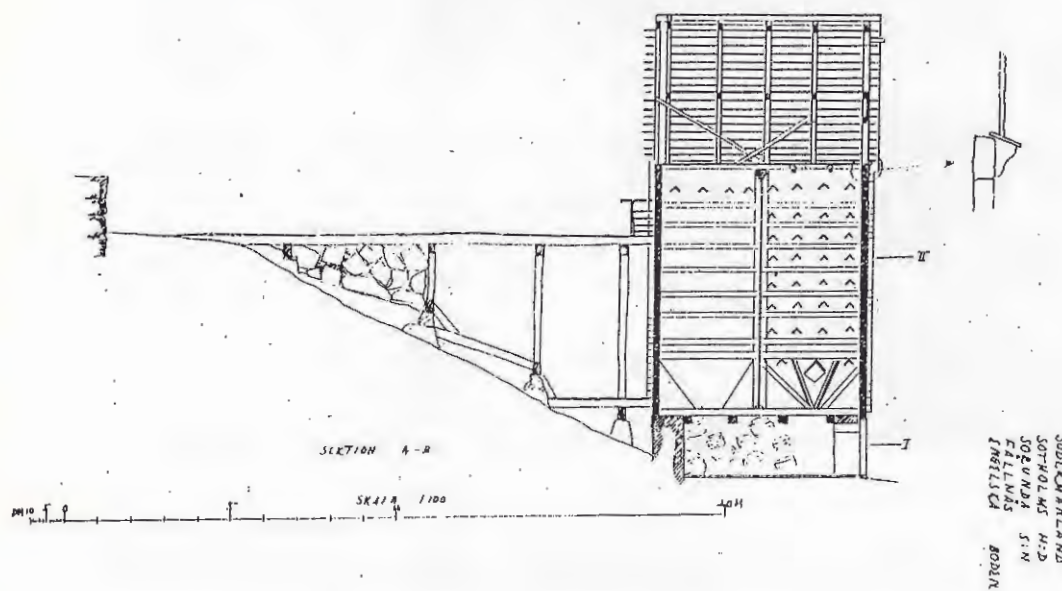
*Interiör av bagarstugan,
nr 6. Foto Nordiska
museet.*



*Till höger smedja och
snickarbod, nr 20.
Uppförd som parstuga
1860. Foto Nordiska
museet.*



*Stallet nr 21 från
sydväst. F.d. oxhus från
1880. Foto Nordiska
museet.*



Ritning av "Engelska boden" upprättad i samband med Nordiska museets uppmätning av Fällnäs. Anckarsvärds silo (kornskruv) efter engelskt mönster från omkr. 1820.



Gamla trädgårdsbyggnaden riven 1931. Tjänade som bostad åt gårdsfolket, bland annat trädgårdsmästaren och skollärarinnan. Troligen uppförd strax efter 1719.

BILAGA 10

EXEMPEL PÅ LANDBOGÅRDAR, TORP OCH DERAS BRUKARE PÅ FÄLLNÄS. Av Magnus Toll

För att spegla kontinuiteten i bebyggelsehistorien i Sorunda har nedan förtecknats Fällnäs-godsets gårdar och torp - med uppgift om deras brukare - vid vissa tidpunkter. Det är alltså fråga om några nedslag i historien, med början 1498.

Materialet har hämtats ur Arvid Trolles jordebok 1498, ur 1693 års skattelängd, ur 1773 års Extract af mantalslängd, ur 1789 års skuldförteckning (blott de skuldförda) samt ur 1865 års gårdsförteckning över arbetsskyldigheter, avrader och penningarrenden.

Båtsmanstorp och båtsmän är ej redovisade.

Av de hemmansnamn som förekommer i texten från 1498 har tre ej kunnat identifieras, nämligen Brunketorp, Nedningsberge och Sörby. De olika Näs-hemmanen, som senare fick nummer, har inte kunnat hållas isär i tidigare skeden.

Den som är intresserad av bebyggelse- och personhistorisk forskning och vill få uppgifter om andra tidpunkter och perioder kan söka vidare med hjälp av olika källor t.ex. genom SVAR, Svensk Arkivinformation Ramsele, Box 160, 880 40 Ramsele.

Andra kvarn. 1498: utan ägarnamn.

Aska, hemman. 1789: Axel Danielsson; 1865: Jan Erik Larsson.

Backen, torp. 1773: Jan Olofsson; 1789: Jan Olofsson; 1865: Kilberg.

Berg, torp. 1789: Pehr Andersson; 1865: Lars Olof Nilsson.

Berga. 1498: ett penningland.

Bodalen, torp. 1773: öde; 1865: Nils Olof Andersson.

Bredbol, hemman. 1498: Inge; 1693: Anders Persson; 1773: Ian Anderssons änka; 1865: nedlagt.

Bredstäk, hemman. 1498: Mogens; 1693: Lars Svensson; 1773: Erich Ohlsson; 1865: Petter Olsson.

Bro, hemman. 1498: utan ägarnamn; 1693: Jöns Ersson; 1773: Lars Jansson; 1865: Anders Larsson.

Bromsätra, Norra, torp. 1773: Per Jonsson; 1789: Per Jonsson; 1865: Jan Olof Pettersson.

Bromsätra, Södra, torp. 1773: Olof Ersson; 1789: Nils Larson; 1865: Anders Jansson.

Carlsnäs, torp, nyupptaget efter 1800. 1865: Petter Bengtsson; 1921-45: Gottfrid Klasson.

Dyvik, torp. 1693: Lars Anderson; 1773: Olof Larson; 1865: Lars Olof Larson.

Eklöt, torp. 1693: Olof Nilsson; 1865: August Mårtensson.

Enby, Norra, hemman. 1865: Lars Erik Nilsson.

Frönäs, hemman. 1498: Peder Gregerson; 1693: Jöns Jönsson; 1773: Lars Ohlsson; 1865: Lars Petter Larsson.

Fullbro, hemman. 1693: utan ägarnamn.

Goddagarna, torp; kallas även Snäckvikshage. 1789: Anders Pehrsson; 1865: Lars Olof Andersson.

Grimsta hemman. 1498: en gård.
Grimsta, hemman. 1693: Anders Jönsson; 1789: Lars Hansson.
Grimsta, hemman. 1693: Lars Pehrson; 1789: Gösta Pehrson.
Grimsta, hemman. 1789: Lars Larsson.
Grimsta, "åttondelen". 1789: Olof Olofsson.
Grimsta, kvarn. 1693.
Grödbby, hemman. 1498: en gård.
Grönsö, torp. 1693: Jöns Erson; 1773: utan ägarnamn; 1865: säteriets bruk.
Hoxla, hemman. 1865: Nils Larsson.
Hästnäs, hemman. 1498: Hästaas, utan ägarnamn; 1693: Erik Olofsson; 1773: Anders Jansson; 1865: nedlagt.
Kalvnäs, Norra, hemman. 1498: Olof Pedersson; 1693: Bengt Petersson; 1773: Erich Ohlsson; 1865: Jan Eric Ohlsson.
Kalvnäs, Södra, hemman. 1498: Bengt; 1693: Lars Pährson; 1773: Carl Carlsson; 1865: Anders Nilsson.
Kråkskär, torp. 1693: Pehr Pehrsson; 1773: Nils Pärson; 1865: nedlagt.
Kjällsta, hemman. 1498: en gård; 1865: John Lundin (inspektör).
Kurberg, torp; se Nytorp.
Källsta, mjölkvarn. 1693: utan ägarnamn.
Källsta, Södra, hemman. 1693: Pehr Larson; 1789: Jöns Olofsson.
Kärret, ett av Näs-hemmanen. 1789: Axel Pehrsson; 1865: skomakare Samuel Öbom.
Lindholmen, torp. 1693: Anders Pehrson; 1773: Anders Andersson; 1865: Anders Erik Andersson.
Lyngsta. 1498: en gård.
Löfhagen, torp. 1773: Lars Ohlsson; 1789: Pehr Janson; 1865: Per Erik Söderström.
Maren, torp. 1693: Lars Persson; 1773: Erich Jakobsson; 1789: Erich Jakobsson; 1865: Erik Petter Olsson.
Marsta, Lilla, torp. 1789: Anders Ersson; 1865: Lars Olof Olsson.
Marsta, Stora, hemman. 1693: utan ägarnamn; 1865: Nils Larsson.
Maskebol, hemman. 1498: Olof; 1693: Olof Pehersson; 1773: Olof Ohlsson; 1789: Gustaf Jonsson; 1865: nedlagt.
Nybygget, torp. 1865: Bengt Erik Larsson.
Nytorp, torp; hette tidigare Kurberg. 1773: Jonas Jonsson; 1789: Jon Jonsson; 1865: Lars Olof Pettersson.
Näset, hemman. 1498: Gunnar; 1693 (frälsehemman): Erik; 1773: Nils Ohlsson; 1865: Lars Erik Andersson.
Näset, hemman. 1498: Staffen Jonsson; 1693: Pähr; 1773: Anders Ohlsson.
Näset, hemman. 1693: Pähr Larsson; 1773: Olof Jonsson.
Näset, hemman. 1693: John; 1773: Anders Jansson.
Näset, hemman. 1773: Lars Larsson.
Näset, torp. 1498: Henrik; 1693: Sigfrid; 1773: Erich Jonsson.
Oppgården, hemman. 1865: Nils Larsson.

I öfrigt bevestades sammankomsten af ställets egare, Grefve C. H. Anckarsvärd^f, En af Rikets Herrar, f.d. Justitiae-Stats-Ministern, Landtmarskalken under nu pågående Riksdag, Friherre L. H. Gyllenhaal, Herr Öfver-Intendenten och Ridd. M. G. Anckarsvärd, Herr Kammarherren och Ridd. A. Réenstjerna, Herr Brukspatronen W. Cassel, samt ett betydligt antal af Sällskapets Ledamöter och allmoge i orten.

§ 1.

Mötet öppnades och fortgick på sätt följande af undertecknad Sekreterare deröfver uppsatta berättelse innehåller:

Till beredande af lättare tillfälle för dem ibland Sällskapets Ledamöter, som ifrån Stockholm och Södertelje ville färdas till mötet, hade ett af de större och mest snabbgående ångfartygen blifvit förhyrdt. Landbruksredskaper till expositionen medfördes både ifrån Stockholm och Södertelje. Vid framkomsten till Follnäs brygga, mottogs Sällskapet af dess gästfrie egare, som med åkdon förde Sällskapets Ledamöter fram till den ett godt stycke från stranden belägna åbyggnaden.

Sedan de närvarande samlats i diskussionslokalen, öppnades mötet af Herr Grefven och Ordföranden.

Till ordningsman för plöjningen utsågs Inspektoren Ström ifrån Lisma.

Herr Skogsförvaltaren Kjellström höll derefter ett kort föredrag öfver sin metod att uppmäta egofigurer, och förevisade dertill behöflige instrumenter samt deras användande. Derefter föredrogos de till öfverläggning framställda frågor, rörande hvilka diskussionen fortgick som följer:

1:sta Frågan. Efter hvilket system skötes landtbruket allmänast i de härader eller socknar, som angränsa det ställe, Hushållnings-Sällskapet i år valt för sin sommar-sammankomst?

och

2:dra Frågan. Finnes cirkulationsbruk infördt å egendomar i denna trakt?

Komminister *Petré*^g uppgaf, att landtbruket i orten i allmänhet befunne sig på en låg ståndpunkt. Några nya metoder begagnades ingenstädes utom vid Follnäs. Åkern låge vanligen i två skiften, brukades med årder och besåddes till större delen med höstsäd. Grefve *Anckarsvärd* tillade, att icke ens vid Follnäs något ordnadtt voxelbruk funnes infördt, ehuru fälten blifvit dertill indelade.

Friherre *Cederström* trodde det oförskyldt att åkerbruket här sades stå på en låg ståndpunkt, hvilket han icke ansåg vara förhållandet med svenska landtbruket i allmänhet. Här dikas någorlunda, ehuru icke djupt, trädan kördes två à tre gånger; hvadan åkerbruket ej kunde sägas vara dåligt, då fråga var om ett tvåskiftesbruk; endast jemförelsevis med ett cirkulationsbruk kunde man derom fälla ett sådant omdöme. Talaren kände väl icke om i Sorunda så vore förhållandet, men eljest begagnades plogen inom distriktet tvänne gånger, d. v. s. både till trädans uppbrytande och till tvärplöjning. Deremot ansåg talaren att man

^g(...fortsätter)

1866-69, 1878-83, sekreterare 1849-55 och skattmästare 1879-84, ordförande i Närdinghundra och Sjuhundra hushållningssällskap.

^f Se s. 34 ff. i uppsatsen.

^g Johan Erik Petri, 1798-1852. Prästvigd i Strängnäs 1821. Innehade tjänster i Hölö, Nyköping och Grödinge, på Utö samt på Tullgarns slott. Komminister i Sorunda från 1845, skulle ha tillträtt som kyrkoherde 1853. Utgav 1828 "Beskrifning öfver Hölö socken i Södermanland... jemte särskild beskrifning öfver kungliga lustslottet Tullgarn", som bl. a. skildrar gamla bruk och sedvänjor.

här i orten icke hade något begrepp om skötseln af ängar och beten, hvilka sistnämnde endast sköttes på det sättet, att man hvart 20 år röjde en beteshage.

Grefve *Anckarsvärd* förklarade att han verkligen ansåg åkerbruket här i orten stå på en låg ståndpunkt. Han ville nemligen taga detta ord i dess relativa betydelse.

Beträffande jordens dikning, så kunde Grefven icke med Friherre Cederström förena sig derom, att derutinnan låg något lofvärdt, i anseende till sättet hvarpå det verkställdes.

Åkern sönderdikades nemligen i små lappar, eftersom naturen ifrån början danat backrännilarne att gå eller vattnet tagit sig väg framåt. Åkerns körning i denna ort vore äfven alltför grund. Plogen hade visserligen här börjat vinna något inträde äfven hos allmogen, men likväl ännu på ett ganska ofullständigt sätt. Hvad ängars och hagars vård inom Sorunda vidkom, så funnos här knappast några ängar att tala om och hagmarken vore i högsta måtto inskränkt, så att icke något synnerligt tillfälle till högre kultur af ängar och beten erbjöd sig. Den, som genomreser Sorunda, får se qvinnorna leda hästarne uteder dikesrenarne för att der hemta sitt bete. För öfrigt funnes här nästan endast madängar med dåligt foder, hvilket gjorde att här icke kunde komma i fråga att hålla några bättre kreatursraser. Sådant vore förhållandet åtminstone i Sorunda.

Friherre *Cederström* ansåg sig lycklig att hafva framkallat Grefve *Anckarsvärds* yttrande, och ville, vid sakens betraktande ur lika synpunkt med Grefven, deruti helt och hållet instämma, samt endast tillägga att det var blott jemförelsevis med ett likartadt jordbruk med det här vanliga, som han ansåg detta försvarligt.

3:dje Frågan. Finnas några mer eller mindre väsendtliga undantag ifrån det i orten allmännast gängse brukningssättet?

Grefve *Anckarsvärd* uppgaf att några undantag ifrån det gängse brukningssättet för det mesta blott funnos vid Follnäs. Då Grefven för 40 år sedan mottog förvaltningen af denna egendom var jorden mycket sönderdikad och hade då diken till nära 11 mils längd. Genom mycken kostnad och planering hade dessa blifvit inskränkta till det absolut nödvändiga.

4:de Frågan. Har någon redskap af nyare och ändamålsenlig konstruktion vunnit inträde ibland landtbrukare i orten?

Grefve *Anckarsvärd* yttrade, att med undantag af 2 eller 3 ställen, der en bättre plog blifvit införd, endast vid Follnäs funnos redskaper af nyare och bättre konstruktion, hvilka af Sällskapet vid den anställda expositionen kunde tagas i ögonsigte.

5:te Frågan. I hvad förhållande står sädesodlingen till foderproduktion och ladugårdsskötsel?

Herr Komminister *Petré* ville, sedan Grefve *Anckarsvärd*, i afseende på Sorunda, redan nämnt att ängen och fodertillgången icke står i något förhållande till åkerbruket, blott tillägga, att ängen vore i allmänhet af så dålig beskaffenhet, att ägaren icke deraf kunde påräkna ett lass på tunnlandet. Foderväxter hade visserligen på sednare tider börjat odlas, ehuru ännu på få ställen. Likväl tycktes det, som äfven allmogen allt mer och mer skulle börja dertill öfvergå.

Herr Grefven och Ordföranden fästade uppmärksamheten derpå, att svårigheten att inom denna ort åstadkomma laga skiften utgjorde ett stort hinder för upphjelpande af såväl ladugårdsskötsel, som sädesproduktion, enär hemmanen här äro klufna till en icke önskelig grad. Det vore nemligen gifvet att sålänge allmogen hade sin jord liggande teg om teg, så kunde den icke, utan att alla vore derom ense, i mera vidsträckt mån odla foderväxter på trädet, emedan de, som icke ville vidtaga en sådan odling, nödgades begagna sina i samma fält liggande trädesåkrar till bete. Under sådana förhållanden och då här vore tillstådes riksdagsmän, hvilka möjligen kunde bereda verkställighet åt de åsigter, som här uttalades,

hade Grefven trott sig böra fästa uppmärksamheten på om icke någon mer eller mindre vidsträckt åtgärd kunde af Staten vidtagas för underlättande af laga skiften, hvarföre han ansett önskligt att någon af ortens innevånare härom hade ordnat mera, än han dertill kunde vara i tillfälle.

Grefve *Anckarsvärd* yttrade, att Sorunda socken stod i stor förbindelse hos Herr Grefven och Landshöfdingen för den framställning, som Herr Grefven nu behagat göra, och trodde lika med Herr Grefven att ett stort hinder för denna Orts upphjelpande verkligen låge uti svårigheten att under nu gällande författningar, landtmätaretaxor m. m. kunna verkställa laga skifte af jorden. Utflytningskostnaden vore isynnerhet alltför dryg. Bästa sättet till befordrande af laga skiften, vore om man kunde få en landtmätare anställd med lön på stat. Åtskilliga skiften voro begärda och ibland dem ett, som Grefven sjelf begärt, men Grefven såg med bekymmer, i hvilka kostnader det skulle inleda allmogen. Här vore äfven ett annat påbörjadt skifte, som blifvit begärdt af allmogen, så att det dock på ett och annat ställe började närma sig till ett bättre förhållande.

6:te Frågan. Finnes inom orten någon ändamålsenligt ordnad mjölkhushållning?

En talare anförde att någon rätt ändamålsenligt ordnad mjölkhushållning icke här i trakten finnes.

Riksdagsfullmäktigen *Sahlström*^b yttrade, att då den första frågan tillät att äfven vidröra förhållandena i angränsande socknar, så ville han nämna att i Jerna och Vårdinge funnos flere egendomar, t. ex. Brandalsund och Hjortsberga, der en ordnad mjölkhushållning blifvit införd. Det vore all anledning till den förmodan att i den mån som allmogen, hvilken alltid följer goda exempel, lärde känna rätta förfaringssättet, detsamma äfven komme att vinna efterföljd inom orten, så mycket mera som detta vore allmogens egen fördel. Den lofvärda förbättring uti ängsskötseln, som röjde sig inom Öknebo härad, gåfve äfven der ett medel till ladugårdsskötselns uppdrifvande. På sätt talaren förut inför Hushållnings-Sällskapet uppgifvit, så vore det få, åtminstone större egendomar, hvilkas ängar kunnat odlas, der sådant icke skett. På de 40 år, som han hade varit bosatt i orten, hade det visat sig att både sädes- och foderproduktion högst betydligt ökat sig. Detta gaf förhoppning att ladugårdsskötsel och mjölkhushållning skulle komma att taga god fart, åtminstone på den trakt der talaren bodde.

7:de Frågan. Äro i orten några binäringar öfliga ibland allmogen, hvilka förtjena att understödjas och uppmuntras?

En talare yttrade att binäringar väl funnos i Sorunda, men om de borde uppmuntras lemnade han derhän, ty de bestodo mest i korgarbeten, hvilka gjordes af rötter, dervid sålunda tillgick, att backstugusittare nattetid gingo omkring på andras egor och ryckte upp tallrötterna, hvarefter träden torkade bort, så att skogen med den hushållningen snart skulle förstöras.

Friherre *Cederström* bad att i afscende på skogen få nämna, att nu visserligen mycken misshushållning egde rum, och att detta verkligen icke kunde hjälpas på annat sätt, än att sjelfva skogshushållningen, som nu mest gick ut på ämneshuggning, vändes åt annat håll, synnerligen till båtbyggnad och skeppsbyggeri. Friherren hade nyligen återkommit ifrån Wätö och Häfverö. Der hade skeppsbyggeriet blifvit en binäring, hvarpå deras välstånd nu

^b Per Sahlström, 1785–1866. Inspektör på Långbro gård i Vårdinge socken. Senare ägare av skatterusthållet Berga därstädes. Korresponderande ledamot av Landbruksakademien 1829. Erhöll medalj för ett inlämnat försök till bestämmandet av värdet på jord. Författare till bl.a. "Beskrifning öfver Vårdinge socken", 1824, och "Om folkundervisningen", 1833. Var med och grundade hushållningssällskapet 1847. Aktiv riksdagsman i bondeståndet 1850–58.

hvilade. Detta hade sedan vunnit utsträckning till Sandhamn och Nämndön. Om den sjelfständiga allmogen skulle vända sig till skeppsbyggeri, så skulle äfven deras skog få högre värde. Friherren kunde i detta afseende åberopa ett exempel på ett par båtbyggare, hvilka byggt ett fartyg, till segling på Norrland med malm ifrån Utö, och genom den del de egde i skeppet nemligen 1/8, hade de dessutom den fördelen, att deras söner, hvilka egnat sig åt sjölifvet, fått anställning å fartyget och derigenom började sig väl. Talaren hade i ofvannämnde skärgård sett utmärkt goda fartyg, som varit byggda af allmogen.

Förvaltaren *Hallström* trodde att största delen af Sorunda socken vore så lottlös på skog, att densamma blott hade hvad som vore nödvändigt till husbehof, samt att skogen der hvarken kunde användas till båtbyggnad eller annat dylikt. Detsamma ansåg han äfven vara förhållandet med större delen af Södertörn.

Friherre *Cederström* bad att, i anledning af den föregående talarens yttrande, såsom bevis på att Södertörn icke vore så alldeles skoglöst, få nämna att de af Friherren omnämnde båtbyggarna härifrån köpte största delen af sitt virke, hvaribland äfven plank.

Grefve *Anckarsvärd* anförde att åtminstone från Sorunda icke kunde säljas någon enda plank.

Herr Grefven och Ordföranden yttrade att det icke blott varit meningen att få kännedom om de binäringar, som redan funnos i orten, utan äfven dem, till hvilkas införande här kunde vara tillfälle. Man hade sig väl bekant att handel med skogsprodukter ifrån denna ort länge varit bedrifven, samt att korgarbeten, då de göras af friska träs rötter äro skadliga för skogen, men detta syntes deremot vara en både nyttig och lönande binäring, om korgarne gjordes af fällda träs rötter.

En talare ansåg det alldeles icke kunna skada de växande träden att finare rötter borttogos till korgarbeten.

Friherre *Cederström* trodde att det vanligen vore tallrötter, som begagnades till korgflätning, då det vore ett väsendtligt misstag att tro det rötternas borttagande icke skadade trädet, emedan det just vore de rötter, som ligga i ytan och gå i matjorden, hvilka samlade kraft och näring åt trädet, hvaremot de på djupet gående rötterna höllo trädet fast. Den frodigaste skogen hade således de längsta rötterna vid jordytan och det vore således denna, som företrädesvis af korgmakarne anlidades.

*8:de Frågan. Vid hvilka tillfällen böra plogen eller trästocken användas?
i sammanhang hvarmed afhandlades*

12:te Frågan. Hvilka redskaper äro tjenligast för gödselns nedkörande?

Inspektör *Larsson* på Steninge hade inlemnadt skriftligt svar på åtskilliga af de till öfverläggning framställda frågor, och dervid först vid den nu föredragna 8:de frågan anført följande: Vid jordens uppläggande i höstfår – vid första körningen af trädan på våren, som helst bör ske tvärt öfver höstplöjningen – och vid gödselns nedkörning, är plogen det enda redskap som bör begagnas. Att plogen dessutom vid vallbrott, samt klöfvervallars upptagning jemte potatessättning uteslutande bör begagnas, inses säkert af hvar och en. Trästocken kan deremot med någon fördel användas vid s. k. snedning eller anvägskörning efter gamla sättet, samt efter det nya åkerbrukssättet vid gödselns uppkörning före höstsådden. Dock borde aldrig trästock begagnas, utan i dess ställe, der Smallska plogenⁱ, vare sig af lokala hinder eller okunnighet om dess skötande, icke kan nyttjas, antingen Furudahls plogen^j eller någon annan lika med honom konstruerad plog användas, såsom den

ⁱ Svängplog av skotsk modell, efter sin konstruktör kallad Smalls plog, med en tämligen kort, närmast cylindrisk eller konkav vändskiva av gjutjärn och fast knivrist. Åsen, ofta av trä, är kort och saknar stödhjul eller stödmed. Plogen har två styrstänger.

^j Furudalsplogen tillverkades efter amerikansk förebild med kort, tvär och cylindrisk vändskiva, dock kombinerat med de äldre svenska plogarna träram och enkla styre.

der mest närmar sig trästocken i lätthandterlighet för allmogen och dessutom gifver jorden en bearbetning, som trästocken aldrig kan åstadkomma.

I afseende på den 12:te frågan hade Herr *Larsson* afgifvit följande svar:

Endast plogen bör användes vid detta arbete, för att få gödseln så fullständigt betäckt som möjligt, hvilket likväl ändå svårligen låter sig göra med mindre den nedkrattas i fåran. Ehuru det redan vid ett flyktigt betraktande lätteligen bör inses, att gödseln, som utbredd på åkern förblifver obetäckt, snart genom afdunstning förlorar de gödande ämnen den innehåller, ser man likväl icke allenast bland mängden af allmogen utan äfven flere s. k. bättre landtbrukare, ännu mylla sin gödsel med trästock, hvarigenom 3/4:delar af gödseln kommer att ligga oskyld; och likasom det icke vore nog med förlust de tillskynda sig genom detta felaktiga förfarande vid nedkörningen, låta de, åtminstone i norra delen af Länct, gödseln ligga utbredd på åkern en längre tid innan den nedköres, utsatt för regn och värme, hvarigenom de mäst närande, men tillika flyktigaste delarne af gödseln försvinna, utan att komma jorden till godo.

Herr Kontraktsprosten *Helén*^k instämde med Inspektor *Larsson* och förklarade, att detta serskildta användande af plog och trästock stämde öfverens med hvad som i Össmo socken vore brukligt.

En talare anmärkte, att gödseln här i orten i allmänhet nedkördes med trästock och icke med plog.

Herr *Berg* förenade sig uti Inspektors *Larssons* anförande, med undantag af hvad beträffade plogens användande vid första uppkörningen af trädan på våren, dervid han ansåg trästocken ega företräde.

Herr *Juhlin Dannfelt*^l ansåg gödselns uppkörning med trästock icke låta sig göra då man hade tegbruk.

En talare yttrade, att en del af allmogen ansåg det vara ett misstag att plöja ned gödseln, men det vore icke så, ty sedan man första gången plöjt ned densamma, så plöjde man andra gången upp den, hvarigenom gödselns kraft bäst bevarades och komme växterna till godo.

9:de Frågan. Till hvad djup bör åkerjorden brukas?

Inspektor *Larsson*: Denna fråga torde icke kunna positivt besvaras, emedan alfvens beskaffenhet ofta bestämmer det djup som är rådligt att hålla. Men der åkerjorden har bunden lera till alf, anses vanligen fördelaktigast ju djupare plogen kan gå, för växtrötternas befriande från öfverflödig väta; dock torde i vanliga fall 6 à 7 tum kunna antagas såsom medeldjup för sädesväxter och 9 à 10 tum för rotväxter. Deremot torde på sandjord med lätt genomtränglig alf stor försigtighet böra användas, att den skorpa plogen genom ett fortsatt gående på lika djup bildat, icke genombrytes, hvarigenom den fuktighet som annars kommit växternas rötter till nytta, försvinner på djupet.

Friherre *Cederström* fästade sig vid Herr *Larssons* yttrande, att man för rotväxter borde plöja jorden till 9 à 10 tums djup. Detta vore väl svårt att i allmänhet bestämma, likasom att man för sädesväxter endast borde plöja jorden 6 à 7 tum. Kunde man i öfrigt med fördel

^k Georg *Helén*, 1786–1870. Prästvigd i Skara 1811. Blev bl. a. huspredikant hos patronus i Ösmo, som vid Nynäs hade en särskild gårdskyrka med en präst anställd för att tillgodose den avlagset boende skärgårdsbefolkningens andliga behov. Kyrkoherde i Ösmo 1827, kontraktsprost 1831–61, riksdagsman 1841 och 1844.

^l Carl *Mathias Juhlin Dannfelt*, 1823–1904. Studerade agronomi för Nonnen på Degeberg, varefter han blev egen jordbrukare. Grundade 1852 en privat lantbruksskola på Edeby på Lovön vid Stockholm. Intendent vid Landtbruksakademiens experimentalfält 1860–80. Vice ordförande i Stockholms läns hushållningssällskap 1868–76, från 1871 föredragande vid Landtbruksakademiens förvaltningskommitté i ärenden rörande stamholländerierna. Ledamot av Landtbruksakademien 1853, erhöi dess stora guldmedalj 1880, hedersledamot 1884.

plöja 9 à 10 tum, så vore det visserligen nyttigt, men kunde dock stundom vara ett stort misstag. För jordfrukterna vore det fullt ut så angeläget att få ett fint bruk som att få ett djupt, och skulle Friherren välja mellan ett grundt och fint och ett djupt och groft bruk, så valde han det förra. Det fordrades mycken omtänka att bestämma till hvad djup man borde upplöja jorden; hade man brukat den till 6 tum för säden, så vore det sällan rådligt att plöja den 9 tum för rotväxterna.

Grefve *Anckarsvärd* ansåg, att i afseende på jordens körning, så berodde det på dess beskaffenhet af styf eller lätt. Grefvens grundsats vore att arbeta upp jorden så djupt som man kunde komma, och han vore långt ifrån att ännu i detta afseende hafva hunnit målet. Grefven ville likväl tillägga, att hans jord vore särdeles styf. Grefven höstplöjde alltid, men hans första bruk på jorden om våren, skedde hvarken med plog eller trästock, utan med en exstirpator^m ifrån Wäderbrunn, hvilken Grefven ansåg såsom ett af de förträffligaste redskaper att mylla sönder leran och medelst detta redskap arbetades den till behöfligt djup. Nyttan af ett djupt bruk bevisades bäst genom de observationer, som blifvit gjorda af Herr Stenbergⁿ vid Landtbruks-Akademiens experimentalfält, nemligen att rötterna af råg och hvete nedträngde till ett djup af nära 2 alnar i jorden. När Grefven först fick höra detta, så hade det förefallit honom otroligt, men vid anställd undersökning af rötterna på ett hvetestånd, hade Grefven lyckats följa en sådan rottråd ända till 6 quarters djup, och derifrån hade Grefven kommit till den slutsatsen, att jorden bör, måhända med undantag af sand, köras djupt. Äfven på sand hade Grefven likväl funnit att djup körning verkat mycket fördelaktigt, då man dervid träffat på ett underlag af lera, som blifvit uppblandadt med sanden och förbättrat jorden. Grefven ville fästa synnerlig uppmärksamhet på den nyssnämnda exstirpatorn ifrån Wäderbrunn. Den nyttjades med mycken fördel till sädens myllande genom tillsättande af för detta ändamål anbragta billar. Redskapet fölle sig väl något dyrt, men der man icke behöfde mer än ett sådant, skulle hvar och en, som lade sig till detsamma, icke blifva missbelåten. Grefven hade 15 à 16 sådana. De kosta vid Wäderbrunn 25 R:dr B:ko stycket, men hemgjorda i egen smedja, då både arbete och materialier blifvit med noggrannhet bokförda, kostade de endast 22 R:dr och några sk. Rgs.

10:de Frågan. Bör gödseln användas i brunnet eller obrunnet tillstånd?

Inspektör *Larsson*: Vid trädans gödsling på kall lerjord samt till potates på mera lerhaltig jord, anses obrunnen gödsel vara fördelaktig, för den värma den utvecklar under jäsningsprocessen, förutsatt att, hvad gödseln på trädan beträffar, den blir nedkörd med plog, och riktigt skyld för solstrålarne, äfvensom att gödseln kommer tillräckligt tidigt i jorden för att hinna brinna till dess upplöjning före sådden. Vid de tillfällen då lerjorden icke kan gödslas förrän kort före, eller vid sådden, är deremot angeläget att gödseln är väl brunnen, hvilket äfven gäller för sandjord, som, derest grönfoder icke tages före höstsäd (då gödsling dertill bör ske och hvarvid gödseln kan vara mindre väl brunnen), alltid med mera nytta gödslas vid sådden, och då med väl brunnen gödsel.

Riksdagsfullmäktigen *Sahlström* yttrade att man bland allmogen trodde, att om gödseln utkördes obrunnen, så åstadkom det ogräs i jorden, hvilket väl också till stor del vore förhållandet. För mycket brunnen förlorade den deremot betydligt af sin näringskraft. Något medium torde vara det rätta, men vore svårt att träffa. För allmogen vore det verkligen lyckligt att härutinnan få någon ledning, hvarföre talaren ansåg, att denna fråga borde

^m "Exstirpator", en harv med stela pinnar, ofta utsmidda till måttligt breda gåsfotskär. Kallades också "billharv". Harven användes för djup luckring i matjordsskiktet och för att samtidigt dra upp ogräs till ytan.

ⁿ Carl Stenberg, trädgårdsmästare vid Landtbruksakademiens experimentalfält 1833–61. Om Experimentalfältet se Juhlin Dannfelt, H., "Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet", 1913.

fortfarande framställas till besvarande af de jordbrukare, hvilka med tillräcklig erfarenhet kunde undersöka förhållandet. Fullmäktigen ville därför i anseende till denna frågas stora vikt, anhålla, att Herr Grefven och Landshöfdingen såsom Hushållnings-Sällskapets Ordförande, tacktes hvarje gång, då tillfälle dertill gäfves, framställa denna fråga till öfverläggningsämne, på det att den måtte kunna blifva i möjligaste måtto utredd.

Grefve *Anckarsvärd* anförde att den förevarande frågan om gödselns begagnande i brunnet eller obrunnet tillstånd hade, snart sagdt inom hela Europa, i 50 à 60 år eller kanske mera, utgjort ett tvisteämne. Grefven hade tagit kännedom af de särskilda skrifter i detta ämne, som på åtskilliga språk blifvit utgifna, och vore, för sin enskilda del, af den öfvertygelsen, att ju mindre man kunde låta gödseln brinna, desto fördelaktigare vore det. Grefven hade därför vid sitt jordbruk vidtagit den ordningen, att allt efter som spillningen föll, utfördes den och, då tillfälle dertill gäfves, utbreddes genast fullkomligt på sin plats, för att derigenom afhålla den ifrån jäsning. Gödselns brinning vore ett ganska riktigt uttryck, hvilket äfven angåfve hvad som föregick inom gödselhögen då den brann, eller en slags kolning. Den rök, man ser uppstiga ur en gödselhög, vore icke annat än de finaste, mest gödande partiklarne. Härvid ville Grefven tillägga, att han ännu icke ansåg sjelfva striden vara utkämpad; men för sin enskilda del hade han helt och hållet anslutit sig till den åsigten, att ju mindre man kan låta gödseln brinna, dess bättre. Förhållandet vore otvifvelaktigt sådant, som Fullmäktigen Sahlström uppgifvit, att gödselns användande i obrunnet tillstånd medför mycket ogräs; men detta ansåg Grefven vara mindre vådligt, i anseende till de utvägar man uti ett väl ordnad jordbruk hade att förstöra ogräset, än att förlora gödselkraften.

Friherre *Cederström* ansåg det väl vara förhållandet såsom Fullmäktigen Sahlström nämnt, att obrunnen gödsel framtvingar ogräs, men detta uppkom af två serskilda orsaker. Den ena vore då ladugården sköttes sålunda, att kreaturen fodrades med boss och hö, som blifvit inbergadt i moget tillstånd, enär det finnes ogräsfrö i begge delarna. Sedermera kom det naturligtvis an på huru gödseln sköttes. Då man förde ut gödseln genast, så erhöll man deraf så stor quantitet, som möjligen kunde fås, hvilket borde tagas i betraktande, och den värma, som åstadkoms, när den i sådant skick utbreddes på jorden, vore äfven fördelaktig. Man kunde likväl icke vid alla tillfällen begagna obrunnen gödsel och det fordrades således insigt om rätta sättet att begagna gödseln dels brunnen och dels obrunnen. Ja, man borde äfven, jemte brunnen och obrunnen gödsel, vara försedd med halfbrunnen. Dernäst kom det an på i hurudant skick jorden vore, på hvilken gödseln skulle läggas. Der man vore tvungen att hafva kort gödsel, såsom vid rotfrukters odling, måste man använda den brunnen och bemöda sig att få den så fint fördelad som möjligt.

11:te Frågan. Huru kan den flytande spillningen lämpligast tillvaratagas?

Herr Kapten *Elgenstjerna*^o uppgaf sig förr hafva låtit gjuta den flytande spillningen på komposter af jord, hvilket dock gick något långsamt. Nu hade han, sedan ett par år, under fähuset en reservoir för urinen, hvilken sedermera derifrån afhämtades med tunnor, medelst hvilka den utkördes på ängsvall. Dessa tunnor voro icke såsom vanligt försedda med sprit, utan med en bred låda, uti hvilken urinen utsläpptes och rann jemt öfver. Detta trodde talaren vara det bästa sättet att begagna urinen.

Grefve *Anckarsvärd* trodde sig, med anledning af den nu föredragna frågan om den flytande spillningen, kunna på grund af egen erfarenhet omnämna ett flytande ämne, som icke vore spillning, men som bidrog mera, än Grefven kunnat föreställa sig, att vid kompostberedning upplösa jord och halm, och tillika bildade en slags gipsafsöndring. Detta

^o Jonas Reinhold Elgenstjerna, 1785–1854. Ägde godset Vidbynäs i Turinge socken, Södermanland. Kadett vid Karlberg 1796, löjtnant vid Västmanlands regemente 1809, guldmedaljen för tapperhet i fält 1809, kaptens avsked 1812.

ämne vore svafvelsyra, ett medel, som kostade mycket litet emot den dermed åstadkomna nytta. Greven hade nu svårt att uppgifva ziffran, men efter hvad han trodde sig minnas, så hade han använt en kanna svafvelsyra till 700 kannor vatten. När han såg uppgiften derom, så förekom det alldeles orimligt, att detta skulle kunna verka någonting, men trädgårdsvatten-kannor af koppar, som nyttjades för att härmed vattna komposten, i den mohn som den omgräfdes och lades åt ena sidan, hade på en ganska kort stund blifvit alldeles blanka af denna obetydliga del syra, som var tillsatt i en så stor mängd vatten, och komposten löstes upp och bragtes till ett fullkomligt gödseltillstånd på mycket kortare tid än eljest.

13:de Frågan. Hvilka redskaper anses lämpligast för vårutsädets nedmyllning?

Inspektör *Larsson*: Då det är af största vikt att under de vanligen torra vårarne få utsädet så fort möjligt är nedmylladt, böra för sådant ändamål de tjenligaste redskaper användas. Dessa torde på vanlig djup lerjord med medelläge vara exstirpator, klösharf^p och pinnharf^q, sedan jorden förut antingen med samma redskaper eller pinnsladd blifvit förberedd till sädens emottagande. – På sand- och klapperjord torde plogen hafva företräde, nemligen Furudahls plogen, eller i brist deraf trästock, som likväl då bör efterföljas af en grundgående pinnharf, för de spetsiga kammarnes afjemnande.

Herr Kapten *Elgenstjerna* ansåg, lika med Inspektör *Larsson*, en exstirpator med fyrkantiga grofva pinnar vara bäst till nedmyllning af såväl vårsäd som höstsäd samt till anvägskörning.

Grefve *Anckarsvärd* ville för ingen del bestrida Inspektör *Larssons* uppgifter; ty Grefven trodde att landtbrukare i allmänhet måste instämma i dem, med afseende på den redskap, som allmännast förefinnes; men då det vore en genom vetenskapliga undersökningar utrönt sak, att den fördelaktigaste jordfyllning ofvanpå ett frö, af hvad slag som helst, icke bör, så vidt möjligt är, hvarken öfver eller understiga 6 gånger det frös tjocklek, hvarom fråga är, så hade Grefven ansett att man äfven vid sädens nedmyllning borde söka att gifva den en jordbetäckning af 6 gånger kornets tjocklek. Grefven hade länge, ända sedan 40 år, i anledning af utländska skrifter och dem, som äfven i vårt land vid den tiden började blifva synliga i afseende på radsåning med machin, fäst sig dervid och genast gått i författning om att på framlidne Presidenten *Edelcrantz*' verkstäder^r få en sådan machin tillverkad. Vid dermed anställda försök gick maskinen hvarken med en eller två hästar. Grefven ansåg då maskinen obrukbar och lemnade den obegagnad. Efter 40 års förlopp återtog maskinen ånyo sistlidet år, då försök gjordes att medelst rep anbringa en längre förspänning, och då såningsmaskinen efter denna förändring gick väl, så lät Grefven göra en dylik tillställning af jern. Sedermera hade Grefven sått hela sitt höstutsäde förlidet år och vårutsädet i år med radsånings-machin. Grefven kunde aldrig föreställa sig annat, än att den primitiva inrättningen, som gjorde honom så mycket bekymmer, hade varit en af honom själf inventerad tillsats; men då Grefven i våras var i Stockholm, så hade Grefven begifvit sig ut till Landtbruks-Akademiens Experimentalfält, der den primitiva sånings-maskinen fanns,

^p Klösharv, en tung, ofta triangelformig harv för djupare bearbetning. Pinnarna har framåtriktad spets, ofta utformad som en liten gåsfot.

^q Pinnharv, enklare form av harv med pinnar av trä eller jern, anbragta i en ram av trä eller jern.

^r Abraham Niclas Edelcrantz, 1754–1821, var Landtbruksakademiens förste direktör. Med hans "verkstäder" åsyftas Centralverkstaden för tillverkning av lantbruksredskap, där modellredskap i naturlig storlek tillverkades och utsändes till hushållningssällskapen i landet. Före leveransen prövades redskapen på Akademiens experimentalfält på Norra Djurgården. – Se: Juhlin Dannfelt, H., "Kungl. Landtbruksakademien 1813–1912...", 1913; Lundberg, C., "Kongl. Landtbruks-Akademiens Mekaniska Verkstad 1813–1825" ur *Fataburen* 1975.

efter hvilken Grefvens blifvit gjord, för att bese densamma och öfvertyga sig att det verkligen var Grefvens och icke machinens fel, ty Grefven kunde icke föreställa sig annat, då maskinen varit 40 år under Kongl. Landtbruks-Akademiens vård, men fann då, till sin tillfredsställelse på sätt och vis, att sånings-maskinen vid Experimentalfältet var alldeles lika beskaffad med Grefvens. Detta vore så mycket besynnerligare, som en engelsk, Cooks såningsmaskin⁸, hvilken Grefven sedermera från en egendom här i grannskapet erhållit, och som äfven nu här förevisades, hade dragkraften anbragt just på samma sätt, som Grefven anordnat densamma.

Radsåningen hade sina stora fördelar, ehuru den icke vore väl användbar på våra vanliga små tegar, emedan man då måste vända alltför ofta med maskinen, utan dess användande måste föregås af jordens läggande i ett mera slätt tillstånd. Den hade ibland annat den stora fördelen, att den absolut tvingade till ett bättre jordbruk; ty det vore icke värdt att komma med såningsmaskin, der icke jorden blifvit väl skött och brukad, så att maskinen kunde verka jemnt. Sålunda finnas äfven, på de hos Grefven radsådda fälten, ställen, der såningsmaskinen, i brist af tillräckligt godt bruk, icke gjort jemn sådd. Äfven fordrades att tegarna öfverallt hade fullkomligt jemn och väl afpassad bredd, så att maskinen tog hvarje teg i 2 resor. Den väsentligaste fördelen af denna såningsmethod vore likväl, att man kunde nedlägga säden till det djup i jorden, som man ansåg vara det rätta, och att sedermera icke någon vidare trampning egde rum. Grefven hade derför föresatt sig att med maskinens begagnande fortfara.

Herr *Juhlin Dannfelt* uppgaf att en frånvarande ledamot af Sällskapet, Herr Kongl. Sekreteraren *Odelberg*⁹, hade vid flera tillfällen omnämnt sitt sätt att nedmylla vårsäd, nemligen att så på plogskifvan och mylla säden medelst harfning, hvilket talaren äfven hade försökt och funnit lyckas väl, der höstplöjningen blifvit omsorgsfullt verkställd. Herr Kapten *Elgenstjerna* framställde, att han alltid, då han begagnat såningsmaskin, hade fått utmärkt vacker gröda, när jorden varit väl brukad; men aldrig kunnat medhinna att så öfver 5 tunnor säd om dagen, ehuru den största hästen dervid användes, och hade derför bortlagt radsåning. Den hade i synnerhet visat sig mycket fördelaktig för ärter. Grefve *Anckarsvärd* yttrade, att han aldrig hade kommit så långt, som Herr Kapten *Elgenstjerna* i detta afseende, men vid besinnande att all myllning vore gjord med detsamma och att allt efterbruk undvekes, så vore Grefven nöjd, om med hvarje maskin såddes 4 tunnor på dagen, och Grefven således medhunnit att så 16 tunnor, när han begagnade 4 såningsmaskiner.

14:de Frågan. Hvilka foderväxter äro tjenligast att odla på åkerjorden, och hvar finna de lämpligast sin plats emellan de vanliga sädena?

Inspektör *Larsson*: Bland de foderväxter, som lättast och säkrast kunna odlas på åkerjord,

⁸ Sämaskin konstruerad av Cook 1785. Förbättring av en äldre modell, där en lång, roterande trävals med försänkningar lyfte utsädet och släppte ned det bakåt. I Cooks maskin användes ett antal små skopor i stället för försänkningar.

⁹ Axel Odelberg, 1805–84. Efter en kort ämbetsmannabana ägnade sig Odelberg från 1830 åt sin fäderneärvda gård Enskede utanför Skanstull i Stockholm, vilken under hans ledning blev en i mellersta Sverige som förebildlig ansedd mönstergård. Sällskapets sommarsammankomst 1849, som är beskriven på sidorna 31–46 i Handlingarnas första häfte, hölls på Enskede. Han skötte också gården Flemingsberg sydväst om Stockholm, som han köpt av sin svärmor. Ledamot av Landtbruksakademien 1837, erhöll dess guldmedalj 1864, hedersledamot 1871. Deltog i stiftandet av hushållningssällskapet 1846, var dess vice ordförande 1847–68 och ordförande 1868–79. Hade åtskilliga offentliga uppdrag, bl.a. i landstinget och riksdagen. Belönad med hederstiteln kunglig sekreterare. Odelberg författade bl.a. "Lantbruket vid Enskede", 1849, och "Lantbruksbokföringen vid Enskede", 1868.

intaga rödklöfver och vicker första rummet. Hvad beträffar den plats de böra intaga mellan sädesskördarne, så är allmänt känt att klöfver lyckas bäst då den sås i höstsäd efter gödslad träda. Att så den i vårsäd lyckas väl, äfven om våren ej är mycket torr och sådden kan ske i djup och väl redd jord; dock har man att oftare befara missväxt på klöfvern, sådd i vårsäd. Då vickern skördas grön utgör den i likhet med klöfver en förbättrande gröda, dess plats är alltså emellan 2:ne halmsäden. Är man i den lyckliga omständighet att kunna undvara träda, så egnar den sig väl att intaga dennas plats mellan 2:ne halmsäden, synnerligast då gödsling sker för densamma.

Friherre *Cederström* ansåg att klöfver lyckades lika väl i höstsäd som vårsäd, blott jorden vore god, väl gödd och fint brukad. Friherren rekommenderade den, ty den odlades ännu alltför litet här i trakten.

Greve *Anckarsvärd* anmärkte, att det numera icke vore sällsynt att äfven hos allmogen se klöfver begagnas.

15:de Frågan. Rotfrukters vigt och värde för ladugårdens behof, samt såsom förfrukt för sädesgrödor?

Inspektor *Larsson*: Att rotfrukter äga ett stort värde för landtmannen vid kreaturens utfodring är säkert insedt af hvar och en som dermed gjort försök; dock beror den relativa nyttan på de olika rotfrukternas större eller mindre stärkelse- och sockerhalt, hvarföre äfven rofvan ensamt gifven, lemnar en ringa produktion af mjölk och kött, jemförd med potates eller kålrötter; men gifves något gröpe och salt i förening med rofvor, så höja de ganska mycket både kött och mjölkafkastning.

Såsom förfrukt för sädesgrödor äga rotfrukter ett högt värde, synnerligast om de odlats i rader och blifvit hackrensade.

Det är vanligen efter hackrensade rotfrukter det vackraste korn erhålles.

16:de Frågan. Hvilka äro de allmännaste hindren för ladugårdsskötselns ändamålsenliga drifvande, och hvilka äro de viktigaste medlen till dess förbättrande?

Inspektor *Larsson*: De största hindren för en förbättrad och ändamålsenlig kreatursskötsel anser jag ligga i den ännu allmänt rådande liknöjdhet vid valet af afvel bland våra inhemska racer, samt misstroende till utländska bättre, men framför allt anser jag höets försäljning från gården vara det största hindret, hvilken beklagliga sed allmänt äger rum kring hufvudstaden på 4 à 5 mils afstånd, och kanske ännu längre. Det är dock icke allenast ladugårdsskötseln som lider häraf, utan äfven åkern, som beröfvad gödseln efter det foder som försäljes, slutligen icke kan frambringa annat än högst usla skördar, hvilket tyvärr visar sig ögonskenligen på många ställen.

De medel jag anser böra användas för afhjelpande af nämnde hinder äro: väckandet af håg bland allmogen för ladugårdsskötseln, dels genom exempel, dels genom passande premier. Den enskilde men bildade landtmannen kan, hvad exemplet beträffar, uträtta mycket, om han dels genom urval af inhemsk afvel, dels, då sådant kan åstadkommas, genom inköp af för orten passande utländska racer, söker visa, att ett större välstånd blifver följden af en väl vald och underhållen ladugård, samt att det i alla afseenden är bättre underhålla ett färre antal djur och hafva dem väl födda, än att föda flere dåligt. Hvad premier beträffar, har man väl exempel på att de ej uträttat mycket på andra ställen, äfvensom det torde anmärkas att medel saknas dertill, men då frågan är om, att icke allenast uppmuntra till en allmän välmåga, utan äfven, genom den täflan som härigenom framkallades att föda sin boskap väl, en lika stor fördel vunnas derigenom att fodret blefve uppstilladt vid gården och den utmagrade åkerjorden uppgödd, torde man böra försöka denna utväg ännu ytterligare, för hvars ernående Kongl. Hushållnings-Sällskapets Förvaltnings-Utskott väl torde finna utväg.

Slutligen för att förekomma fodrets försäljning, tror jag att hvar och en, som nitälskar för

en allmännare välmåga bland allmogen, bör så vidt möjligt, genom föreställningar söka verka och upplysa om fördelar af att uppföda kreatur och genom dessas försäljande erhålla en större summa på en gång, under det jorden tillika förbättras för kommande tider. Har man underhafvande, är man så mycket bättre i tillfälle verka för den goda saken, genom förbud att från gården sälja foder, hvilket bör noga handhållas, som, äfven om det skulle synas inquisitoriskt handladt, dock har välgörande följder.

Friherre *Cederström* ansåg det väsendtligaste hindret för ladugårdsskötselns förbättrande vara bristen på laga skifte. I den yttre skärgården funnos oskiftade hemman, der all jorden utan undantag låge öde, men på andra ställen, der jorden blifvit skiftad, hade detta medfört betydliga fördelar för jordbruket. En del af dessa gårdar bestodo af flera mantal och deras ekonomiska förhållanden hade mycket förbättrats, sedan de fått laga skifte på både beten och slottervallar; så att dessa öboer, som förut varit i största bekymmer och nästan icke alls räknat på sitt jordbruk, nu lefde af boskapsskötsel. Samma fördelar skulle i flera delar af landet uppstå, om allmogen kom till insigt om den nytta den kunde hafva af laga skiften. Detta skulle verka ännu mera på fasta landet, der egovidderna äro större och bättre, än på öarne.

17:de Frågan. Hvilka äro de tillförlitligaste kännetecknen på sädens mognad och rätta tiden för dess skördande?

Grefve *Anckarsvärd* omtalade den i Hallands Läns Hushållnings-Sällskaps Tidning meddelade, och i första häftet af Stockholms Läns Hushållnings-Sällskaps Handlingar jemväl införda uppgiften af Lands-Rådet v. Engeström^u, om rätta kännetecknet på sädens mognad^v, samt det exempel Herr v. Engeström anför, att tvåradigt korn, som blifvit skördadt i rönne^w, blifvit betaldt med 3 R:dr 42 sk Rgs mera per tunna, än dylikt korn af samma års skörd, som varit sent skördadt. Grefve *Anckarsvärd* tillade likväl dervid, att han för sin del icke kunde urskilja när kornet vore "i rönne", ehuru han såsom prof derpå hade erhållit några korn ifrån Skåne, som varit skördade vid denna mognadsgrad.

18:de Frågan. Har riad säd företråde till utsäde framför annorlunda behandlad, t. ex. stackad säd?

Grefve *Anckarsvärd* stackade alltid sitt höstutsäde och hade funnit sig mycket väl dervid. Grefven hade derjemte eldria, så att han kunde begagna hvilketdera som helst, och begagnade bägge delarne. Grefven hade likväl funnit den stackade säden utveckla sin groningskraft bättre i stacken, än när man genast torkade den. Den stackade säden hade haft en betydligt högre vigthet om sommaren, när den tröskats än den, som hösten förut blifvit uttröskad. Talaren hade äfven nu en sådan stack, hvilken Sällskapets Ledamöter kommo i tillfälle att se, då de begåfvo sig ut på fälten.

19:de Frågan. Hvilka äro de viktigaste redskaper för sädens rengöring?

Grefve *Anckarsvärd* ansåg vanliga sädescharpor^x af bättre konstruktion i detta afseende

^u Jonas Fredrik Mathias von Engeström, 1808–86. Kammarherre 1840. Innehade fideikommisset Kiplingeberg med Närlinge i Uppland. Korresponderande ledamot av Stockholms läns hushållningssällskap 1849. Ledamot av Landtbruksakademien 1845.

^v "Plock-gods. a) Rätta kännetecknet på sädens mognad." – Stockholms Läns Kongl. Hushållnings-Sällskaps Handlingar. Första häftet, tr. 1850. S. 102–03.

^w "I rönne" = då strået efter blomningen antagit en rödlett färg.

^x Sädescharpor, sädes- och frörensare utrustade med fläkt och såll. Den tröskade blandningen (fortsätter...)

ändamålsenligast och hade en sådan, som Grefven erhållit direkt ifrån England öfver Göteborg. Den vore utmärkt god; men i dessa dagar hade Grefven ifrån Fogelvik erhållit ett redskap för sortering af säd. Det bestod hufvudsakligast af en rullsiakt med cylindriska såll af olika groflek. Under de få försök, som dermed varit anställda, hade man med lätthet harpat en tunna på 15 minuter, hvarvid säden blifvit utmärkt väl sorterad. Den fölle sig likväl måhända något dyr, och ehuru Grefven icke kände priset på dukarne, så trodde Grefven likväl, att den borde kunna tillverkas och försälas till billigare pris.

20:de Frågan. Vigten af fiskets ändamålsenligare bedrifvande, synnerligast till förekommande af ynglets förstörande?

Herr Grefven och Ordföranden fästade de närvarandes uppmärksamhet särskildt på denna fråga af det skäl, att Länets Hushållnings-Sällskap och Förvaltnings-Utskott måste anse sig pligtige att göra sig reda för densamma, på den grund att Hushållnings-Sällskapet erhållit anslag af Statsmedel för anställande af undersökningar om orsakerna till fiskerinäringens förfall i Stockholms Skärgård och om medlen till dess upphjelpande. I detta afseende hade undersökningsresor i skärgården, såväl sistlidne höst som denna sommar, varit företagna af Herr Professoren Sundevall^y och Förvaltnings-Utskottets här närvarande Ledamot, Friherre Cederström. Hvad som dervid kunnat utrönas vore ännu för tidigt att omtala, dels emedan dessa undersökningar ännu icke kunna anses hafva ledt till några bestämda resultater^z, och dels derföre att det tyckes visa sig, att det förhåller sig med den öfverklagade bristen här såsom i många andra afseenden, att när man hushållar illa med en sak, så får man slutligen lida brist derpå. Grefven hade nemligen hört af flera skärgårdsboer, att anledningen till den brist på fisk, som nu förefunnes i skärgården, hufvudsakligen skulle vara att söka derutinnan, att man sedan långliga tider hushållat illa med fisket, sålunda att man förstört ynglet, och under sådana förhållanden vore det lätt förklarligt att brist på fisk slutligen måste uppkomma. Emedlertid vore det af intresse att här få höra närvarande skärgårdsboers åsikter i ämnet, hvarföre Grefven uppmanade dem att yttra sig.

Grefve *Anckarsvärd* visste för sin del icke att om fisket säga något annat, än hvad Herr Grefven och Ordföranden sjelf anført, nemligen att man här samt och synnerligen, äfven hvad angick det lilla fiske, som låg på Grefvens ägor, skötte det mycket illa och oförsigtigt. Friherre *Cederström* yttrade, att det ännu icke funnes någon norm, huru det skulle fiskas väl eller någon ledning för omdömet, om man tog för mycket eller för litet fisk. Det vore således nästan omöjligt att säga om det fiskades väl eller illa. I denna näring funnes icke något begrepp om hushållning, åtminstone icke hos de fleste, som sysselsätta sig med fiske. Särskildt ville Friherren nämna att man icke ens i allmänhet visste hvilka fiskslag, som

^x(...fortsätter)

av säd, agnar och boss matas på en skakande tratt och faller därifrån under blåsning från fläkten på den skakande sållställningen på allt finare såll.

^y Carl Jacob Sundevall, 1801–75. Docent i ekonomi 1826 och MD 1830, i Lund. 1839–71 intendent vid Naturhistoriska riksmuseet, 1841–71 med professors titel vid dess vertebratavdelningen. Ledamot av Vetenskapsakademien 1839, av Landtbruksakademien 1844 och hedersledamot av hushållningssällskapet 1852.

^z "Resultatet av undersökningarna äro sammanförda i två av Sundevall utarbetade berättelser, den ena avlämnad den 1 december 1851, den andra den 26 februari 1855, samt tryckta i sjätte häftet av sällskapets Handlingar. Tillsammans utgöra de en hel avhandling på 176 sidor. Ur rent vetenskaplig synpunkt äro de säkerligen för sin tid av stort värde, liksom de för fiskets praktiska bedrivande varit av betydelse genom sin förträffliga topografiska översikt över skärgårdens fiskeplatser." (Bring, s. 124.) Sundevalls berättelser har titeln "Berättelse om Fiskeriet i Stockholms läns skärgård". I sjätte häftet återfinns också Cederströms "Slutsatser, i anledning af försöken till Fiskafvel genom konstbefruktnings" på 50 sidor.

vore vanfisk eller icke. Sådana frågor måste utredas innan man kunde bestämdt säga att det fiskades illa. Slutligen ville talaren tillägga att det vore troligt, att det kunde inrättas en verklig hushållning för fisket, hvarvid det dock vore ett stort hinder att fisket icke är deladt, hvilket gjorde att ingen visste värdera den stora egendom, han hade uti sitt fiske.

Åtminstone vore detta förhållandet uti den yttre skärgården, ty när man kom längre in emot stränderna, så vore det något strängare i afseende på eganderätten; men i den yttre skärgården tillgick det så, att den som kom först, tog hvad han kunde få. Troligt vore att införandet af någon slags eganderätt till fisket, både i yttre och inre skärgården, skulle bidra till åvägabringande af en bättre hushållning i detta yrke.

En talare yttrade, att under den korta tid han varit förvaltare af en liten egendom i skärgården, så hade det i början fiskats temligen mycket strömming, men sedan hade skogen blifvit borthuggen utmed fiskvattnet, hvarefter fisken försvunnit.

Friherre *Cederström* ansåg det åtminstone icke vara utredt, hvad skogen verkade eller icke verkade på fisket; ty i de yttre skären fiskades åtminstone 2/3 af den strömming som inom länet fångas, och der finnes icke en buske. Det vore emellertid troligt att en allmän nedhuggning af skogarne kunde verka menligt på fisket, emedan en hop mygglarfver derigenom förstördes; men det vore icke troligt, att detta skulle kunna verka så hastigt som här uppgifvits. Verkan af skogens borthuggning på fiskets minskning hade väckt så mycken uppmärksamhet, att denna fråga om möjligt borde utredas i sammanhang med de pågående undersökningarne rörande fisket, men man fick icke draga några bestämda slutsatser af enstaka fall och det vore ganska många förhållanden, som talade emot den åsigten, att icke strömmingen året efter skogens nedhuggning skulle gå till samma strand, ja t. o. m. flera år derefter.

Den förre talaren trodde att i yttre skärgården fiskades det sällan med notar, men på det ställe han afsett begagnade man notar och fick der den mesta fisken vid de stränder, der skogen fredades.

Friherre *Cederström* ansåg sig böra tillägga i afseende på fiskyngel, att man troligen skulle kunna icke allenast plantera fisk genom rommkläckning, utan möjligen äfven flytta yngel ifrån de ställen, der det naturligen blifvit utkläckt. Att sådant fordrade mycken omtanka hos fiskaren vore klart, men skulle bestämdt låta sig göra, om man kunde igenkänna det späda ynglet och visste de bästa platserna för dess planterande. Det vore likväl icke troligt att någon planterade fisk på en grynda, som han icke rådde om, och så länge så stor frihet egde rum i skärgården som nu, och det icke gäfvos något tillfälle att tillvälla sig en viss vattenterräng, så vore det icke tänkbart att någon sådan hushållning kunde uppkomma.

Grefve *Anckarsvärd* hade med sista posten erhållit bref från Amerika, med beskrifning öfver den i Amerika uppfunna och i allmänna tidningarne jemväl omnämnda maskinen för skärning af säd medelst hästkraft. Herr Grefven uppläste en öfversättning af denna beskrifning och förevisade en planch, hvarå såväl sädesskärningsmaskinen, som en hövändare och en lie med mejtyg befunnos aftecknade, samt yttrade derefter att han trodde att det möjligen kunde intressera några större landtbrukare att skaffa in ett exemplar deraf och hemställde, om det kunde löna mödan att sätta i fråga en subskription för ändamålet. Brukspatron *Bergelin*^{aa} anmälte att den skärmaskin, som Grefve *Anckarsvärd* nu omtalat,

^{aa} Johan Theodor Bergelin, 1822–64. Genomgick Degebergs lantbruksinstitut och bedrev eget lantbruk i Östergötland. Inköpte 1848 egendomen Nykvarn i Södermanland, där han bl. a. anlade ett pappersbruk och lät tillverka redskap, som han själv konstruerat, såsom en enhetsplog och en radsåningsmaskin. Ledamot av hushållningssällskapets förvaltningsutskott 1854–64, sekreterare 1857–64. Ledamot av Landtbruksakademien 1853. Utgav bl. a. Tidskrift för svenska landtbruket och dess binärningar 1855–64, Qvartalsskrift för praktisk landthushållning 1862–63 och

(fortsätter...)

äfvén hade väckt hans uppmärksamhet och hade han försökt att ifrån en verkstad i Wien förskaffa sig en sådan. Der tillverkades äfvén en annan skärmachin, uppfunnen af en Rysk bonde, byggd på den principen att i en horisontel plan finnas 4 korta och breda liar fastsatta. Talaren hade äfvén gått i författning om att få en modell på denna machin, och om den skulle komma honom tillhanda före sommarens slut, så ville han derom meddela underrättelse.

Grefve *Anckarsvärd*, som i Riksdags-Protokoller^{bb}, långt före detta, nedlagt en statistik öfver ortens skatteförhållanden, utan att något egentligt afseende dervid blifvit fästadt, och ansåg mindre lämpligt att avsluta ett landbruksmöte, utan att någon uppmärksamhet åt dessa förhållanden lemnades, anhöll nu, att få afgifva en sådan uppgift för det närmaste hemmanet till Follnäs, nemligen Sundby i Sorunda Socken. (se Bil. A.)

(Bil. A.)

Uppgift å Skattebidragen af nedanskrifne Hemman för år 1850.

Socken.	Hemman.	Man- tal.	Folkmängd.		Hushållens antal.	Taxeringsvärde.	Bevill- ning.		Ständiga Räntor.		Roteringskostnad.	Till preserskapet och skollärarne.	Fattigförsörjning.	Skjuts.	Vaghållning.	Diverse afgifter och all- männa besvär.	Summa å alla föregående avgifter.																
			Beta- lande	Befri- ade.			Efter 1sta Art.	Efter 2dra Art.	Jordboks- och Hemmanals-Räntor.	Krono-Tionde.								Mantals-penningar.															
																			Summa.	Hemmanals-Räntor.	Mantals-penningar.												
																						Qvinnön. Mankön.	Qvinnön. Mankön.	Skatte Frielse. Krono Skatte.									
Sorunda .	Sundby . .	2 ¹ / ₄	10	7	10	4	51	7	6375	5	18	12	56	264	28	14	33	4	12	31	18	61	—	15	12	25	2	18	45	25	24	470	56

Anneby den 4 Juli 1851.

H. A. Lundberg.

Slutligen uppläste Grefve *Anckarsvärd*, till ledning för Sällskapets ledamöter vid beseende af stället med befintliga inrättningar, följande Promemoria, hvarvid Grefven förutsände den anmärkningen, att ett och annat, som promemorian innehöll, redan blifvit af Grefven under diskussionen öfver de framställda frågorna vidrördt:

Promemoria.

Utan ringaste anspråk att detta ställe företer några, i ekonomiskt hänseende, för en stor del af de till Landbruksmötet samlade personer okända inrättningar, anser jag mig likväl böra tillkännagifva hvad som förefinnes, till den uppmärksamhet, som Herr Grefven och Ordföranden och Sällskapets ledamöter kan finna för godt att deråt lemna.

- 1:o På nedra botten befinnes en Sädesharpa, modellen direkte inkommen ifrån England.
- 2:o En Torkmachin för säd af Brukspatron Eklunds tillverkning, som vid flere tillfällen varit mig af en utomordentlig nytta, och som årligen i mer och mindre grad begagnas.
- 3:o Den redskap, som vid härvarande åkerbruk jemnt begagnas och deribland Såmachiner

^{aa}(...fortsätter)

Bibliothek i rationel landthushållning 1862-64. En "Priskurant på Åkerbruks-redskaper och Machiner från Nyqvärns Bruk" undertecknad av Bergelin i januari 1852 återfinns s. 127-28 i samma häfte av sällskapets handlingar som det här återgivna protokollet.

^{bb} En hastig genomgång av person- och sakregister till Rikets ständers protokoll med bihang 1809-66 har ej givits vid handen något material som går att direkt hänföra till Sorunda socken, Södertörn eller Sotholms härad.

för åtskilliga behof och med anledning hvaraf jag, vid fråga om sädens radsåning, haft tillfälle yttra några ord.

- 4:o En liten Väderqvarn på hvilken både sigtas och grynäs.
- 5:o En spannmålsbod efter Engelsk modell med i kors genomgående rör för vädervexlingen och som på 10 alnars kvadrat inrymmer emellan 1200 à 1300 Tunnor Spannmål, som omröres genom aftappning af några tunnor, hvilka derefter upphissas och åter påfyllas i samma rum hvarifrån de blifvit uttagne.
- 6:o På nedra botten af denna bod är anbragt en tranärt-skiljare^{cc} af Herr Thams så högst förtjenstfulla tillverkning och för hvars begagnande vid tillfället, en blandning af tranärter och säd är föranstaltad för att praktiskt ådagalägga nyttan af dess användande, såsom i min öfvertygelse förtjent af den största uppmärksamhet, särdeles för den mindre jordbrukaren, då kostnaden för detta redskap är så obetydlig.
- 7:o En mindre mjölkhushållning der smörtjärningen sker med häst, torde kanhända tillvinna sig någon uppmärksamhet, särdeles i afseende å de särskilta handteringarnes sammanförande inom en ganska liten rymd.
- 8:o En nyligen erhållen inrättning för sädeskornets rensning, som, ehuru högst obetydligt försökt, synes bebjuda ganska tillfredsställande resultater, synnerligast för erhållandet af det möjligaste rena utsädeskorn äfvensom för torgföring af en vigtig vara, hvilket likväl icke betyder mycket, så länge man ej kommit till den punkt att få både afyttra och köpa spannmål efter vikt. Machinen är mig tillhandakommen ifrån Grefve Lewenhaupt på Fogelvik.^{dd}

Af kreatur finnas inga af något utmärktare slag, ehuru racen är ganska god, och dess härkomst sedan 40 år tillbaka härleder sig ifrån Ekeby i Westmanland, som då egdes af Ståthållaren von Gerdtén. En tjur af Durhams race, från Kammarherren Hallenborg i Skåne, är sedan 10 år stamfader för den under tiden fallne afvel. Mjölkkafkastningen är ingalunda af de skrytsamma, då den i medeltal blott uppgår till 500 kannor per år; men torde förhållandet egentligen böra föras på räkningen af en knapp fodertillgång.

Svin-kreaturen äro icke många; men af en god race, hämtad från Herr Rosenblad, och torde djuren vid uppresan ifrån sjön hafva blifvit bemärkte.

Sjelfva ladugårdsinredningen är af det mest tarfliga slag, och sålunda icke förtjent af någon uppmärksamhet.

Åkerbruket företer ingen ordnad cirkulation, ehuru jorden är afmätt och indelad uti både 6 och 8 skiften.

Mycket arbete har blifvit användt på det gamla dikes-systemets omläggande och hvarigenom en diksträckning af omkring 11 mil blifvit förlagd till det nuvarande blott nödvändiga antalet af diken. Den vexande grödan är till största delen sådd med såmachin, och ifall Sällskapet skulle finna för godt att taga den i ögnasikte, så är anstalt fogad, att samma åkdon, som uppfört Sällskapet från stranden, tillhandahålles för den genomfart utaf fälten, som skulle önskas, och hvarvid en dubbel eldria, som värmes genom caloriferer^{ee}, och som äfven har ett tröskverk, passeras, likasom den sädes-stack, hvilken för närvarande inrymmer det för detta året tillämnade rågutsädet. Vid förbifarten af logarna kunde möjligen några der uppställde exemplar af torkhessjor, hämtade ifrån Löbes afhandling om klöfverodling, kunna tillvinna sig någons uppmärksamhet, såsom i min tanka mera ändamålsenliga. För den händelse, att Herr Grefven och Ordföranden samt

^{cc} Tranärt = vicker.

^{dd} Torde avse en av C. M. Lewenhaupt omkring 1850 konstruerad ytterst enkel sorteringsmaskin med cylindrisk sällkonstruktion. På 1880-talet började denna maskin tillverkas av Tidaholms Bruk (under namnet Tidaholmstriör, trots att den ej alls var en triör) och såldes i stort antal, mycket tack vare lågt pris.

^{ee} Kalorifer, ugn för upphettning av luft, vilken skall brukas till torkning och uppvärmning av byggnader m. m.

Sällskapet skulle finna för godt att taga någon af de nu uppgifne inrättningar i ögnasikte, så ställes Bokhållaren Raquett till Sällskapets disposition, att i egenskap af vägvisare föra Sällskapet till de ställen det önskar att taga i skärskådande, och Inspektör Björkroth lemnar, i afseende å redskapens begagnande, de upplysningar som komma att äskas.

Målskjutning är äfven föranstaltad, och hvilken möjligen vid afresan nere vid stranden torde kunna påkalla Sällskapets uppmärksamhet, särdeles som de ifrån beväringsexercisen i dessa dagar återkomne ynglingar icke lära kommit i tillfälle att ens handtera ett skarpt skott. ...

Till prisdomare för täflings-plöjningen utsågos:

Herr Brukspatronen Bergelin,

" Possessionaten Juhlin Dannfelt, samt

" Inspektören på Sturehof, Wallin. ...

Sällskapet tog härefter i ögnasigte redskaps-expositionen, hufvudsakligen bestående af egarens uti ofvan införda promemoria omnämnda landbruksredskaper, åtskillige af Herr Notarien C. Lindqvist inventerade såningsmachiner, enligt Protokoll bilagd skriftlig uppgift (se Bil. B., [s. xviii]), samt följande vid Nyqvarns bruk förfärdigade och till expositionen medförda landbruksredskaper, nemligen:

Enkel-plog af jern och dubbel-plog af dito, båda försedda med dubbel ås, efter nyaste konstruktion.

Enkel-plog af trä, hvilken gör fullkomligt samma tjänst som Smallska plogen, äfven vid de noggrannaste plöjningar, samt är lättare.

Klöfver-såningsmachin, med ny konstruktion för kärran af tackjern – medelst en nedsänkning för frölådan, kommer denna 6 tum närmare marken än vanligt, en stor fördel vid sådd i blåsväder.

Dubbelharf af jern, varaktig och stark, gör ett godt arbete.

Klösharf, vanlig Södermanlands-modell.

Billharf, med fjorton billar.

Myllharf, med 1 rad billar; i stället för de hittills brukliga hakarne för dragstångens fästande vid harfträdet, går den förre å denna harf i en tackjernshylsa, som ger stadga och varaktighet åt detta redskap.

Dikesspadar, högafflar samt trädgårdsredskaper för fruntimmer.

Till förevisande framfördes äfven åtskillige hästskatur, hvaribland 2:ne Grefve Anckarsvärd tillhöriga hingstar, en hingst tillhörig Herr Lif-Medicus Nehrman på Wahnsta, en ung-hingst, tillhörig Kongl. Sekreteraren Bahrman på Malmsjö, m. fl. voro utmärkta för god och vacker kroppsbyggnad.

Derefter besåg Sällskapet hvarjehanda inrättningar på stället, bland hvilka spannmålsboden och torkinrättningen för säd befunnos synnerligen ändamålsenliga. Särskild uppmärksamhet ådrog sig den för mjölkhushållningen inredda lokalen, hvilken, ehuru ganska inskränkt, befanns för ändamålet särdeles lämplig och vittnande om egarens utmärkta förmåga att tilllegna sig och använda mekaniska uppfinningar. Bland dessa sednare anmärktes en tillställning för mjölkens upphissning till den å öfre bottnen befintlige mjölkammaren, ostkitteln upphängande öfver elden på en jernkrok, genom hvars svängning kitteln med lätthet undanföres ifrån elden, en inrättning för ostarnes vändning medelst hela osthyllans omhvälfning, o. s. v. För skumningen användes sjelf-skummande bunkar af zink, hvilka af egaren befunnits synnerligen fördelaktiga.

Efter samfäldt intagen middagsmåltid och bescende af plöjningsfältet, samlades Sällskapet åter i diskussionslokalen.

Herr Juhlin Dannfelt redogjorde, å prisdomarnes vägnar, för täflingsplöjningen. Efter deras åsigt hade ingen af de täflande fullkomligen uppfyllt alla de fordringar, som man borde göra på en täflingsplöjning. Anders Andersson från Sanda hade likväl plöjt i alla afseenden väl, med undantag af sjelfva ryggens uppläggning, och dernäst hade Sven Larsson från Follnäs mest utmärkt sig.

Med anledning häraf ansåg Sällskapet det första priset, bestående af ett fickur af silfver,

icke böra tilldelas någon af dem, som täflat i plöjningen, men beslöt att till Anders Andersson utdela det andra priset, en silfverbägare, och till Sven Larsson det tredje priset, som utgjordes af en silfvermatsked. Dessa personer tillkallades och priserna blefvo dem af Herr Grefven och Ordföranden efter lämpliga uppmuntringsord tillställda.

Herr Grefven och Ordföranden tolkade derefter Sällskapets tacksamhet för den gästfrihet och beredvillighet, hvarmed Grefve Anckarsvärd för detta möte hade upplåtit det gamla Folkunganäs, numera Follnäs^{ff}, och den möda han hade använt för att göra Sällskapets vistelse der både angenäm och lärorik – hvarefter mötet upplöstes.

Grefve Anckarsvärd hade nu beredt tillfälle för en mängd af Sällskapets ledamöter att uti dertill anordnade åkdon företaga en färd för att bese de mera aflägsna delarne af egendomen, hvarvid de radsådda sädesfälten, med sina yppiga grödor, ådrogo sig Sällskapets uppmärksamhet. Sällskapet fortsatte derefter resan ned till ångbåten, hvarunder den anställda målskjutningen togs i skärskådande.

Ut supra

in fidem protocolli.⁸⁸
Gust. Silfverstolpe.

- - - - -

(Bil. B.)

Promemoria.

Vid Landtbruksmötet å Follnäs förevisas af uppfinnaren.

6 *Handsåningsmaskiner* med horizontela såningsskifvor, dels rätlinigt eller bågformigt fram- och återgående, och dels roterande.

3:ne *Modeller till Handsåningsmaskiner* – 2 af dessa utförda uti stort – den 3:dje med roterande skifva och konisk utvexling.

Modell och ritningar till en under arbete varande *Såningsmaskin för dragare*. Med denna maskin sås frön i 2 till 5 rader på en gång. Genom olika tillsatser är densamma användbar för radsådd såväl på platt fält, som på drill, samt för bredsådd.

Såsom nytt anmärkes:

Att såningsskifvan har genomgående hål, uti hvilka fröna uppsamlas, samt rör sig i horisontel riktning. Såningsskifvan understödes af en fast plan, äfven försedd med hål, hvarifrån fröna medelst trattar ledas ned till jorden.

Att rörelsen från bakhjulet å en af dessa maskiner, fortleddes till såningsskifvans lodräta axel medelst ringkoppel.

De flesta af dessa maskiner gå på 3:ne hjul. Bakhjulen bestämma sådden.

^{ff} "Namnet tillkommer väl eg. den halvö, på vilken F. ligger. Den genomdrages i n.-s. riktning av en mängd smala bergåsar, vilka torde ha liknats vid veck på ett löst fallande klädesplagg, fsv. *falder* (nsv. *fåll*, med annan bet.). Äldsta skrivning är in faldanes 1291." Svensk uppslagsbok. 2:a uppl.

⁸⁸ Ut supra in fidem protocolli = Som ovan till bestyrkande av protokollets riktighet

Härigenom kan, genom dessas upplyftande från marken, sådden ögonblickligt afbrytas.

Dessa maskiners egenskaper äro:

Att de, bättre än förut kända såningsmaskiner, så antingen på bestämda tumtal i raden, ett eller flera från i sender, eller ock uti en oafbruten räkka;

Afstånden emellan hvarje frö eller frögrupp, kan med lätthet förändras efter behag;

Maskinerna kunna hastigt apteras till sådd af de mest olikartade fröslag;

Sådden kan ögonblickligt afbrytas;

Då maskinerna äro i hvila utrinna ej fröna, vid hvilket läge hålen uti fröskifvan än må hafva;

Markens lutning och ojämnheter, äfvensom stötar emot hjulen, hafva ej någon inverkan på sådden.

Nämnde maskiner utgöras af:

N:o 1. Ärtläggningsmaskin med rätlinigt fram- och återgående såningsskifva.

N:o 2. Handsåningsmaskin med bågformigt fram- och återgående såningsskifva. Användbar för alla fröslag, med undantag af stora Windsor-bönor. Maskinen gående på tre hjul. Försedd med bill, myllningsapparat och radmarkerare.

N:o 3. Handsåningsmaskin med roterande såningsskifva. Rörelsen utgående från bakhjulet. Axeln till detta hjul är medelst ringkoppel förenad med såningsskifvans lodräta axel. Denna maskin är användbar för sådd af alla fröslag. Försedd med bill, myllningsapparat och radmarkerare.

N:o 4. Handsåningsmaskin med roterande såningsskifva och snörledning. Rörelsen likaledes utgående från bakhjulet. Användbar för alla fröslag. Försedd med bill, myllningsapparat och radmarkerare.

N:o 5. Bön- och Ärtsåningsmaskin för drillkultur^{hh}. Denna maskin kan, genom ombyte af såningsskifvor, samt tillsats af bill och radmarkerare, användas till sådd af hvad fröslag som helst. Maskinen går på ett hjul. Såningsskifvan roterande, rörelsen fortledd genom snöre. För att upphöra med sådden, vrides en skifva för hålet uti frölådan.

N:o 6. Rofsåningsmaskin för drillkultur. Denna maskin kan äfvenledes, genom ombyte af såningsskifvor, användas till sådd af hvad fröslag som helst på drill. Rörelsen utgår från drillvälten och fortledd till såningsskifvan genom snöre. Försedd med bill.

Stockholm den 6 Juli 1852.

C. Lindqvist.

^{hh} Drillkultur innebär att grödan sås eller planteras på i förväg upplagda jordlistor, drillar, som ger tjockare matjordslager och ökad uppvärmning av jorden. Drillarna läggs upp med årder eller med särskilt konstruerade drillplogar med dubbla vändskivor.

STOCKHOLMS LÄNS

KONGL. HUSHÅLLNINGS-SÄLLSKAPS

HANDLINGAR.

ANDRA HÄFTET.



STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN,
1852.

Innehåll.

Förteckning å Hushålln.-Sällsk:s Ledamöter	pag. 5.
Protokoll vid Hushålln.-Sällsk:s sammankomst å Steninge d. 6 Juli 1850	» 11.
Bilagor till föregående protokoll	» 32.
Protokoll vid Hushålln.-Sällsk:s sammanträde i Stockholm den 30 Januari 1851	» 37.
Bilagor till föregående protokoll	» 65.
Protokoll vid Hushålln.-Sällsk:s sammankomst å Follnäs den 7 Juli 1851	» 73.
Bilagor till föregående protokoll	» 107.
Anförande af Landt-Rådet Wanick vid Landtbruksmötet i München år 1844, Öfvers. af A. O.	» 110.
Om Statorpare-systemet, utdrag ur Wermdö Hushållnings- Gilles berättelse den 2 Januari 1851	» 119.
Kongl. Maj:ts Cirkulär, ang. premier för trädplantors upp- dragande, m. m.	» 122.
Priskurant på Ultuna tillverkningar af Åkerbruks-redska- per, m. m.	» 126.
Priskurant på Nyqvarns tillverkningar af Åkerbruks-redska- per, m. m.	» 127.
Hushållnings-Sällskapets Förvaltnings-Utskott år 1851 . . .	» 129.

NOTER

¹ Utterström, Gustaf, Jordbrukets arbetare : Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. - 1957. - D. 1-2.

² Magnusson, Lars, Ty som ingenting angelägnare är än mina bönders conservation... : godsekonomi i östra Mellansverige vid mitten av 1700-talet. - 1980. - (Uppsala Studies in Economic History ; 20).

³ Om Fållnäs kan bl.a. läsas i: Nordström, Alf, Sorunda: en socken för sig / Utgiven av Sorunda Hembyggsförening. - 1980, Söderberg, Bengt G., Södermanland / med bidrag av Ivar Schnell och Bo Särnstedt. - 1968. - (Slott och herresäten i Sverige; 7:1). - Bd 1, s 178-188; Matz, Edvard, Sällsamheter i Stockholms skärgård: Södertörn: en bok om historiska platser, om saga och sägen och litterära miljöer / Edvard och Erling Matz. - 1979. - s.269-273; Almquist, Joh. Ax., Frälsegodsens i Sverige under stormaktstiden: med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. - 1931. - (Skrifter utgivna av Svenska riksarkivet: 1.) - D. 1, s. 623,784 ; Schück, Herman, Fållnäs under medeltiden / fotokopia i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek av maskinskrivet original på Fållnäs. - U.å. ; Lindskog, Carin, Fållnäs ägare och bebyggelse / fotokopia i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek av maskinskrivet original på Fållnäs. - 1939.

⁴ Rå- och rörshemman, i de gammalsvenska landskapen hemman, som tillhöra säterier och äro belägna inom den bys rågång ("rå och rör"), hvarest själfva sätesgården ligger. De åtnjoto s. k. rå och rörs friheter, utgörande enahanda förmåner som säteriet hade, och räknas till det ypperliga frälset. (Nordisk familjebok. 1916.)

⁵ Ypperligt frälse omfattade säterier, deras ladugårdar samt rå- och rörshemman, alltså den trängre kategori af frälsejord, som blifvit befriad också från de bördor, hvilka kvarstodo för frälset. Det ypperliga frälset var sålunda fritt från både jordeboksräntan och hela mantalsräntan, från kronotionden, från rotering och en mängd besvär liksom från rusttjänsten och - efter dess aflösning - från rusttjänstbevillningen; dock var denna frihet ej alldeles lika fullständig för rå- och rörshemmanen som för säterier och ladugårdar. (Nordisk familjebok. 1908.)

⁶ Avrad, den årliga avgift som landbon såsom brukare av jorden hade att betala till jordägaren. Avraden motsvarade i viss mån senare tiders arrendeavgift. Avradsbegreppet avskaffades genom 1907 års lagstiftning om nyttjanderätt till fast egendom. (Nationalencyklopedin. 1990.)

⁷ Dahlgren, Stellan, Skatterna och jordbruket under 1700- och 1800-talen. // Statens jordbrukspolitik under 200 år : skrifter om skogs- och lantbrukshistoria : red. Janken Myrdal. - 1991. - S. 20.

⁸ Anckarswärd, Carl Henrik, Politisk trosbekännelse. - 1833.

⁹ Tabellen är ett försök till sammanställning av delvis bearbetade uppgifter från Heckscher, Eli F., Svenskt arbete och liv : från medeltiden till nutiden. - 1941. - S. 163, 218 ; Svenskt lantbrukslexikon. - 2. uppl. - 1946. - D. 1, s. 480-481 (Jordnatur) ; Statistisk årsbok för Sverige. - 1990, s. 69-70 (Tab. 64).

¹⁰ Kyrkojorden övergick i samband med Gustav Vasas reduktion till att bli kronojord.

¹¹ För 1981 är frälsejorden inräknad i skattejorden.

¹² Till 1981 års siffror tillkommer 2,0 % bolagsjord.

- ¹³ Brev nummer 12, 19, 28, 50 i arkivet, Fällnäs gård.
- ¹⁴ Schück, Herman, Fällnäs under medeltiden. - s. 1-8.
- ¹⁵ Morgongåva, en hos samtliga germanfolk redan i deras äldsta lagar omtalad gåva från mannen till hustrun morgonen efter bröllopsnatten, oftast utlovad vid "fästningen". I äldre tid åtnjöt hustrun nämligen ej lott i mannens bo, och syftet med morgongåvan var att nödtorftigt sörja för hennes underhåll efter mannens död. (Svensk uppslagsbok. 1960.)
- ¹⁶ Att jämföras med att 1460 en smed hade 5 mark i årslön samt att en god och grann häst kostade 8 mark och en läst korn [2 040 kg] 13 mark örtugar.
- ¹⁷ Arvid Trolles jordebok 1498 jämte åtkomsthandlingar och andra därmed samhöriga aktstycken / utg. med bidrag ur Humanistiska fonden av Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom Joh. Ax. Almquist. - 1938.
- ¹⁸ Om Seved Bååt. Svenskt biografiskt lexikon. - Bd 7(1927), s. 50-54.
- ¹⁹ Lindskog, Carin, Fällnäs ägare och bebyggelse. - S. 3-7.
- ²⁰ Om David Henrik Hildebrand. Svenskt biografiskt lexikon. - Bd 19(1973), s. 35-36.
- ²¹ Setterwall, Åke, Erik Palmstedt, 1741-1803 : en studie i gustaviansk arkitektur och stadsbyggnadskonst. - 1945. - (Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning.)
- ²² Om Anders Lidstrand. Svenskt biografiskt lexikon. - Bd 22(1979), s. 731-733.
- ²³ Om Carl Göran Bonde. Svenskt biografiskt lexikon. - Bd 5(1925), s. 384-392.
- ²⁴ Nordisk familjebok. - 2. uppl. - 1908. - Bd 9, sp. 190. Jag har senare i uppsatsen angivit arealen som varande något över 5 000 hektar. Skillnaden i areal beror på att en del fastigheter som tillhörde godset ej ingick i fideikommisset.
- ²⁵ Fällnäs gård, arkivet.
- ²⁶ Om lantbruket på södra Södertörn kan bl. a. läsas i Hedenstierna, Dagny, Näringslivet i Sotholms härad under 1600-talet. // Geografiska annaler. Vol. 32(1950), s. 85-164 ; Nordström, Alf, Sorunda : en socken för sig ; Quist, Axel, Ösmo : en södertörnsförsamlings historia. - [Del 1] omfattande Ösmo socken och Nynäshamns köping. - 1930, s. 227-241.
- ²⁷ Skaffaren var ansvarig för alla förråd av matvaror, kreatursfoder, utsäde, material och bränsle.
- ²⁸ Fällnäs gård, arkivet.
- ²⁹ Fällnäs gård, arkivet.
- ³⁰ Hedenstierna, Dagny, Näringslivet i Sotholms härad under 1600-talet. - S. 130.
- ³¹ Fällnäs gård, arkivet.
- ³² Brev nummer 20.
- ³³ Brev nummer 23.
- ³⁴ Brev nummer 53.
- ³⁵ Brev nummer 62.
- ³⁶ Brev nummer 22.
- ³⁷ Tld = tunnland; Tu = tunnor.
- ³⁸ X:Y = tunna:kappe. En tunna är 32 kappar. En tunna är 146,6 liter, en kappe 4,6 liter. För omräkning i kilogram, se not nedan.
- ³⁹ Brev nummer 38, 39, 48.
- ⁴⁰ Brev nummer 49.
- ⁴¹ Fällnäs gård, arkivet.

⁴² Prisuppgifterna från arkivet, Fållnäs gård. Stockholms-priser.

⁴³ Brev nummer 17.

⁴⁴ Brev nummer 3.

⁴⁵ Brev nummer 18.

⁴⁶ Brev nummer 56.

⁴⁷ Inga uppgifter finns i Fållnäs gårds arkiv om var eller vid vilken tid på året varorna sålts, eftersom kassaboken saknas.

⁴⁸ Rymdvikt för sädesslagen och ärtor per hektoliter framgår av följande tabell. 1 tunna rymmer 146,5 liter, 1 kappe 4,58 liter.

	Vikt per 100 l	Vikt per tunna	Vikt per kappe
Vete	77 kg	113 kg	3,5 kg
Råg	72 kg	105 kg	3,3 kg
Korn	69 kg	101 kg	3,1 kg
Havre	56 kg	82 kg	2,6 kg
Ärtor	80 kg	117 kg	3,7 kg

Svenskt lantbrukslexikon. - 2. uppl. - 1946-1947. - D. 1-2.

⁴⁹ Förmodligen avses mjöl malt i stålskivekvarn; en sådan har vanligen två vertikala räfflade stålskivor, av vilka den ena är fast och den andra roterande (Nya lantmannens bok, 1950).

⁵⁰ Sammalet mjöl (Svensk ordbok, 1987).

⁵¹ Fållnäs hade stora leveranser av ull till Stockholm. I brev 30 från sommaren 1797 omnämns en transport till Stockholm av 16 lispund 10 marker ull = 140 kg.

⁵² Uppgift om statens storlek finns tyvärr ej förrän 1825.

⁵³ Uppgifter om naturaprodukter till hushållet saknas tyvärr.

⁵⁴ Brahe, Per, 1520-90, Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. - 1971. - (Nordiska museets handlingar ; 78). S. LXXIII.

⁵⁵ Varav skatt 660 riksdaler kopparmynt.

⁵⁶ Varav skatt 229 riksdaler kopparmynt.

⁵⁷ Myrdal, Janken, Kontinuitetens dynamik : agrar ekonomi i 1500-talets Sverige / Janken Myrdal, Johan Söderberg. - 1991. - (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History ; 15).

⁵⁸ Om Carl Henric Anckarsvärd. Svenskt biografiskt lexikon. - Bd 1(1918), s. 626-641 ; Nordin-Grip, Imber, Sorundasägnar om Carl Henric Anckarsvärd. // Täljebygden. - 1949, s. 10-22 ; Juhlin Dannfelt, Herman, Kungl. Landtbruksakademien 1812 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet. - 1913 ; Stockholms läns och stads hushållningssällskap 1847-1947 / historik på uppdrag av förvaltningsutskottet utarbetad av Samuel E. Bring. - 1947.

⁵⁹ Berg, Gösta, "Engelska boden" på Fållnäs och några andra svenska "kornskruvar". // Rig. - 1949, s. 175-181.

⁶⁰ Kongl. Svenska Landtbruks-Akademiens handlingar åren 1837 och 1838. - 1839. - S. 76-108.

⁶¹ Nordström, Alf, Sorunda : en socken för sig. - S. 226-229 ; Ankarberg, Carl-Henrik, Oaxen : kulturhistoriska miljöbilder från ett kalkbruk. - 1975.

- ⁶² Ankarberg, Carl-Henrik, Oaxen. - 1975. - S. 30.
- ⁶³ Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv.
- ⁶⁴ Denna tabells måttenhet är tunnor
- ⁶⁵ Denna tabells måttenhet är tunnor
- ⁶⁶ Denna tabells måttenhet är antal boskap
- ⁶⁷ Denna tabells måttenhet är mantal
- ⁶⁸ Om Knut Bonde. Svenska män och kvinnor : biografisk uppslagsbok. - 1942. - 1, s. 402 ; Stockholms läns och stads hushållningssällskap : matrikel 1847-1934. - 1934. - S. 46.
- ⁶⁹ Om Hans Henning von Horn. Stockholms läns och stads hushållningssällskap : matrikel 1847-1934. S. 64.
- ⁷⁰ Heckscher, Eli F., Svenskt arbete och liv : från medeltiden till nutiden. - 1941. - S. 219.
- ⁷¹ Källa till mantalslängden. Riksarkivet. Mantalslängder 1800. Stockholms län; Länsräkenskaper 1825, 1850 & 1875. Mantalslängder.
- ⁷² Fållnäs gård, arkivet.
- ⁷³ Heckscher, Eli F., Svenskt arbete och liv : från medeltiden till nutiden. - 1941. - S. 342-346.
- ⁷⁴ Se vidare bilaga 10.
- ⁷⁵ Treschow, Aug., Lanthushållningen under 1900-talets första hälft : utblickar och erfarenheter från ett storjordbruk i Mälardalen. // Kungl. Lantbruksakademiens Tidskrift. - Årg. 92(1953), s. 432.
- ⁷⁶ Inga dagsverken förekom denna tid från gårdarna "uppe i Sorunda".
- ⁷⁷ Angående arealens storlek se not ovan.
- ⁷⁸ Om August Treschow. Kungl. Lantbruksakademiens Tidskrift. - Årg. 94(1955), s. 93-98.
- ⁷⁹ Fållnäs gård, arkivet.
- ⁸⁰ Om Einar Sjögren. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift. - Årg. 111(1972), s. 293-294.
- ⁸¹ Fållnäs gård, arkivet.
- ⁸² Fållnäs gård, arkivet.
- ⁸³ Svenskt biografiskt lexikon. - Bd 22(1979), s. 744-746.
- ⁸⁴ Eller 1 1/2 tim. vilket inkluderar arbetsgivaravgiften, d.v.s. den totala lönekostnaden.
- ⁸⁵ Varav värdet av staten var 0:10 kr.
- ⁸⁶ Här ingår 4 % semesterersättning.
- ⁸⁷ 62 kr + 12,6 % semesterersättning + 34,47 % arbetsgivaravgift.
- ⁸⁸ Hjelm, Lennart, Att generera ekonomisk tillväxt och utveckling inom näringslivet, särskilt i jordbruket. - 1993. - (Sveriges Lantbruksuniversitet. Institutionen för ekonomi. Småskriftsserien ; 78.)
- ⁸⁹ Heckscher, Eli F., Svenskt arbete och liv : från medeltiden till nutiden. - 1941. - S. 171, 182.
- ⁹⁰ Mat, hem, ekonomi. Om nyttan av kunskaper / utgiven av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. - 1993. - S. 10.

- ⁹¹ Bolin, Olof, Public choice och jordbrukspolitik. // Statens jordbrukspolitik under 200 år : skrifter om skogs- och lantbrukshistoria : red. Janken Myrdal. - 1991. - S. 63.
- ⁹² Hjelm, Lennart, Att generera ekonomisk tillväxt och utveckling inom näringslivet, särskilt i jordbruket. - 1993.
- ⁹³ Wright, Georg Henrik von, Vetenskapen, människan och miljön / [föredrag för studenter och forskare vid Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala, den 30 januari 1991]. - 1992, s. 18.
- ⁹⁴ Wright, Georg Henrik von, Vetenskapen, människan och miljön. 1992, s. 11-12.
- ⁹⁵ Bilagan ej medtagen.
- ⁹⁶ Original i Nordiska museets arkiv.
- ⁹⁷ En detalj av denna karta är avbildad på sidorna 38 och 39.
- ⁹⁸ Stiglucka, en överbyggd ingång i en kyrkogårdshägnad. Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder från vikingetid till reformationstid. - 1982. - 17, sp. 180-183.
- ⁹⁹ Dessa ritningar finns avbildade i början av kapitlet "Fållnäs fideikommisset och 1800-talets förändringar". Här återfinnes även litteraturreferenser.

EN GÅRDSFOGDES BREV

Av FK Göran Samuelsson

INNEHÅLL

INLEDNING	115
GÅRDSFOGDENS BREV TILL BARON 1796-1799	116
BREVVÄXLINGEN	117
Intensiteten	117
Innehåll	118
<i>Produktion-Varuleveranser</i>	118
<i>Konsumtion</i>	122
ARBETE OCH ARBETSLEDNING	123
FOGDEN BRODIN	129
FOGDEBREVEN I ARKIVEN	131
NOTER	135

INLEDNING

I en garderob på godset Fållnäs i Sorunda socken ligger en bunt gulnade brev skrivna av gårdsfogden Eric Brodin i slutet av 1700-talet. Brevsamlingen utgör inte en brevväxling i egentlig mening, eftersom vi saknar breven från godsägaren.¹ Att det likväl försiggår en dialog är dock uppenbart. Korrespondens av denna typ fyllde en rad olika funktioner. Den höll godsägaren underrättad om vad som hände under de ofta långa perioder när han inte fanns på godset. Ägaren fick möjlighet att fatta beslut och att stödja gårdsförvaltaren² i hans agerande. Brevväxlingar rörande gårdsdriften blev troligen vanligare under 1600-talet, när en allt större del av adeln uppbar höga ämbetsmannaposter i Stockholm där de samtidigt hade sin huvudsakliga bostad. Godsen som de innehade runt om i Sverige, men företrädesvis i Östsvrige och Skåne, besöktes endast sporadiskt om alls. För många tycks de ha fungerat som "sommarstugor" och förråd/skafferier.

När Eric Brodin skriver dessa brev står de svenska godsen inför stora förändringar. Ett par decennier senare skall många gods i Sverige ha ändrat sin drift från stora landbogods, där huvuddelen av inkomsterna kom från räntebelagda bönder, till en drift där godsets huvudgård står i centrum för verksamheten. Strukturförändringen är i svensk forskning föga utredd. Vanligen infogas denna process i det övergripande begreppet "agrar revolution". Ett begrepp som även innefattar en rad andra aspekter som t.ex laga skifte, skatteköp, nyodling, havreexport m.m. Redan när dessa brev författades fanns det förespråkare för en godsdrift baserad på arrendebetalande bönder istället för på dagsverken.³ På Fållnäs levde systemet med dagsverkstyngda bönder kvar och skulle så göra ytterligare några decennier. Huvuddelen av frälsebönderna avhyses från sina gårdar under perioden 1825-1850 men ännu 1875 finns 7 frälsebondegårdar kvar av de ursprungliga ca 22 stycken. När Eric Brodin var verksam bestod godskomplexet⁴ av ca 25 mantal vilket i jämförelse med andra gods utgör en relativt genomsnittlig storlek.⁵

GÅRDSFOGDENS BREV TILL BARON 1796-1799

Författare till breven är gårdsfogden Eric Brodin. Det är utifrån hans perspektiv som den föreliggande analysen kommer att utgå. I en mer deskriptiv del kommer jag att undersöka hur ofta, och om vad, han skriver. I studiens mer analyserande del inriktar jag mig i första hand på godsets produktion för att därefter undersöka fogdens ställning och relation till sin omvärld främst godsägaren, men även godsets övriga personal samt de underlydande bönderna och torparna. Därutöver studera Brodins relation till kyrkans och kronans ombud. Jag kommer att avrunda den direkta analysen av "Fållnäsbreven" med ett försök till bedömning och porträttering av gårdsfogden Eric Brodin. Avslutningsvis granskar jag ett antal svenska godsarkiv för att försöka bestämma frekvensen av den här typen av källmaterial, och dess användbarhet i den fortsatta historieforskningen.

Tiden för brevväxlingen

Vid tidpunkten för dessa brev var mottagaren, baron Carl Göran Bonde, överste och kammarjunkare hos konungen, ledamot av riddarhusdirektionen, ledamot i general-tulldirektionen och rikets allmänna beredning.

Godset Fållnäs var avsett för Bondes hustru Agneta Hildebrand. Parets giftermål firades också på Fållnäs 1784. Brudens fader ryttmästare David Hildebrand⁶ var ägare till godset och avsåg att bebygga det ståndsmässigt. Vid giftermålet hade färdigställandet av "General-Plan af Fållnäs Sätessgård"⁷ bara påbörjats. Ännu vid Hildebrands död 1791 återstod åtskilligt att uppföra. Änkefrun⁸ ville dock inte lämna ifrån sig gården i ofullständigt skick, och fram till hennes död 1796 uppfördes ytterligare tre flyglar.⁹ Därefter övertog Carl Bonde förvaltningen för sin sons räkning. När sonen dog 1803 tillföll godset via lottning yngsta dottern Charlotta Bonde. Familjen Bonde kom efter bröllopet 1784 att vara bosatt på det Hildebrandska säteriet Håtunaholm. Vilket inte utesluter att familjen tidvis vistades på Fållnäs. 1799 ärvde Bonde också fädernegården Fituna i samma socken, men tycks ha bott kvar på Håtunaholm till 1812 när han bortbytte detta gods mot Nynäs (i Bälinge sn). Efter 1799 är det troligt att Bondes omsorger i första hand riktades mot Håtunaholm och Fituna.¹⁰

De bevarade breven börjar sin berättelse i augusti 1796.¹¹ Då har godset en längre tid varit föremål för renoveringar och omfattande nybyggnation. Brevförfattaren har troligen aktivt deltagit i denna förnyelseprocess. Gårdsfogden Eric Brodin kom till Fållnäs som nygift 1784 och var då 32 år. Han var gift med Agneta Öijer, dottern till dåvarande fogden på Fållnäs. Paret kom från det stora godset Eriksberg som också tillhörde det Hildebrandska godskomplexet. Frågan är dock om han omedelbart började fungera som fogde eller om han först gick i lära hos svärfadern? Vid det första brevets tillkomst var Brodin 44 år och hade ett barn tillsammans med Agneta Öijer.¹² Brodin bodde med sin familj på "donationshemmanet" 1/4 mantal Östra Oxnö, och var alltså inte stationerad vid godset.¹³ Här kan man konstatera en form av både intern och "ärfilig" rekrytering till tjänsten som gårdsfogde.

Godset som Brodin var satt att sköta bestod av huvudgården Fållnäs med underlydande gårdar och torp och säteriet Ristomta och kronoskattgården Billsta, båda belägna uppe i Sorunda socken och med en rad gårdar och torp.¹⁴ Den centrala delen av Fållnäs godset var belägen på Lisön där huvuddelen av frälsebondegårdarna låg. Eftersom Brodin kom redan 1784 och brevsamlingen börjar först 1796 kan det ha funnits fler brev, men det är möjligt att han började skriva till *Bonde* först hösten 1796. En indikation på detta kan vara Brodins vana att underteckna breven. I början är han betydligt mer benägen att skriva ut även sitt förnamn. De första åtta breven är samtliga undertecknade med hela namnet. De följande åren blir han alltid mer återhållsam med hela sitt namn. Jag tolkar det som om han blir allt mer familjär. Något som åtminstone vid ett första påseende talar emot detta är att Brodins svärfar dör i maj 1794 och att man under två år skulle vara utan arbetsledare verkar föga troligt.¹⁵ Man får förmoda att Eric Brodin de två första åren skrev till Hildebrands änka som dog 1796.

BREVVÄXLINGEN

Intensiteten

De 67 brev som finns bevarade av Erik Brodins hand är relativt jämnt fördelade över tid.¹⁶ Undantaget är år 1798 då antalet brev är mycket få, de uppgår inte ens till hälften av antalet ett "normalt" år. En bidragande orsak till detta kan ha varit att både Brodin och baronen Bonde var sjuka under längre perioder denna vår. Under dessa ca 36 månader som vi kan följa Brodins verksamhet, skriver han ca 2 brev per månad. Breven är väl utspridda över året med någon övervikt för de sista månaderna oktober till december.¹⁷ Detta beror i huvudsak på att Brodin under sin första höst skrev ovanligt många brev. Jag hade förväntat mig en större ansamling brev till jordbruksårets mer intensiva månader men antalet brev är ungefär lika stort under vintermånaderna. I september månad verkar Brodin ha varit en mycket upptagen man eftersom han praktiskt taget inte skrev några brev. Under dessa drygt 3 år har Brodin endast författat ett brev under september månad.¹⁸

Något som kraftigt torde ha påverkat antalet brev, var baronens fysiska närvaro på Fållnäs. Ingenting i breven tyder på att Carl Bonde i någon större utsträckning nyttjade Fållnäs som bostad eller "sommarstuga". Han har besökt Fållnäs någon gång under februari och juli 1797.¹⁹ 1798 sänder han ut barnen men tycks inte själv ha varit där under sommaren.²⁰ 1799 besöker han Fållnäs några dagar i slutet av maj och början av juni.²¹ Av breven att döma upplevde fogden baronens besök som alltför få. Ibland formulerar sig Brodin i nästan lyriska, svärmiska ordalag - "*jag väntar efter nådige Baron som foglar efter dagen*"²², "*Jag önskar af alt mitt Järta at nådige Baron komme til Fållnäs*"²³. Ibland drömmer han om baronen "*I nat tyckes jag tälla wid nådige Baron.*"²⁴ Ibland är det mer världsliga skäl till saknaden "... *beklagliget att nådige Baron hawer så mycket att sysla med i stan, så att fogla lekarna äro snart förbi.*" Det framgår att jakten var en sysselsättning de hade gemensamt, Brodin håller baronen underrättad om tillgången på vilt "*En kiäder hawer jag waktat för nådige Barons nöge...*"²⁵

Jag vill bekräfta, min älskade Herr Baron

Jag vill låta min älskade Baron veta att
nu frälse herrn Brodin i Fållnäs
är min namn Carl Ersen. Som min fräls
Brodin 4 mantal frälse herrn.
Jag vill låta min älskade Herr Baron
veta att det Fållnäs och Fållnäs
min älskade Baron vill att min älskade
i det fullt ut att min älskade Herr
Brodin 4. Utlåt da Herr Brodin

Början på Brodins brev nr 19

Innehåll

Breven speglar i hög grad Brodins verksamhet eller åtminstone den del av verksamheten som han önskade att baronen kände till. När jag nu har bearbetat breven har jag valt att i första hand betrakta Fållnäs som en enhet för produktion respektive konsumtion. Jag tror brevens karaktär lämpar sig bäst för en sådan sammanställning. Men, och det bör poängteras, innehållet i breven kan studeras ur en rad andra aspekter.

Produktion - Varuleveranser

Gemensamt för nästan samtliga brev är att de översändes samtidigt med att varor levererades till försäljning eller för hushållet i staden. Det innebar att en av Fållnäsfogdens vanligast förekommande sysslor var att agera skafferiföreståndare. Ofta antecknar han i slutet av brevet vad som medföljer in till staden, ibland under PS notering.

Jag har tagit mig friheten att parallellt med Brodins brev följa verksamheten på Fållnäs via de bevarade kassaräkningarna. Detta för att se i vilken mån Brodins sammanställningar ger en rättvis och fullständig bild av produktion och konsumtion på Fållnäs. I löpande text utgår jag i huvudsak från de uppgifter som Brodin lämnar i sina brev. Jag kommer dock att i ett inledande avsnitt mer i detalj uppehålla mig vid Brodins uppgifter kontra den bevarade kassaräkningen. Bokföringssiffrorna redovisas mer utförligt i bilagan.

Smör var den produkten som genomgående levererades till försäljning i Stockholm. Smör fanns i princip med vid alla varuleveranser. Mängden är här nedan angiven i lispund vilket motsvarade 8.5 kg. Trots att kassaräkningen upptar betydligt mer än vad Brodin redovisar i sina brev så utgör smörförsäljningen bara en liten del av godsets totala omsättning. Istället var det spannmålen som stod för de stora inkomsterna. Vill man försöka bestämma storleken på försäljningen stöter man dock på åtskilliga problem.

Tab 1 Smörförsäljning 1796-1799 i lispund

enl	Brodins brev	Kassaräkningen
1796/1797 ²⁶	8.12	54.17
1797/98	9.7	50
1798/99	4.12	33:6

Källa: Brevsamlingen och Fållnäs kassaräkning

Jämför man de båda källorna - brev och kassaräkning - uppenbarar sig genast en rad komplikationer. Dessa är av så allvarlig karaktär att jag måste ifrågasätta möjligheten att med någon större säkerhet kunna bestämma storleken på godsets försäljning. Det visar sig att Brodin i sina brev uppger stora leveranser av spannmål.²⁷ Betalningen för dessa leveranser sker direkt till baronen Bonde och redovisas aldrig i Fållnäs kassaräkning. I bokföringen noteras däremot avgiften för tullen.²⁸ Slutsatsen blir att det inte är möjligt att via kassaräkningen bedöma lönsamhet eller dylikt. På samma sätt är det uppenbart att Brodin i sina brev inte redovisar samtliga försäljningar. Den 12 november 1796 har bokförts en försäljning av 16 tunnor råg. Den 10:e och 17:e november skriver Brodin till Bonde utan att nämna något om denna förhållandevis stora försäljning. Att småkvantiteter inte nämns i breven är mer förståeligt, i bokföringen framkommer det att man varje vecka säljer smärre kvantiteter spannmål,²⁹ kanhända till bl.a de "siärkarar" (skärkarlar/fiskare) som Brodin nämner.³⁰ De leveranser som går till försäljning via kronoskattehemmanet Billsta nämner Brodin inte i sina brev, dessutom noterar han endast mjölkkvantiteter när de skickas till hushållet i staden.³¹ I bokföringen framgår att stora mängder av spannmålen såldes som mjöl (se bilagan).

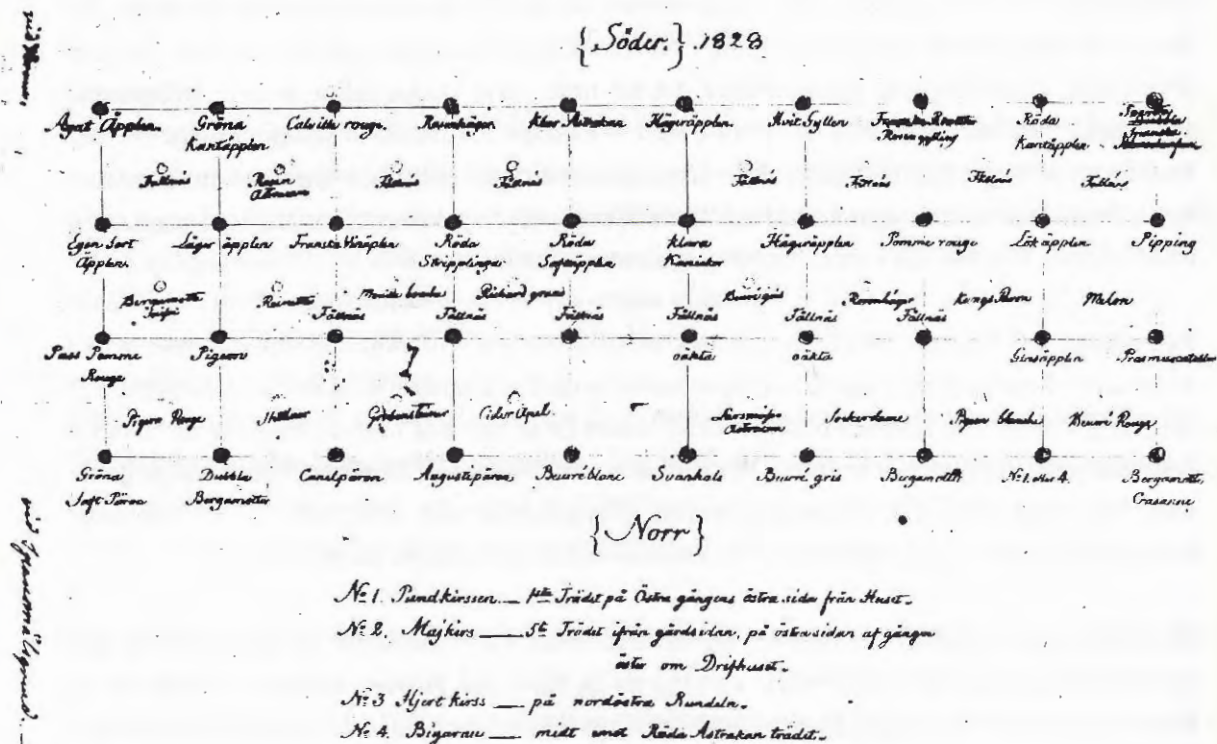
På samma sätt nämner Brodin leveranser av gödoxar vars försäljningsintäkter inte syns i Fållnäs bokföring, medan kassaräkningen har kreatursförsäljningar som inte Brodin noterar.³² Slutsatsen är att om godsets bärkraft skall kunna bedömas bör man ha tillgång till Bondes centrala bokföring, vilken troligen i sin tur måste jämföras med Fållnäs egen och de uppgifter som kan framkomma i fogderapporterna. Uppgifterna som redovisas i kassaräkning/brevsamling kan endast betraktas som en miniminivå på godsets försäljning.

De bristfälliga uppgifterna i Brodins brev om försålda varor indikerar att det knappast kan ha varit Brodins uppgift att försälja varorna på en marknad. Breven skvallrar också om att Brodin avvaktar än baronens direktiv än Strömbergs besked rörande leveranser till försäljning.³³ Förutom spannmål och smör såldes relativt kontinuerligt fisk. Leveranserna gick till både Stockholm och andra städer som Nyköping.³⁴ Större mängder fisk blev det endast i samband

med vinternoten och strömmingsfisket på våren. Vinternoten kunde ge allt mellan ca 25 kg och 93 kg fisk. Det är ofta med den anonyma rubriken - fisk - som Brodin anger leveransen, namngivna fiskar är sik, flundra, simpor, strömming, skarpsill, torsk och lax.³⁵ Det är också svårt att avgöra om de mindre mängderna fisk, vanligen 10 marker dvs 4,3 kg, endast är avsedda för hushållet i staden eller försålles vidare. Fisket var i huvudsak förlagt till jordbrukets lågsäsong - vinter/vårvinter (okt-april). Det finns endast någon enstaka leverans under somarmånaderna.

Köttleveranserna var inte speciellt omfattande, på vårvintern/våren sände man till staden ett antal lamm för försäljning. Verksamhetsåret 1796/97 som uppvisar den markant högsta siffran rörde det sig om 26 lamm.³⁶ Under samma period uppger Brodin att 7 st gödkalvar levererats.³⁷ Den huvudsakliga köttproduktionen bestod av ox- och gödkalvsuppfödning. Oxarna inköptes under våren i Södertälje eller Västerås, en del av dessa såldes till slakt i oktober. Antalet djur som införskaffades varierade, men en trolig genomsnittssiffra är ca 10 djur som figurerar t.ex år 1797³⁸, därav såldes under hösten 1-7 stycken. Kassaräkningen stödjer också detta.³⁹ Några enstaka kor och grisar slaktades och försåldes till staden.⁴⁰

Viltköttet som figurerar i breven kan inte ha bidragit till uppehållet varken för hushållet på Fällnäs än mindre i staden. Under dessa år som Brodin sänder sina brev är det bara vid ett tillfälle som man fäller en älg. Älgkött verkar ha varit mycket sällsynt och eftertraktat. När Brodin i brev 49 berättar om älgjakten, blir han förhållandevis utförlig och det är inte med



Skissen är från 1828 och visar att Follnäs vid detta tillfälle hade en mycket sofistikerad fruktträdansläggning. Foto i Nordiska Museets arkiv, inv. nr 185 F.s.

lite stolthet han meddelar att "*Dänna älg haver de på alla sidor om kring os sprunngit efter.*" En treårig stut på 16 lispund rent kött dvs ca 136 kg. Delar av detta kött gav man som gåva till herrskapen på Fituna och Diurnäs. Utöver detta omnämns endast några enstaka harar och tjädrar.

När det kommer till grönsaker och bär/frukt är mängderna, av brevtextern att döma, ringa och ofta ospecificerade - "lite grönsaker", eller "anat småsaker ifrån trädgården".⁴¹ Av förklarliga skäl är det svårt att avgöra vad detta egentligen var och hur mycket det utgjorde. Via leveransdagarna går det att sluta sig till att man måste ha haft ett växthus eller bra lagringsförhållanden. Det levererades "grönt" även under vintermånader som februari. I huvudsak var det varor avsedda för baronens hushåll i staden, det enda som kan tänkas ha varit lämpligt för försäljning var en tunna päron (se brev 4). Frukt/bär som nämns i övrigt är röda vinbär och krusbär.⁴² Vitkål var en vanlig gröda enligt breven⁴³, vilken också användes till surkål.⁴⁴ Andra grödor som redovisas i texten är potatis, kålrötter, blomkål, rödbetor, gurka, peppar, rötter och blåkål?⁴⁵ Det är möjligt att man producerade betydligt större mängder med "grönt" än vad som går att utläsa ur Brodins brev. Granskar man räkenskaperna bekräftas dock bilden som framkommer i breven. En trädgårdsmästare var anställd och en mängd notiser i breven antyder att man lade ner en hel del arbete på trädgården - avplaning, plantering av fruktträd etc.⁴⁶ Men detta har inte avsatt några större spår på intäktssidan i bokföringen. Det är egentligen endast päron och vitkål som når en marknad.⁴⁷ Förutom nämnda livsmedel levererades ägg vid ett fåtal tillfällen. En trolig orsak till de fåtaliga äggleveranserna är att hushållet i staden höll egna höns.⁴⁸ De resurser för självhushåll som bostaden i Stockholm besatt i form av trädgårdar, stallar etc. påverkade behovet av produkter från dessa lantgårdar.

En vara som man inte kunde frambringa i staden var ull. Fållnäs producerade ca 125 kg ull/år.⁴⁹ Denna mängd såldes och inbringade en icke föraktlig del av godsets inkomster.⁵⁰ Hildebrand hade via sin förvaltare Lidstrand varit den största leverantören av ull vid hallen i Stockholm vid mitten av 1700-talet. Något av denna tradition lever kvar vid tidpunkten för brevskrivandet.⁵¹ Till hushållet i staden levererades inte enbart råvaror utan ibland förädlade produkter som lakan och örngott.⁵² En vara som nämns vid namn vid ett par tillfällen är järn i olika former - platt bandjärn och platt stångjärn.⁵³ Studerar man bokföringen för Fållnäs visar den att man varje år säljer stångjärn för ca 50 riksdaler.⁵⁴ Järnet man sålde kom från Forssjö bruk i St Malm socken och tillhörde det Hildebrandska godscomplexet. Sedan Lidstrand i mitten av 1700-talet upptagit järntillverkningen vid bruket transporterades tack- och smidesjärn via Nyköpingsån och vidare efter kusten till Fållnäs, där det sedan lastades om för vidare transport till Stockholm.⁵⁵ Delar av järnet behöll man på Fållnäs och sålde vidare till omgivningen. Man fick dock betala för järnet och Brodin klagar på prisnivån "*Thet war gruflit wad dett giärnnet kostar som i förleden winter hämtats ifrån Forssiö Bruk*"⁵⁶. Slutligen kan nämnas att Fållnäs stundom bidrog med brännvin till hushållet i staden, mängden något kryptiskt beräknad i antal krus eller endast betecknad med brännvin. Möjligen producerade man brännvin på den mängd säd/potatis som blev över, eftersom tillverkningen tycks ha skett sent på våren eller försommaren.⁵⁷

Konsumtion

Den tidigare genomgången visade vad ett gods kunde producera, antingen för en marknad eller för ägarens hushåll i staden. Godset var inte bara en produktionsenhet utan också en konsument. Vilka slags varor och tjänster inköptes och nyttjades? Tidigare forskning har poängterat att godsen, lite tillspetsat, "sålde men köpte inte"⁵⁸. Detta resultat har också sin giltighet för Fållnäs. Det är markant hur lite som inköptes till godset under dessa år. Nu kan vi inte veta om Brodin upptagit alla inköp i sina brev. Det visar sig att en del varor kommer via baronen som sänder över t.ex. krut, bräddor, kaffe, vadmal, lärft, vin, salt och tjära.⁵⁹ I Brodins brev återkommer vid fler tillfällen inköp av järn och fruktträd,⁶⁰ därutöver införskaffas trädgårdsstolar. Naturligtvis inköptes kreatur för uppfödning m.m. men i stort var inköp för själva driften av jordbruket minimala. Det finns exempel på inköp av medicin åt hästarna,⁶¹ material till byggnaderna - sågade bräder och plank och takplåt.⁶² Dessutom de redan nämnda varorna som baronen sände över. Utan att överdriva kan man påstå att självhushållet var långt drivet. Bokföringen är något mer utförlig på denna punkt och visar att breven inte upptar alla inköp. Övriga varor som figurerar i kassaräkningen var i första hand avsedda för hushållet och köksbestyren.⁶³

Jag nämnde tidigare det vanskliga i att använda breven/kassaräkningen för att bedöma godsets försäljning. Jag dristar mig dock till att hävda att ett grovt mått på "lönsamheten" för varje år, dvs snarast att likna vid en vinst- och förlustberäkning, får man om Fållnäs utgifter jämförs med försäljningssiffrorna och de summor som Bonde erhöll kontant. Samtliga siffror är avrundade och angivna i riksdaler.

Tab 2 Inkomster, utgifter samt kontant utbetalda medel till baronen vid Fållnäs gods räkenskapsåret 1796-1799.

	Utgifter ⁶⁴	Inkomster	Kontanta utbetaln. ⁶⁵
1796/97	1154	2803	1400
1797/98	1095	2854	1700
1798/99	887	3832	2944
1799/00	1002	4516	3400

Källa: Kassaräkning för Fållnäs 22/7 1796-1/10 1800

Siffrorna visar att Bonde efter övertagandet av gården 1796 successivt lyckades öka möjligheten till egna uttag ur verksamheten. Troligen har gårdsdriften fått stå tillbaka under de år när febril byggnadsverksamhet rådde. I den första kassaräkningen som troligen är upprättad i samband med att Carl Bonde övertog ansvaret för gården, kan man se att kassakistan troligen var tom, eftersom "nådiga herr Baronen" då överlämnade 50 riksdaler. Därefter har han inte bidragit med några kontanter. Till detta måste man foga de stora belopp för spannmål och kreatursförsäljning som *inte* redovisas i kassaräkningen. Baronen fick i realiteten ut betydligt mer än de här ovan redovisade siffrorna. Avkastningen måste betraktas som mycket god dessa år. Vi saknar eventuella kostnader för lån som belastade Fållnäs⁶⁶ och utan Bondes huvudbokföring är det inte heller möjligt att se om några större

investeringskostnader i form av underhåll och redskap har belastat den centrala bokföringen. Vad man kan konstatera via brev och kassaräkning är att de enda större renoverings- och byggnadsaktiviteter som genomfördes, verkställdes under somrarna 1797 och 1798. Kostnaderna verkar till fullo eller åtminstone till största delen ha belastat bokföringen vid Fållnäs.⁶⁷

Alla beräkningar av driftsöverskott i ett historiskt material har sina fallgropar bl.a. därför att man inte tillämpade sammanställningar och beräkningsgrunder som vi gör idag. Tidigare forskning på svenska gods i mitten av 1700-talet har dock kommit till liknande resultat som siffrorna för Fållnäs uppvisar - "att driftsöverskottet i relation till driftsutgifterna måste ses som avsevärt".⁶⁸

ARBETE OCH ARBETSLEDNING

För att framställa dessa produkter som levererades för baronen Bondes hushåll i staden eller för en marknad i främst Stockholm krävdes arbete. Brodins uppgift var att samordna och verkställa detta arbete. Hur självständigt skötte han denna uppgift? Var det han som anställde och avskedade folk? Vem bestämde arbetsuppgifterna och i vilken turordning de uträttades?

Hur arbetsledningen vid svenska gods fungerade och var organiserad är föga utforskat. En av de få som berört ämnet är Utterström i sin "Jordbrukets arbetare". Titlar som fogde, gårdsfogde, inspektor, befallningsman och hauptman⁶⁹ figurerar i förteckningar och brev. Utterström menar att förändringen över tid var så stor att "*det är nödvändigt att skilja mellan organisationen under 1700-talet och under årtiondena kring 1800-talets mitt*".⁷⁰

Generellt kan man säga att inspektorn var den formellt högst ansvarige. På större gods hade han befallningsmannen till sin hjälp.⁷¹ På små och medelstora enheter, som Fållnäs, utgjorde rättaren befallningsmannens motsvarighet. Brodin kallas gårdsfogde och har säkert samma uppgifter som en inspektor, dvs att ansvara för driften.⁷² Begreppet fogde/gårdsfogde har dock redan i mitten av 1700-talet ofta en sämre status (läs lägre lön) än inspektor.⁷³ Under första hälften av 1800-talet sjunker statusen än mer, så att fogde och rättare snarast kom att bli synonyma begrepp.⁷⁴ Brodin nämner i flera brev inspektorer vid andra gods och var säkert medveten om den statuskillnad som förelåg.⁷⁵ De högre gårdsförvaltarna, inspektor, gårdsfogde och befallningsman är skolade och skrivkunniga. Gruppens sociala bakgrund är dock okänd. Enstaka exempel tyder på en vid rekryteringsgrund - från lantmätare till lägre militärer. En kan vara korpral, en annan kan sluta som borgmästare i Lidköping.⁷⁶ För att erhålla en tydligare bild av arbetsorganisationen vid svenska gods och då framförallt den arbetsledande delen, behöver vi utförligare studier än vad som finns idag.

På Fållnäs sköttes den direkta arbetsledningen av Brodin som själv deltog i arbetet på gården. På säteriet Ristomta och kronoskattehemmanet Billsta skötte rättarna - Brodins förlängda

arm - den direkta arbetsledningen. På mindre enheter kunde rättaren mycket väl vara en betrodd bonde som skötte denna syssla vid sidan om sin egen gård.⁷⁷ Lönemässigt hade dessa rättare föga mer betalt än vanliga gårdsdrängar. Vid Fållnäs hade drängarna i slutet av den studerade perioden lika bra betalt som rättaren.⁷⁸ Brodin lyckades förhandla upp sin lön betydligt efter första året då han erhöll 16:32 riksdaler, året därpå är lönen 25 riksdaler.⁷⁹ Brodins kontanta lön skall jämföras med drängarnas/rättarens 8-10 riksdaler. Trädgårdsmästarna är en annan kategori som var välbetalda, generellt på samma nivå som fogdar och inspektorer. Trädgården måste ha varit en mycket kostsam verksamhet eftersom den, som tidigare redovisats, inte bidrog till några större intäkter. Något som redan Rosenhane i sin *Oeconomia* reflekterade över "...betänkeligit, för däm stora omkåstnaden som där uppå uppgår mäd dyr lön och förtäring på två äller tre pärsoner som i trädgårdarna willia brukas."⁸⁰

En annan och viktig arbetsledare var dejan, dvs den kvinna som ansvarade för ladugården och dess pigor. Det finns exempel på att dejan lönemässigt stod över t.ex rättare.⁸¹ På Fållnäs betalas hon dock som de manliga drängarna vilket jag tror var ovanligt lågt.⁸² Brodin nämner aldrig dejan, han är mycket sparsam med upplysningar om övrig personal. Förutom rättarna vid Billsta och Ristomta som återkommer vid fler tillfällen måste övriga vaskas fram "*I dag insänder jag gårdsdrängen med ett par hästar*", apropå taktäckning av norra huset "...*män alt dätta hawer gordts med godsens folk*," eller "*I slutet af dāna weka tänker jag at få dräng stuf Bygnaden färdig, så att drängarna skola snart ned flytta*" samt "*Ladu gårds Anna är nu och Bättre och börgar att gå uppe*".⁸³ Dessa sporadiska notiser ger knappast någon heltäckande bild av personalen vid herrgården. För att skapa oss en om inte fullständig så åtminstone betydligt riktigare bild får vi vända oss till bokföringen eller till husförhållslängden (alt.mantalslängden). Vid Fållnäs fanns under dessa år förutom fogden och trädgårdsmästaren, en deja, 1-2 drängar, 4 pigor, och en fiskare. Räkenskapsåret 1799/1800 fanns på Fållnäs även en rättare. På de två andra enheterna som ingick i Fållnäsodset - säteriet Ristomta och kronoskattehemmanet Billsta - fanns förutom rättaren en dräng och två pigor.⁸⁴

Brodin hade dessutom dagsverksskyldiga bönder och torpare till sitt förfogande. Magnusson konstaterar i sin avhandling att fördelningen av dagsverken/arbete mellan bönder och torpare kunde variera från gods till gods.⁸⁵ Torparna användes ofta till allehanda arbeten relativt jämt fördelade över året "kör i åker", "slöjdar", "hugger ved", "lastar", "lastar båten", "smider" etc.⁸⁶ Bönders arbete var säsongsbetonat och mer koncentrerat till åker- och ängsbruket.⁸⁷ Böndernas dagsverksskyldighet bestod vanligen av tre delar resor/skjuts, körslor och åker/ängsdagsverken. Tyngdpunkten låg ofta på den sistnämnda delen men de övriga åtagandena kunde vara nog så betungande.⁸⁸ Studerar man Brodins brev är det i huvudsak vid transporter/körslor av varor och ved etc. som bönderna nämns. Möjligen kan det beror på att arbetet på huvudgårdens åker och äng ofta nämns i förbigående "...*om wäderleken gynar os, tänker jag att Börga med Rågskiärningen...*" eller "*I förleden måndag och tistdag utt kiördes giödslen wid Fållnäs*".⁸⁹ Här är han återigen mycket sparsam med upplysningar om vem som har medverkat. Troligen var det självklart för samtiden att

dessa sysslor i stor utsträckning sköttes av torparna. Läser man breven får man det intrycket att det nästan bara är bönderna som utför dagsverken:

*"Om föret warrar, så kan änu några och fyrtio tunor rågi dänna weka insändas med rättaren wid Bilsta, som nu är Bönderna fölgaktig med dänna post."*⁹⁰

*"I söndags woro alla Lisö Bönder till Äpelgarn och därstädes höggo wardera en famn ahlwed, och i dag äro de bådade att kiöra den ifrån Äpelgarn fram till koo hagen."*⁹¹

*"I dänna weka hawer Bönderna kiört gol där gamla Bygningen förr stådt, hwilket är en god gälp för hålla lerknösar på gälet."*⁹²

*"5 timber ståkar äro uttaf godtsens Bönder huggna och fram kiörda till Kapelans Bostale."*⁹³

*"I för leden fredags för midag åkte jag utt till Torbo örud och fan gat sten, hwar på jag i Lördags skikade 31 par hästar samt Pettersson, Nils och Olof i Ristomta med Bönderna, och thet gek Gud ware låf Lyklit för sig."*⁹⁴

*"...på thet att nådige Barons bönder i dag heller i mårgon kuna af hämta spanemålet till Fijtuna, så och den näwer som nådige Baron Befaller till Fijtuna."*⁹⁵

Det finns endast ett fåtal meningar som entydigt pekar ut torparna:

*"Jag hawer til sagdt torpana som driwer oxarna att de skolla laga så at de äro Bitida ine på morgonen med dem för trägnsl skull."*⁹⁶ samt *"Så ledes foro Malmström och rättaren och en torpare Till Telge."*⁹⁷ Jag tolkar det som om böndernas dagsverken i stor utsträckning användes till skjuts och körsior medan torparna blir mer anonyma i den dagliga skötseln av huvudgårdens åker och äng.

Men det framgår av brevsamlingen att ibland räckte varken den anställda personalen eller de underlydandes dagsverken till för sysslorna. Som under våren 1798 när febril byggnadsaktivitet rådde *"Murningen går någorlunnda Bra, män jag måste taga alla dagswärken i från Fållnäs till Ristomta och i thet stället lega för arbet wid gården."*⁹⁸

I bokföringen för perioden framgår också att man varje år har lejt arbetskraft antingen för att man behövt någon mer yrkeskunning - snickare, berg-borrning/sprängning eller att man som ovan inte haft tillräckligt med folk.⁹⁹

Brodin ger i sina brev intrycket av att arbetet i huvudsak flyter problemfritt. Indirekt kan man utläsa i Brodins formuleringar att t.ex alkohol kunde utgöra ett problem, som när han väljer Billsta-rättaren för ett uppdrag *"...wilket jag mäst för sin nyckterhet litar på..."*¹⁰⁰. Det är endast i brev 69 som den nye fogden Lars Pettersson visar att det här med arbetsledning och god arbetskraft inte alltid var vid handen. Här är den underlydande *"olydyg"* och ingenting annat fanns att göra än att *"säga up honom i dag"*.

Att ledningen och fördelningen av arbetet inte alltid var en ofarlig uppgift visar ett brev från befallningsmannen på dåvarande Gäddeholm (Tureholm), där han redogör för vad som hände den 20 september 1745 när han var ute med Örboholmsbönderna och körde upp ett gårde. I kritiska ordlag kommenterade han ett arbete. Det kunde inte en bonde vid namn Lars Jonsson tåla utan blev *“mycket oartig och begynnade med svärjande och många oanständiga ord samt hotelser med stryk”*. En annan bonde - Lars Andersson - skyndade till sin kollegas sida och *“alldes öfverföll mig”* med sparkar, slag i huvud och bröst så att den stackars befallningsmannen *“alldels bortsvimmade, och kunde på en stund icke andas”*.¹⁰¹

Ett mindre dramatiskt exempel på problem vid arbetsledning framskymtar i den arbetsbeskrivning för fogden på Fållnäs som är upprättad ca 1815. Där han som arbetsledare skulle uppmärksamma att vid *“arbetares utställande til arbete bör noga iakttagas att de ej ställas så nära hwarandra att de kunna samtala, emedan gemenligen en altför dyrbar tid på sådant sätt förspilles, i synnerhet är detta märkbart vid qvinfolks dagsverken eller så kallade sällskap...”*¹⁰²

Källkritiska aspekter måste beaktas när man skall bedöma “arbetsfreden”. Skäl finns att anta att gårdsförvaltaren i rapporterna till sin arbetsgivare gav en gynnsam bild av verksamheten. Konflikter kan ha tonats ned. Det är först när de blir väldigt konkreta/långvariga som de figurerar i korrespondens.

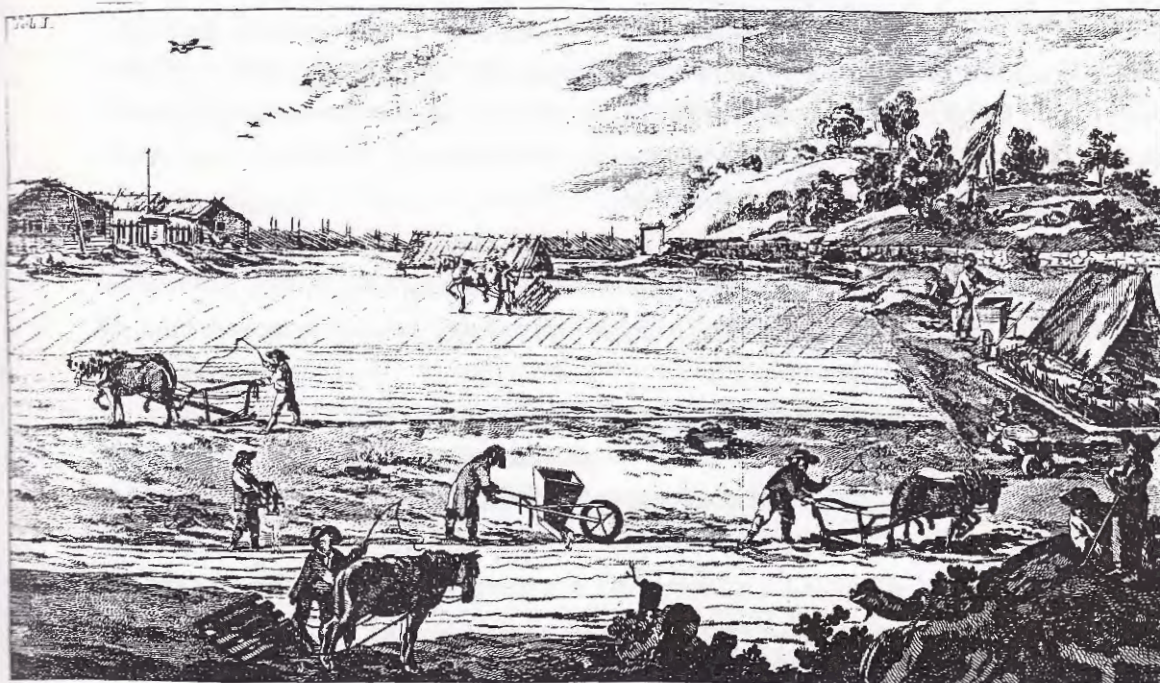
Vilken handlingsfrihet hade gårdsfogden Brodin? Vilka sysslor skötte han på egen hand, i vilka rådfrågade han baronen? I det vardagliga arbetet på åker och äng handlade han med största säkerhet efter eget huvud - *“tänker jag att Börja med Rågskiärningen...”* eller *“Inästa weka tänker jag at hugga och up rödia wäder fällen, Bangar och morast i skogarna til Bränsle.”*¹⁰³

Vid försäljning och leveranser av kreatur och spannmål till Stockholm är Brodin däremot mycket beroende av direktiv *“Med giöoxarna skal iag göra som nådi Baron befalt”*, *“Wäntar jag svar i frånnådig Baron i genom Strömberg”*, *“Om jag skal nästa weka insända Råg til stan, därom torde Strömberg skriwa med nästa Bud.”* eller *“Jag wil låta nådige Baron weta att jag efter Strömbergs skrifwelse af den 6 dennes in sänt 60 Tunnor korn...”*¹⁰⁴ Även vid försäljning vid gården rådfrågar han baronen om prisnivån *“Jag wil järna hawa swar utaf nådige Baron om jag får sälga någon råg wid Fållnäs för 10 plåtar Tunan.”*¹⁰⁵ Han frågar baronen om lov när det gäller behandlingen av hästar.¹⁰⁶ Underhåll och nybyggnation skedde efter samtal med baronen.¹⁰⁷ När det gäller anställning, omflyttningar och avskedande av personal tycks dock Brodin sköta den del som rör landbogodset relativt självständigt. Han säger upp änkor och städslar nya bönder och torpare.¹⁰⁸ Han verkar plötsligt mindre handlingskraftig när det kommer till anställning av tjänstfolket vid Fållnäs och hänvisar den arbetssökande drängen *“att siälf tälla wid nådige Baron därom”*.¹⁰⁹ Som helhet betraktat är tonen i breven mycket hovsam och försiktig. Han frågar ofta hur han skall handla, när han har utträttat något vill han ofta försäkra sig om att *“dätta måte wara riktit*

utt rättat..."¹¹⁰ eller "få weta nådig Barons tanka om alt samans."¹¹¹ Det är hela tiden fråga om en dialog där fogden åtgärdar väldigt lite utan att ägaren är informerad. Oklart är om Carl Bonde hade någon övergripande organisation för att styra sitt godsinnnehav. Strömberg som här och var i breven ger Brodin direktiv är troligen Bondes kusk Johan Strömberg. I mantalslängden för Bondes hushåll i staden finns inte heller några spår efter några personer med en mer övergripande funktion, som bokhållare etc. Det kan dock inte uteslutas att dessa funktioner var inhysta på något annat håll.

Vilket arbete utförde Brodin rent konkret? För år 1797 finns det relativt många brev bevarade så att det går att följa Brodins agerande mer i detalj. I det följande har jag kortfattat sammanställt vad Brodin enligt breven sysselsatte sig med under första hälften av året 1797:

- 17 Januari Ombesörjer att Billstarättaren transporterar 42 tunnor korn till Sthlm. Sämt bud efter trädgårdsstolar.
- 19 Placerat vinbuteljer i källaren. Skjntit en räva. Varit i Stockholm
- 16 Februari Pratad med en frälseskattebonde. Baronerna har besökt Fällnäs.
- 20 Räknat ut skatteböndernas skatt och låtit utlysa detta i kyrkan (fått hjälp av Hane). Fått hem ekvirke, låtit bönderna hugga ved.
- 16 Mars Dragit not, behandlat hästarna som är sjuka, sänt efter medicin. Färdigställt staketet på Norra sidan. Huggit upp en hölada. Sålta några rågtunnor. Talat med Toröprästen.
- 22 Kört de sjuka hästarna varje dag. Skulle ha följt med till Södertälje för att köpa oxar, blev sjuk.
- 30 Köpt en ko. Den 24 mars med länsman i Tible. Troligen fiskat.



Gravyr av
Jean Eric
Rehn i Petter
Strandberg
"Anledning till
åkerbrukets
förbättring".
1749.

- 6 April Sält 2 kor. Fiskat med not. Kört bräder och plank från Kälsta. Kört sand till sjöbryggan, fyllt på mellan stallet och syrgroden. Tak på logar och ängslador täckas och hjälpas vad man kan hinna med. Vägen mellan Svalsta och Fällnäs har grusats och förbättrats.
- 11 Rummen förberedda och uppvärmda för ett kommande besök. Hästarna någorlunda friska.
- 20 Vårsåden sådd.

odat Maj Kört upp trädan. Räfsat dikesrenar. Lagt upp jordhögar i trädgården. Rörtak täckta. Stora båten reparerad, tjärad in- och utvändigt, utskjuten på vattnet. Roddsumpen hämtat från Nynäs. Fått många kalvkor. Köpt bandjárn av bönderna.

- 25 Varit till Tible med nämndeman och rättsaren vid Ristomta och uppläst ett köpebrev. Provat krut.

8 Juni Börjat lägga om taket på norra huset. Rödfärgat alla takbräder. Slagit taktegel.

- 29 Färdiga med takläggningen.

Brodins arbete bestod dels av huvudgårdens jordbruksdrift, dels av att administrera landbogodset, dvs fördela och utnyttja dagsverken, se till att gårdar och torp betalade de skatter och avgifter som var förenade med bruket av dessa. Dessutom var Brodin sin arbetsgivares representant i allehanda organ som häradsrätten, sockenstämman och kronostämman. Han skulle ombesörja att präst och klockare fick sina rättigheter/förmåner och delta i husförhören.¹¹² Vid flera tillfällen markerar Brodin att han inte är nöjd med kronans representanter. Han får vänta vid en kronouppbördsstämma, de sköter inte väghållningen som de borde.¹¹³ Brodin blir inte heller informerad när fjärdingsman är på utmätningsbesök hos en av frälsebönderna.¹¹⁴ En annan och mer svårbestämd funktion är Brodins agerande vid fastighetsaffärer. Vid ett flertal tillfällen informerar han Bonde om lämpliga gårdar för inköp.¹¹⁵ Här verkar Carl Bonde upprätthålla en tradition från den förre ägaren och dess förvaltare. När Hildebrand köpte Fällnäs 1738 fanns tjugofem underlydande hemman. Förvaltaren Lidstrand köpte under de kommande 50 åren, fram tills fideikommisset bildades 1778, ytterligare tjugotvå hemman plus säteriet Ristomta.¹¹⁶ I Brodins brev framgår det att åtminstone 1/8 mantal frälse i Tible införskaffades, samt att räntan på 1/4 mantal frälsekatte¹¹⁷ i Berga skulle komma att tillfalla baronen Bonde.¹¹⁸

Det är naturligtvis utifrån denna något rapsodiska genomgång svårt att dra några definitiva slutsatser rörande Brodins arbetsinsats och arbetstid. En del av sysslorna kan vara så självklara att fogden inte nämner dem i breven, dessutom kan han ha avrapporterat genomförda arbeten vid sina besök i Stockholm eller vid Bondes besök på Fällnäs. Men tar man därutöver hänsyn till att vid många av de utförda arbetena som redovisas ovan har Brodin haft hjälp eller bara initierat, verkar det inte som om han behövde arbeta 40 timmar i veckan.

FOGDEN BRODIN

Breven lämnar föga spår av Brodins person/personlighet. Det är ur andra källor som vi får veta var han bor eller med vem han är gift och har barn. Hans hustru skymtar förbi i en passage "*Wid Oxnö hade min hustru fåt med noten så många som nu följer til nådi Baron.*"¹¹⁹ Hennes roll som fogdehustru är mycket oklar. Innebar hennes position att hon skulle utföra vissa sysslor, vara sin man behjälplig? Bevisligen fiskar hon på egen hand, skötte hon också jordbruket som hörde till hemmanet? Om nu Brodin också skulle sköta sitt hemman kan man tänka sig att detta ibland kunde komma i konflikt med hans arbete på godset.

Man kan också utläsa ur breven att Brodin var förhållandevis frisk. Det verkar som om han varje vår råkade utföra en infektion som i mars 1797 "*...fast jag alt sådan i förleden fredag varit siuk utaf huvudwärk och rysningar*" och den ville inte släppa för någon vecka senare "*åtter igen varit siuk, men nu hawer jag låtit dem sätta en spansk fluga Bak i naken, och där egenom hawver hufwudvärken något för swunit.*" Det är inte förrän ytterligare en vecka senare som han kan utropa "*...Gudi ware ewit pris hawer nu åtter wunit hälsan*".¹²⁰ Även våren därpå blir han sjuk, dock utan att vara "*någon hel dag sängliggande*".¹²¹ Under den svåra våren 1799 (när missväxten sommaren 1798 började göra sig gällande) "*Jag hawer aldri hört en sådan gämer och klagan på folket i almänhet som nu är...*"¹²² och dessa umbärandena gör folk svaga "*Här är mycket folk siuka på godset och äwen på andra ställen.*"¹²³ Detta verkar inte ha drabbat Brodin som just denna vår verkar ha klarat sig från sjukdomar.

Han torde ha varit en person som tog "hand om de sina". Det finns flera notiser som tyder på att han var mån om sitt folk. Brodin låter sin egen dräng hemma på sin gård få städsla ett eget hemman. Han låter i första hand de fattiga underlydande köpa spannmål under den hårda vintern 1799 och tillåter att råghalmen på skullarna används av fattiga för att sova i.¹²⁴ Han försöker också ordna så att den skadade drängen kommer till lasarettet.¹²⁵

Hans inställning till människor som försöker sko sig kan man ana i hans omdöme om bonden Lars Nilsson i Understa "*...är en klipare och hawer efter Berätelse sagdt, då han får 1/4 del uti Berga, så skall han och haffa rättighet i Oxnö skogen...*"¹²⁶ Brodin har en bestämd uppfattning om folk som söker sig till staden "*...män som andra tokar skulle försöka sin lycka i Stockholm.*"¹²⁷

Frågan är om gårdsfogden Eric Brodin var en bra fogde eller ej. Han slutar vid en ålder av 47/48 år, därefter verkar han ha tillbringat sin tid vid hemmanet på Oxnö.¹²⁸ Var det en vanlig ålder för pensionering eller hade någonting hänt som förkortade hans verksamhetstid? Något enkelt svar på den frågan går inte att få. Det är troligt att en fogde, om han var duglig, kunde sköta sitt värv långt fram på ålderns höst. En fogde ansåg vara bäst mellan 30 och 60 år.¹²⁹ Kunde Brodin ha missbrukat sin herres förtroende? I litteraturen finns flera exempel på detta.¹³⁰ Räkenskaperna visade dock på en positiv utveckling, så han kan inte ha misskött sitt

arbete i alltför stor omfattning, på det tyder även hans kvarboende på "donationshemmanet". Det finns dock kommentarer från Bonde i senare brev som är lite svårtolkade. I anslutning till den nybyggnation som påbörjas 1805, då Brodins efterträdare fortfarande är verksam, skriver Bonde *"Jag anser som en skyldighet att vara uppmärksam på hushållningen vid denna egendom av den orsak att en lång förvaltning lämnat mig någorlunda kännedom om densamma..."* och på ett annat ställe i anslutning till fördyrningar av byggprojektet *"Jag har förut erfarit något i samma genre och jag är ganska senfärdig att tro det sämre folkets uppgifter..."*¹³¹ Vad det är som fått Bonde till dessa kommentarer förblir okänt. Det är möjligt att vår fogde inte riktigt levde upp till de krav Schering Rosenhane ställde på en god fogde *"En god fogde skall intet wänia sig löpa mäd bössan omkring på fogellek äller dässemellan, icke håller lägga sig på fiskerij, emädan the bägge Sysslorna taga mycket tid sin kooss ifrån annadt arbete, iämväl och göra fålket säkre, när the weta fogden wara annorstädes occuperat."*¹³² Sammanställningen av arbetet som figurerar i breven ger ett intryck av att han måste ha haft viss tid över, en tid som han mycket väl kan ha lagt ned på just dessa sysslor. Det kan vara så att han hellre sysslade med sådant och därför på egen begäran sagt upp sin tjänst. Han återfinns inte på hemmanet året efter det han slutat, det är



*"Sorunda bonde" av
Nils Andersson
Nationalmuseum
Foto.*

möjligt att han i omedelbar anslutning till sitt avsked som fogde på Fållnäs åtog sig något annat uppdrag. Däremot kommer han snart tillbaka och tio år senare finns han fortfarande på Östra Oxnö. I mantalslängden är han noterad som vilken bonde som helst.¹³³

FOGDEBREV I ARKIVEN

Genomgången av breven har förhoppningsvis givit *en* bild av en gårdsfogdes vardag/ verklighet och den verksamhet han var satt att sköta. Hur vanlig är då denna Fållnäsfogdes tillvaro? Är det möjligt att jämföra hans situation med andra i liknande position. Mig veterligen har denna typ av källmaterial inte använts i tidigare historieforskning, åtminstone inte som en primär källa till dåtiden.¹³⁴ Vid en hastig genomgång av en rad godsarkiv på Riksarkivet framträder en variationsrik bild. Enstaka samlingar och godsarkiv kan uppvisa ett intressant material både vad gäller omfång och kronologisk bredd. Det gäller Gäddeholm (Tureholm) som har brev från 1704 till 1763. Största enskilda brevskrivare på Gäddeholm är inspektorn Thure Lindberg som under åren 1737-1748 skriver ca 270 brev.¹³⁵ Ängsöarkivet har en bevarad svit från 1728 till 1754, där befälningssmannen Anders Åhman under åren 1729-1739 skriver 376 brev.¹³⁶ Några större efterforskningar har inte gjorts för att återfinna godsägarens brev. Det är troligt att en del borde gå att återfinna i ägarens brevkoncept då dessa finns bevarade. I Bergshammarsamlingen ingår korrespondens mellan paret Bielke och fogdarna bl.a på godset Fårdal i Småland och godset Wattholma. Varken antalet brev eller den kronologiska bredden är omfattande.¹³⁷ Det intressanta med arkivet är att här finns grevens och grevinnans alla brev bevarade tillsammans med fogdens och bildar därigenom en brevväxling i dess egentliga betydelse.¹³⁸

De äldsta återfunna exemplen på fogdebrev är båda från 1650-talet. Befälningssmannen Sigge Thorsson i Läckö grevskap skriver ca 80 brev till sin herre M.G. De la Gardie under perioden 1656-1674.¹³⁹ Den andre fogden är Anders Larsson på Orust och Tjörn som under nästan samma period - 1659-1674 - hinner författa 268 brev till sin herre Per Brahe.¹⁴⁰ På grundval av min ytliga undersökning är det inte möjligt att med någon större säkerhet uppskatta källtypens totala omfång. Av de undersökta arkiven uppvisar de flesta någon eller några perioder av "fogdebrev".¹⁴¹ Brevsamlingar över längre perioder med omfång på över 50 brev författade av en och samma hand är dock lätt räknade.¹⁴² Längre sviter har jag i första hand återfunnit bland de brev som författats under perioden 1650-1750. En tänkbar orsak till detta kan vara att godsdriften under slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet blir en aktiv angelägenhet för godsägaren. Han bosätter sig oftare på sitt gods. En annan aspekt som kan spela en viss roll är att de stora godscomplexen som är verksamma under lång tid i huvudsak är en 1600- och 1700-tals företeelse. Det var under den tiden nödvändigt att bygga upp ett system för drift och övervakning så att godsägaren fick den nödvändiga överblicken. Ett typexempel på detta är Per Brahe med sin "ståndsriksdag i miniatyr".¹⁴³ I detta perspektiv

utgör "Fållnäsbreven" en viktig länk eftersom brev runt sekelskiftet 1800 inte har visat sig vara alltför vanliga i de undersökta godsarkiven.

Till sist skulle jag vilja peka ut några områden där fogdebrev lämpar sig väl för fortsatt forskning. Här måste jag dock påpeka att det kan vara stora skillnader på vad fogdarna redovisar i sina brev, på samma sätt som prästerskapet i sina berättelser till Tabellverket varierar innehållet alltefter personlighet och förmåga.

Som en källa till arbetet och dess konsekvenser tror jag källmaterialet hävdar sig mycket väl. Det jag i första hand tänker på är:

1. Arbetets utseende, dvs vilken typ av sysslor som förekom.
2. Arbetskraftens organisering och användning, dvs vem gör vad?
3. Arbetsskador, mindre blessyrer framgår inte i Fållnäsbreven, men som i brev 56 kan allvarligare tillbud troligen återfinnas i fogdebrev.
4. Arbetsledning, konflikter och konsensus. Här tror jag breven kan vara en av de få om inte den enda källan till de vardagliga konflikterna kring arbetet - uppsägningar, handgripligheter och glåpord.
5. Löneförhållanden studeras bäst i räkenskapsmaterial men som Fållnäsbreven visar kan "löneförhandlingar" mycket väl figurera (se brev 32).

Förutom dessa frågeställningar kring arbetet kan materialet mycket väl komplettera det mer renodlade juridiska när det gäller jordförvärv. Här kan man som i brev 19 konstatera att man kunde uppfatta böndernas ekonomiska agerande som "klipp". Jordägandets komplexitet kan skönjas i ett flertal brev. Liksom tvister och dessas sociala följder.¹⁴⁴

Ett fortsatt användande av denna typ av källmaterial kräver stora arbetsinsatser. Materialet innehåller en mängd information som inte kommer att vara av intresse för stunden, dessutom finns det ibland bättre och utförligare källor. Men den essens som blir kvar är mer än tillräcklig för att sätta färg och smak på den framtida historieforskningen.

BILAGA

MÄNGD OCH VÄRDE FÖR EN RAD PRODUKTER PÅ FÅLLNÄS GODS VERKSAMHETSÅREN 1796-1799 (Källa: Fållnäs kassaräkning för verksamhetsåren 1796-1799)

	96/97		97/98		98/99		99/00	
	M	V	M	V	M	V	M	V
Fr. o sk räntor		523.43		573.29		665.3		748.16
Råg	202:3	759.10	131:7	525.8	192:0	957.46	197:2	1363.28
Korn	10:3	32.33	45:5	150.47	16:7	85.0	41:2	204.38
Vete	1:0	6.16	15:0	95:0	32:1	220.32	1:2	12.24
Havre	33:5	83.4	19:7	41.44	0:3	1.12	27:2	107.40
Ärtor	1:0	3.28		1.8	2:3	2.36		saknas
Mjöl tot	682:0	295.21	645:0	252.0	818:9	456.37	1043:3	801.44
Kreatur		343.40		580.12		568.4		355.33
Smör	54:17	290.24	50:00	330.24	33:6	222.0		241.40
Ull		170.8		saknas		156.24		234.8
Järn	140:5	85.12	80:15	51.37	24:19	18.7	50:3	41.42
Fisk		20.32		47.32		32.0		36.8
Strömming		44.16		69.0		55.40		9.16
Tegel		17.24		5.40		2.24		2.32
Trädg.		14.28		3.24		2.36		21.0
Kalk		0.32		saknas		saknas		saknas

Spannmål redovisas i tunnor och fjärdingar (det gick 8 fjärdingar på en tunna). En tunna motsvarade ca 146 liter. Mjöl, smör, fisk och järn beräknas i lispund och skålpund.

Jag förutsätter här att beloppen redovisas i riksdaler - riksgälds - på en riksdaler gick 48 skillingar.

Mjölet redovisas i lispund och skålpund dvs 8.5 kg resp 0,425 kg

1796:

Totalt 682 lispund= 5 797 kg mjöl till ett värde av 295 riksdaler o 21 skillingar

Stålkvarnsmjöl 102:19, värde 73.27.

Samsiktat vetemjöl 134:9, värde 67.12.

Rågmjöl 369:10, värde 127.10.

Kornmjöl 28:12, värde 11.44.

Ärtmjöl 46:10, värde 15.24.

Därutöver försålles korngryn, havregrope och vetekli för smärre summor, ej medtaget här.

1797: totalt 645 lispund och 5 skålpund till värde av 252 riksdaler
Stålkvarnsmjöl 60, värde 46.14
Samsiktat mjöl 88, värde 44
Rågmjöl 431:15, värde 152.46
Kornmjöl 65:10, värde 7.40

1798: totalt 818 lispund och 9 skålpund till ett värde av 456.37 riksdaler
Stålkvarnsmjöl 119:5 värde 103.14
Samsiktat mjöl 85:11, värde 56.2
Rågmjöl 611:11, värde 296.21
Kornmjöl 2, värde 1

1799: totalt 1043:3 lispund till ett värde av 801:44 rikdaler
Stålkvarnsmjöl 244:15, värde 294.20
Samsiktat mjöl 79:14, värde 71.4
Kornmjöl 167:17, värde 111.44
Rågmjöl 550:17, värde 324.24

NOTER

¹ Någon större efterforskning rörande den saknade partens brev har ej företagits. En hastig studie av ett antal godsarkiv på Riksarkivet visar att det nästan genomgående är gårdsförvaltarens brev som bevarats och att godsägarens saknas. Ägarens brev har troligen betraktats som gårdsförvaltarens personliga brev och inte tillförts arkiven. Däremot borde det gå att återfinna en del av ägarnas brev till gårdsförvaltarna i ev. bevarade samlingar av brevkoncept. Att gårdsförvaltarnas brev inte är några koncept vittnar de spår av lacksigill och noteringar om ankomstdag som genomgående återfinns. Ibland har godsägaren även markerat sina ev. åtgärder - "skref Inspektör Lindberg til" (Tureholms arkiv I E 6971 befallningsman Lars Forsbergs brev 23/7 1745.) Brevens placering i arkiven är inte enhetlig. I de flesta fall har de registrerats tillsammans med övrig korrespondens till ägarna. Ibland under gårdshandlingar.

² Se avsnittet "Arbete och arbetsledning" för en diskussion kring titlarna/namnen på gårdsförvaltningens olika personer.

³ Se t.ex Landt-Bibliothek del 1 s 211 ff. Utgiven av Peter Hasselberg 1784.

⁴ Runt 1800 består komplexet av själva säteriet Föllnäs räknat till 3 mantal, därutöver finns säteriet Ristomta på 2 mantal, kronoskattehemmanet Billsta på 1,5 mantal, på Lisön där Föllnäs låg fanns gårdar motsvarande 5 3/4 mantal. Uppe i Sorunda sn fanns frälseskattgårdar på 7 1/2 mantal, dessutom fanns några spridda frälseskattgårdar i Torö sn, samt kronoskattgårdar i Ösmo socken.

⁵ En genomsnittlig storlek på de godskomplex som Magusson redovisar hamnar runt 26/27 mantal. Variationen är dock betydande från ca 5 mantal till ca 60 mantal. Se Magnusson s 36.

⁶ David Henrik H (1712-1791) var en av samtidens mest förmögna svenskar och kallades också "den rike". Genom testamente 1778 instiftade han tre fideikommiss. Av de bägge döttrarna som dog före fadern, var den ena g.m. Carl Göran Bonde med vilken hon hade fyra barn, den andra dottern var barnlös. Bonde fick med sina barn disponera Hågunaholm och förvalta Föllnäs åt sin äldsta son, medan Hildebrands son övertog resten av den kolossala egendom som efter hans död 1808 kom att tillfalla Bondes barn. Eftersom Bondes äldsta son dött övergick Föllnäs 1804 via lottning till den yngsta dottern Charlotte Bonde sedermera gift med Carl Henrik Anckarsvärd. Övriga egendomar i godskomplexet var bl.a fideikommissen Eriksberg och St Malm i Södermanland. Bysta, Gimmersta och godset Nynäs i Bälinge sn. Bruken Sikfors i St Malm och Brevens bruk (ingick i Bysta). Godset Tapila i Sagu, Åbo o Björneborgs län, fideikommissfastigheten Rosenbad i Sthlm. Därutöver tillkom Bondes eget Fituna.

⁷ Lindskog:19 ff.

⁸ Hennes namn var Agneta Sofia Schönström och hon levde åren 1734-1796.

⁹ Lindskog:22.

¹⁰ I brev 63 år 1799 framgår det att baronen låter sända över saker från Föllnäs till Fituna. Bonde fortsatte dock renoveringarna i anslutning till sin dotters bröllop på Föllnäs 1806.

¹¹ Det är möjligt att det funnits fler brev. Arkivet har dock inte hållits samman och med hänsyn till detta får man betrakta det som ett smärre under att arkivets idag ca 12 hyllmeter är i så bra kondition. Delar av arkivet förvaras idag på Nordiska museet, medan ca 10 hyllmeter fortfarande finns på Fållnäs. Det är önskvärt att godsarkivet sammanställs på ett mer lättillgängligt sätt att en professionell arkivförteckning upprättas och att arkivet om möjligt sammanförs på ett och samma ställe. Förslagsvis på Riksarkivet där redan de flesta godsarkiven är placerade.

¹² Uppgifterna hämtade ur husförhörlängderna för Sorunda sn AI:5A -5B; AI:6A-6B.

¹³ Hemmanet ingår i Fållnäs godset. Det är troligt att Brodin dock långa tider bodde på Fållnäs. Brodin själv var mantalsskriven på godset medan hans hustru var skriven på hemmanet. Källa mantalslängd 1797 Stockholms län, Sorunda sn.

¹⁴ Kronoskatte - innebar att det var kronan som uppbar räntan och inte frälset. Dessutom var jorden av skattenatur vilket innebar att den hade samma pålagor som övriga skattebönder erlade.

¹⁵ Sorunda husförhörlängder AI:5B och AI:6A-B.

¹⁶ 1796, 16 brev end. aug-dec. 1797, 22 st brev. 1798, endast 10 st och 1799 finns 21 brev bevarade därav två av efterträdaren Lars Pettersson.

¹⁷ Januari - 5, Februari - 4, Mars - 4, April - 8, Maj - 6, Juni - 6, Juli - 4, Augusti - 5, September - 1, Oktober - 8, November - 6, December - 7. Av de odaterade har där trolig månad är vid hand dessa placerats på resp månad. Kvarstår 3 brev som ej noterats för ngn månad. Källa: Brevsamlingen.

¹⁸ Brev 4.

¹⁹ Brev 19 och 32.

²⁰ Brev 44

²¹ Brev 62 och 63.

²² Se brev 40.

²³ Se brev 54.

²⁴ Se brev 27.

²⁵ Se brev 61, även brev 18 och 49.

²⁶ Kassaräkn. påbörjas redan i juli år 1796 och löper till den 1/10 1797. Övriga åren avslutas räkenskapsåret den sista sept. och påbörjas den 1:a oktober.

²⁷ Se t.ex brev 14, 17, 21 m.fl där 40-42 tunnor av vete, korn och havre levereras.

²⁸ I brev 15 anger Brodin att att han inlevererar 100 tunnor råg. Intäkterna för denna försäljning syns ej i Fållnäs bokföring. Däremot finns den 13 december 1796 en avgift för tullen för 100 tunnor råg.

²⁹ Utförligheten i kassaräkningarna varierar, den detaljrikaste är den som gäller perioden 22/7 1796-1/10 1797.

³⁰ Brev 11, men också till de undersåtar som figurerar bl.a i brev 53.

³¹ Se bokföringen 1797 21/ resp 24/3 på tillsammans 45 tunnor råg.

³² Se t.ex kassaräkningen 1796, 19 augusti. Men i stort är överensrämmelsen mellan de båda källorna - brev och kassaräkning bättre vad gäller försäljningen av kreatur än av spannmål.

- ³³ Se not 97.
- ³⁴ Se brev 46.
- ³⁵ Se t.ex brev 8, 11,27, 36 wasbuk=skarpsill, 35 och 55.
- ³⁶ Se följande brev 19/12 1796, 16/2, 20/2, 16/3, 22/3 och 11/4. Enl kassaräkningen för bokföringsåret 96/97 såldes 88 st lamm.
- ³⁷ Kassaräkningen redovisar 23 st.
- ³⁸ Se brev 45. Kassaräkningen upptar vid flera tillfällen just ett inköp av 10 oxar se t.ex 96/97 och 99/1800. 98/99 inköptes 6 st.
- ³⁹ 97/98 - 4st, 98/99 - 7 st.
- ⁴⁰ Se brev 24, 34 och 36.
- ⁴¹ Se t.ex brev 25.
- ⁴² Se brev 1.
- ⁴³ Se t.ex brev 6 och 8. Detta bekräftas av bokföringen där vitkål är den enda grönsak som varje år når en marknad. Fållnäs kassaräkning 1796-1799.
- ⁴⁴ Se brev 48.
- ⁴⁵ Se brev 8, 33 och 34.
- ⁴⁶ Se bl.a brev 11 och 61.
- ⁴⁷ Vitkål försäljs varje år, päron endast 1796. Därutöver figurerar små mängder äpple, potatis och krusbär. Källa: Fållnäs kassaräkning 1796-1799.
- ⁴⁸ Se brev 8 och 35.
- ⁴⁹ Se brev 30. Det finns i brevväxlingen endast mängder i den redovisade storleken år 1797. Kassaräkningen 1798/99 visar dock på en likartad mängd, varför det är troligt att den levererade mängden ligger runt 125 kg.
- ⁵⁰ Se bl.a bilaga 1.
- ⁵¹ Lindskog:17.
- ⁵² Se brev 28 och 35. I brev 3 framgår att man producerade lin.
Vissa brev tyder också på att man bearbetade det järn man köpte. I brev 7 framkommer det också att man sålde spadblad troligen av järn. I kassaräkningen saknas dock ngn notis om detta. Däremot noteras spadblad året därpå. I bokföringen återfinns även försäljning av hästskor och yxor. Källa: Fållnäs kassaräkning verksamhetsåret 1796-1799.
- ⁵³ Se brev 5 och 6.
- ⁵⁴ Se bilaga 1.
- ⁵⁵ Lindskog:18
- ⁵⁶ Se brev 25. Det verkar inte som kostnaden för detta järn belastade godsets bokföring. Troligen har Bonde betalat detta centralt/själv.
- ⁵⁷ Se brev 40, 41, (maj och juni 1798) 55, 56 och 60 (april och maj 1799).
- ⁵⁸ Magnusson 1980:124.
- ⁵⁹ Se brev 12, 28,29 för krut. Brev 36 för vadmal, 41 för lärft, 18 för vin samt brev 30 för tjära.
- ⁶⁰ För järn se brev 25 och 52, fruktträd brev 27 och 59.
- ⁶¹ Se brev 21 (Bomolia), 47,48.
- ⁶² Se brev 24 och 31,troligen kopparplåt se renoveringen av Södra huset Lindskog s. 25.

Här måste man hålla med Carl Bonde som i brev till mågen Gustav Bonde klagar på åtgången av takplåt vid takläggning av Södra huset. När Brodin lägger om Norra Stenhuset använder han 1 skeppspund (136-194 kg). Vid omläggning av Södra huset 1806 går det åt hela 4 skeppspund, och Bonde menar att det är "Angeläget ... att i tystnad efterse att han /trol. plåtslagaren/ icke stjäla något undan" citerat efter Lindskog s 26.

⁶³ Här finns bl.a varor som liar, såpa, linor till tömmar, bokpapper, sotning, hampa, vinättika, lyneburger salt, kolfat, engelskt blyvit, vitlöksringar, röd lack, lutfisk, drickstunna, blecklampa till stallet, linolja, kummin, brännvinsglas, bastmattor, skåplås, blomsterbänkar, sill, matolja, kycklingar, ägg, mässingsljusstacke, persiljerötter, russin, corinter, winternotslim, lagerbärsblad, bryggkar, ankor, handkvarn, ostlöpe, rödfärg, pepparrötter, tjära, mjölkbänkar, näver, buldansäckar, kanna gjäst, blomkruckor, nycklar, liten thermometer, Hjernes testamente, såskäppa, jerntråd, hästpulver, hjulnålar?? pomeransskal, violrot, och ister. Källa: Fållnäs kassaräkning 1796-1800.

⁶⁴ I denna post ingår löneutgifter, bruttoinvesteringar dvs inköp av redskap, verktyg, material etc. Något som saknas och som borde upptagas som en driftutgift var utsädet.

⁶⁵ Ur godsets synvinkel var de kontanta utbetalningar naturligtvis en utgift. Här ser jag dock godset ur ägarens synvinkel.

⁶⁶ Eftersom änkefrun bekostade alla nybyggnationer och var mån om att överlämna godset i ett så färdigt skick som möjligt är det troligt att det inte förelåg några lån på fastigheten. Se Lindskog s 22.

⁶⁷ Det första året lägger man om taket på norra stenhuset, dvs bostadshuset, och spränger vid Ristomta. Våren och sommaren 1798 bygger/murar man vid Ristomta (möjligen säteribyggnad) och timrar en drängstuga, samtidigt som man uppför en stuga vid Tible. I bokföringen för dessa år framgår kostnaden för arbetskraften vad gäller bergsprängning, rödfärgning, bräddäckning och plåtslagning. Inköp av material har skett över en längre tid (spik 9/9 1796, krut 26/11 96, bergborrning 24/2 97, bergsprängning 28/2, bergborrstål 26/5, tjärborstar, bräddor 9/6, linolja, plåtspik, näver, rödfärg 22/6). 1798 är noteringarna sparsammare men i januari har man köpt sågtimmer. En del producerar man själv som taktegel och murtegel, man betalar dock tegelslagarn och tegeldräng per tillverkad enhet. Förutom dessa större projekt har man uppfört klockstapeln i maj 1797, lagt tegelgolv på vinden på Norra Stenhuset, maj 1799. I samma månad färdigställt staketet mellan stallet och vagnhuset.

⁶⁸ Magnusson 1980:140

⁶⁹ Begreppet användes av Per Brahe i sin förvaltning av grevskapet Visingsborg. Hauptmannen var grevens ställföreträdare i grevskapet, och den som verkställde besluten. Per Brahes förvaltning var dock mycket sofistikerad och enligt en utfärdad konventsförordning skulle ett konvent sammanträda minst fyra gånger om året. I konvenet ingick 9-12 personer varav hauptmannen var en, lagläsaren, tre präster, kamreraren, tre länsmän och sedemera även tre bönder. Det fungerade som en "ståndsriksdag i miniatyr" och skulle ge den regerande greven "råd och styrka". Räkenskaperna skulle granskas på februarikonventet och för att få tillgång till

grevskapets handlingar måste samtliga tre nyckelinnehavare var närvarande. Källa: Hedar 1935:145ff

⁷⁰ Utterström:842

⁷¹ Tureholm/Gäddeholms arkiv I, E 6968 befallningsman Peter Linbecks brev den 21/1 1721, E 6971 befallningsman Lars Forsbergs brev av den 23/7 1745.

⁷² Det är mycket svårt att fastställa om det funnits någon övergripande arbetsledning över Carl Bondes godscomplex. Jag har trots efterforskningar inte funnit några spår av någon sådan. Den Strömberg som omnämns här och var i breven, är troligen Bondes kusk.

⁷³ Utterström:843

⁷⁴ Utterström:843

⁷⁵ Se breven 12,27,28 m.fl. Här bör man nämna att i en senare fogdeinstruktion från 1816 kallas "fogden" på Fållnäs för inspektör. Källa: Nordiska museet Fållnäs gårdsarkiv vol A.

⁷⁶ Korpralen är "manhaftig Olof Westberg" som får sin fogdeinstruktion den fjärde augusti 1720 på makarna Bielkes gods Fårdala i Småland. Han kallas 1727 inspektör av greven. Har han befordrats eller är gränserna mellan befallningsman och inspektör vid denna tidpunkt flytande? Borgmästaren är den f.d befallningsmannen Johan Pedersson som är stationerad på M. G. De la Gardies gods Höjentorp 1667-1675.

⁷⁷ Se Ängsö kyrkoarkiv och mantalslängder. Ex. Daniel Lindqvist Danielsson f. 1786-06-25 och gift 1811-10-31, han noteras som bonde fram till 1820-talet då han betecknas statdräng, först därefter benämns han rättare. Ett ytterligare ex. är Lars Berglund f. 1792-10-16 och gift 1818-10-31 som var bonde och rättare boende i Karsbo.

⁷⁸ Utterström:843 och Fållnäs kassaräkning t.ex 1799/1800. Men här har en förändring inträffat sedan räkenskapsåret 1796/97 då rättaren hade bättre betalt än drängarna. När det gäller naturadelar som t.ex spannmål verkar rättaren ha erhållit mindre än det övriga tjänstefolket. Drängen/drängarna på Fållnäs hade bättre betalt än drängarna på Ristomta eller Billsta.

⁷⁹ Året därpå är den tillbaka på första årets nivå.

⁸⁰ Rosenhane:34

⁸¹ Ängsöarkivet Gårdsräkenskaper, huvudböcker 1750 års räkning.

⁸² Möjligen var hon till åren kommen. Troligen är det hon som senare går under rubriken Catharinas pension i 1799/1800 års kassaräkning.

⁸³ För citat se brev 27,31,41 samt 55.

⁸⁴ Fållnäs kassaräkning 1796/97-1799/1800. Något år finns även en hushållerska på Fållnäs.

⁸⁵ Magnusson:85

⁸⁶ Citerat efter Magnusson:83

⁸⁷ Magnusson s 82ff

⁸⁸ Se t.ex Samuelsson:38 opubl. avhandlingsrapport

⁸⁹ Se brev 1 och 43.

⁹⁰ Brev 15

⁹¹ Brev 20

grevskapets handlingar måste samtliga tre nyckelinnehavare var närvarande. Källa: Hedar 1935:145ff

⁷⁰ Utterström:842

⁷¹ Tureholm/Gäddeholms arkiv I, E 6968 befallningsman Peter Linbecks brev den 21/1 1721, E 6971 befallningsman Lars Forsbergs brev av den 23/7 1745.

⁷² Det är mycket svårt att fastställa om det funnits någon övergripande arbetsledning över Carl Bondes godskomplex. Jag har trots efterforskningar inte funnit några spår av någon sådan. Den Strömberg som omnämns här och var i breven, är troligen Bondes kusk.

⁷³ Utterström:843

⁷⁴ Utterström:843

⁷⁵ Se breven 12,27,28 m.fl. Här bör man nämna att i en senare fogdeinstruktion från 1816 kallas "fogden" på Fållnäs för inspektor. Källa: Nordiska museet Fållnäs gårdsarkiv vol A.

⁷⁶ Korpralen är "manhaftig Olof Westberg" som får sin fogdeinstruktion den fjärde augusti 1720 på makarna Bielkes gods Fårdala i Småland. Han kallas 1727 inspektor av greven. Har han befordrats eller är gränserna mellan befallningsman och inspektor vid denna tidpunkt flytande? Borgmästaren är den f.d befallningsmannen Johan Pedersson som är stationerad på M. G. De la Gardies gods Höjentorp 1667-1675.

⁷⁷ Se Ängsö kyrkoarkiv och mantalslängder. Ex. Daniel Lindqvist Danielsson f. 1786-06-25 och gift 1811-10-31, han noteras som bonde fram till 1820-talet då han betecknas statdräng, först därefter benämns han rättare. Ett ytterligare ex. är Lars Berglund f. 1792-10-16 och gift 1818-10-31 som var bonde och rättare boende i Karsbo.

⁷⁸ Utterström:843 och Fållnäs kassaräkning t.ex 1799/1800. Men här har en förändring inträffat sedan räkenskapsåret 1796/97 då rättaren hade bättre betalt än drängarna. När det gäller naturadelar som t.ex spannmål verkar rättaren ha erhållit mindre än det övriga tjänstefolket. Drängen/drängarna på Fållnäs hade bättre betalt än drängarna på Ristomta eller Billsta.

⁷⁹ Året därpå är den tillbaka på första årets nivå.

⁸⁰ Rosenhane:34

⁸¹ Ängsöarkivet Gårdsräkenskaper, huvudböcker 1750 års räkning.

⁸² Möjligen var hon till åren kommen. Troligen är det hon som senare går under rubriken Catharinas pension i 1799/1800 års kassaräkning.

⁸³ För citat se brev 27,31,41 samt 55.

⁸⁴ Fållnäs kassaräkning 1796/97-1799/1800. Något år finns även en hushållerska på Fållnäs.

⁸⁵ Magnusson:85

⁸⁶ Citerat efter Magnusson:83

⁸⁷ Magnusson s 82ff

⁸⁸ Se t.ex Samuelsson:38 opubl. avhandlingsrapport

⁸⁹ Se brev 1 och 43.

⁹⁰ Brev 15

⁹¹ Brev 20

⁹² Brev 36

⁹³ Brev 52

⁹⁴ Brev 56

⁹⁵ Brev 67

⁹⁶ Brev 9

⁹⁷ Brev 22

⁹⁸ Brev 40 odat

⁹⁹ Se 1796 års kassaräkning sid 20. 1797 års kassaräkning under rubriken arbetslöner och legodagsverken här har man t.ex förbrukat 28 dagsverken på murning, 26 dagsverken på timring. 1799 under rubriken lega dagsverken.

¹⁰⁰ Se brev 22.

¹⁰¹ Tureholms arkiv I, E 6971 befallningsman Lars Forsbergs brev till Ture Gabriel Bielke från den 23/9 1745.

¹⁰² Nordiska Museet, Fällnäs gårdsarkiv vol A.

¹⁰³ Se brev 1 och 10. Även brev 3,27,43 m.fl.

¹⁰⁴ Se brev 7,15,17,39 m.fl.

¹⁰⁵ Se brev 11.

¹⁰⁶ Se brev 21.

¹⁰⁷ Se brev 30 och 31.

¹⁰⁸ Se brev 39 och 48.

¹⁰⁹ Se brev 64.

¹¹⁰ Se brev 8.

¹¹¹ Se brev 2.

¹¹² Se brev 9,11,23,56 och 68.

¹¹³ Se brev 11 och 56.

¹¹⁴ Se brev 39.

¹¹⁵ Se brev 12,19 och 50.

¹¹⁶ Bygger på uppgifter i Lindskog: 17ff. Hon bygger i sin tur på jordeböckerna.

¹¹⁷ Vilket innebar att börsrätten var skattebondens men att ränterätten tillföll frälset och inte kronan.

¹¹⁸ Se brev 12, 22, 28.

¹¹⁹ Se brev 36.

¹²⁰ Se brev 22, 23 och 24.

¹²¹ Se brev 40.

¹²² Brev 53.

¹²³ Brev 56.

¹²⁴ Se brev 39,52.

¹²⁵ Se brev 57.

¹²⁶ Se brev 50.

¹²⁷ Se brev 64.

¹²⁸ Se brev 68.

¹²⁹ Se Rosenhane s 20.

¹³⁰ Se not 134.

¹³¹ Citerat efter Lindskog s. 27 respektive s 26.

¹³² Rosenhane s 22.

¹³³ Stockholms länsräkenskaper - mantalslängd 1809.

¹³⁴ I Margareta Reveras avhandling "Gods och gård 1650-1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland.I." använder hon sig av fogdarnas brev för att studera brister i räkenkaperna s 41 ff.

¹³⁵ eg. 1737-1740, 1743-47, 1748 skriver han endast 1 brev.

¹³⁶ Ängsöarkivet - Carl Fredrik Pipers arkiv bunt 2-6.

¹³⁷ Det finns ett 25-tal brev från fogdarna på Fårdala - Magnus Dahl under åren 1706-1709 - samt ca 17 brev från fogden/befallningsmannen Olof Westberg under perioden 1726-31. Dessutom drygt 70 brev under åren 1754/55 från gårdsinspektorn Johan Fredrik Ekeberg på Wattholma.

¹³⁸ Bergshammarsamlingen vol 320 b under omnumrering samt vol 95 f.d 26 c. Dessutom finns koncept på Eva Horns brev t. inspektorn på Tureholm/Gäddeholm och Örboholm 1725-1737 i Tureholms arkiv I, E 6967.

¹³⁹ Förvisso med vissa luckor. De la Gardieska Samlingen E 1640 befallningsman Sigge Thorsson.

¹⁴⁰ Rydboholmssamlingen E 7457 Brev fr. fogde Anders Larsson.

¹⁴¹ Förutom redan nämnda arkiv finns brev i Tidöarkivet vol 223. I detta arkiv finns också en rad intressanta processer mellan godsägare och fogdar se vol 184 och 225 d och e. I Esplunda arkiv nr 1:57. I Eriksbergs arkiv II bl.a vol 238, möjligen också i arkivets del I Gabriel Bengtsson Oxenstiernas papper rörande hans gårdar före och efter 1623 samt de Ribbingska handlingarna - godshandlingar rörande Gimmersta 1733 och 39.

¹⁴² I både Tureholms och Ängsöarkiven finns det dock fler än de uppräknade som har brevsviter som uppgår till mer än 50 brev. På Tureholm vol E 6968, finns t.ex insp. Nils Larsson Holm 1704-1728 som skriver 100-200 brev, inspektorn f.d bokhållaren Anders Fisk som under perioden 1728-1736 skriver ca 177 brev. Längre sviter kan också återfinnas i Ängsö arkivet. Inspektör Lago Lundeen som under perioden 1743-1745 efterlämnar 80 brev och inspektör Samuel Ek 1744-1754 med 51 brev. Vart och ett av dessa gods har mer än 500 brev bevarade från gårdsförvaltare under 1700-talets första hälft.

¹⁴³ Se not 63.

¹⁴⁴ Se brev 19, 28 och 50.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckt källmaterial

Riksarkivet

Mantalslängder 1800

Länsräkenskaper för Stockholms län 1825-1875
Mantalslängder

Enskilda arkiv

Bergshammarsamlingen

De la Gardieska samlingen
Skrivelser till M.G. De la Gardie

Eriksbergsarkivet
I Dels smärre enskilda arkiv
II Dels familjen Bondes papper

Esplunda arkiv

Rydboholmssamlingen

Tureholmsarkivet I

Tidöarkivet

Ängsöarkivet
Gårdsräkenskaper
1750 års räkning
Carl Fredrik Pipers arkiv

Stockholms stadsarkiv

Mantalslängder 1796-1800

Uppsala Landsarkiv

Sorunda kyrkoarkiv

Husförhörslängder AI:5A-5B, AI:6A-6B

Fållnäs Gård

Kassaräkning 1796-1800

Nordiska Museet

Fållnäs arkivet vol A

Lindskog, Carin 1939: Fållnäs ägare och bebyggelse. Fotokopia i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek av maskinskrivet original på Fållnäs.

Samuelsson, Göran 1993: "At folket icke får orsak kehna sig wara oförnöjda" Ängsö gods ekonomiska utveckling ca 1700-1850. Avhandlingsrapport, Historiska Inst. Sthlm.

Tryckt källmaterial

Hedar, Sam 1935: Enskilda arkiv under Karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och räfstopolitik. Ak. avh. Stockholm

Magnusson, L 1980: Ty som ingenting angelägnare är än mina bönders conservation... - Godsekonomi i östra Mellansverige vid mitten av 1700-talet. Ak avh. Uppsala

Revera, M 1975: Gods och gård 1650-1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland. I. Ak avh. Uppsala.

Rosenhane, S 1944: Oeconomia. Utg av Torsten Lagerstedt på uppdrag av Lärdomshistoriska samfundet. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Utterström, G 1957: Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Andra delen. Tidens förlag, Stockholm

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION

PUBLISHED WEEKLY
Subscription price, \$5.00 per annum in advance

Published for the Association by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610

Editor: J. H. H. H. H.
Editorial Board: J. H. H. H. H.

Volume 100, Number 1, January 1957

Published by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610

Subscription price, \$5.00 per annum in advance

Published for the Association by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610

Subscription price, \$5.00 per annum in advance

Published for the Association by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610

CONTENTS

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

Editorial: The Role of the Physician in the Community

BREVSAMLINGEN

Redigerad av
chefsbibliotekarie Lars Ljunggren och
bibliotekarie Eva Tullgren

EDITIONSPRINCIPER

Denna samling brev, tillställda Carl Bonde, ägare till Fållnäs, innehåller 67 stycken brev av Eric Brodin, av vilka 62 stycken är daterade fr o m 6 augusti 1796 t o m 15 augusti 1799 och fem stycken är odaterade. De senare har placerats in med hjälp av jämförande studier av vattenmärken i brevens papper och/eller genomgång av innehållet i breven. Vilka brev som är odaterade framgår av slutnoterna, som också anger skälen till placeringarna.

Två stycken brev av Lars Pettersson, daterade 7 november och 19 december 1799, fortsätter Brodins brevserie och är placerade direkt efter dennes brev.

Längre uppehåll mellan vissa brev torde tyda på att flera brev en gång funnits. I detta sammanhang kan också nämnas att breven från Bonde till Brodin ej är återfunna.

Texten är utskriven så nära originalet som möjligt, med bibehållen ortografi. Interpunkteringen har förtydligats och moderniserats. Förkortningar har fyllts ut inom hakparenteser med undantag för vissa beteckningar för t ex mått, vikt och mynt, som står utskrivna utan parenteser. Inom hakparenteser har också tillagts ett fåtal bokstäver och ord för underlättande av läsningen, samt några osäkra läsningar.

Efter slutnoterna har infogats ett avsnitt om mått-, vikt- och myntenheter som var aktuella under 1700-talets sista decennium med litteraturreferenser.

Som slutnoter har inlagts förklaringar och försök till förklaringar av vissa ord och uttryck. VMDhc Ivar Dyrendahl, tidigare intendent vid Veterinärhistoriska museet i Skara, och lantmästare Magnus Toll, Fållnäs gård, har på ett förtjänstfullt sätt bidragit med material till dessa noter.

Stockholm den 22 december 1993

Lars Ljunggren Eva Tullgren

Brev

1

Högwälborne nådige Baron

I går war en glädie dag och wakert wäder, och tog Rågen en förmånlig torka på sig så at jag i dag, om wäderleken gynar os, tänker jag att Börga med Rågskiärningen, alenast 6 åkrar¹ som äro hög länta. Giwer Gud wakert tork wäder tils måndagen, då tänker jag at skiära med alware. Om nådige Baron finer för godt at den swarta Bilsta stodet skall tagas in til stan med den som komer till Fållnäs mäd hästarna ifrån stan, då kunde hon insändas och Strömberg den sama Bort sälga. Med påstbudet som i torstase insändes till stan insändes 2 lispund röda winbär. Wid Fållnäs Bliwer wähl något krusbär och winbär som torde Be höwas insyltas för nådig barons hushål tils wintren. Om nådig Baron Befaller att man skal insända dem till nådige Barons hus i stan att där utaf nådige Barons hushålerska insyltas, thet torde wähl Bättre pasa sig emådan i stan kan fås sylt burkar och soker, alt som nådig baron tåkes därom Befalla.

Fållnäs den 6 augusti 1796 Eric Brodin

Brev

2

Högwälborne nådige Baron

Jag wil låtta nådig Baron weta att i dag med Budet insändes 24 skålpund smör, Dito en gö kalf för 5 riksdaler 16 skillingar. Äwen insändes uttur trögården för nådig Barons hushål i stan flera sorttors grönt. Jag hoppas att nådig Baron är i stan wid dätta Budes inkomst til stan då nådige Baron siälf Befaller at få se forsedeln på thet som med dätta Bud bliwit insänt. I förleden lördase och sist i måndase skars rågen wid Fållnäs. I tistase in kiördes 11 last råg och upp sates på rian som skal i mårgon af tryskas. Här infaller räng som oftast. Gud giwe os waker och tienlig wäder lek den tiden. Ännu hawer icke höras utaf dem [som] komma til Fållnäs med Siktuna Båtten² med nådig Barons saker. Jag wet icke wist huru thet kan för hålla sig med häst handel i stan denna tiden, män min enfaldiga mening war dänna, då jag skref nådig Baron till angående den Bilsta stodet som skal sälgas, att inan för marknaderna äwen inan fin³ flåtan inkommer med hästar, när Strömberg komer då hoppas jag att få weta nådig Barons tanka om alt samans. 2 hwalar färsk ströming medföljer till nådig Barons hushål i stan. Nådig Baron Be höwer icke köpa salt ströming för hushålet i stan utan kan ströming Fås ifrån Fållnäs.

Fållnäs den 11 augusti 1796 Eric Brodin

Brev

3

Högwälborne nådige Baron

Jag wil låta nådig Baron weta att wi hawer inbärgat rågen och hwetet och äwen skurit korn, och en del utaf hafra är och skuren män icke inbärgat. Ärterna och linet är och intagit. Råg såden slutade wi wid Fållnäs i går som war den 24 dennes. Wi hawer icke på fiorton dagar fått mer än ett enda rängskur. Gorden är mycket ur torkat och Salt siön är

owanliget utgången, så at jag måste taga giö[d] oxarna utur Byrom⁴ för waten Brist. Änu hawa nådi Barons hästar och miölk koonna mått wähl i Storängen och hawa haft Både bete och waten, män går Salt Siön änu mer ut då är jag twungen att taga dem därifrån. I dag är mycke mulit och tyckes likna sig till räng. Nådige Barons flytt saker äro riktit hit komna, och åter sändas med Båtten 20 tunnor Råg till at sälgas i Stockholm. I dag insändes med Budet 28 marker smör.

Fällnäs den 25 augusti 1796 Eric Brodin

Brev
4

Högwelborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta hwad som med Bude i dag insändes til stan. 1 lispund smör, 1 tunna päron och 1 fieling⁵ äplen, Dito en giö calf til Flodin för 6 riksdaler, 10 lispund hafr gröpe, Dito hafra 1 Tunna för nådig Barons hästar, äfwen 2 stycken siöfoglar, Dito 4 stycken wit kåls huf[wuden]. Äwen insändes 4 stycken koppar kastrullar med sina låk, nembelig Numro 1, Numro 2, Numro 3, Numro 4, till att förtenas.

Fällnäs den 29 September 1796 Eric Brodin

Brev
5

[Mottagare saknas]

För sändes till Fijtuna Setterie för Öfwerste Kammar Junkaren och Riddaren Högwälborne Herr Carl Bondes räkning 8 stänger platt Bandiärn, utgiöra 27 allnar i längd, tilsammans wäga 3 lispund 3 marker.

Fällnäs den 10 october 1796 Eric Brodin

Brev
6

Högwälborne nådige Baron

Nådige Barons Bref af den 7 dennes hawer iag riktit med ett Fijtuna Bud Bekommit. Mor Anna wid Bilsta hawer och riktit lemnat den hanne med sända serweten til mig. Plat stångiärn 30 lispund hawer nådige Baron på Fijtuna köpt. Mer tordes jag icke aflåta för nådige Barons gållar⁶ och äfwen för godses skul, som altid Be höfwers. Bandiärn hawer jag och sänt på nådige Barons Befalning 27 al[nar] som wägar 3 lispund 3 marker. I söndags eftermidag war herr Hane här och uppsate wikten på silfwret⁷ på den til mig sända Notan, hwilket jag nu inelyckt i nådige Barons Bref åter sänder. Wikten på knifwarna torde wara något för litet, män säkert wägar wardera 3 lod. Jag wil låta nådige Baron wet[a] hwad som i dag med Budet insändes. 1 lispund smör,

10 marker färsk fisk, en hare. Äfwen insändes 4 stycken koppar kietlar til at förtenas samt 2ne låk, män låken til 2ne kietlar Behöwes icke förtenas. Äfwen sändes 4 witkåls hu[fwuden] och en kappa grönsaker. Förä wekan Bråkade wi linet som Blef rät wakert. I denna weka tryskar wi samt dikar och täpper gärdes gålar, där man i vår icke kan täppa. Husförhör höls här i förleden tisdas, föliande onstdagen och i torstdag med Lissö Borrna. Trägårds mästartens fölier med Budet til stan.

Fållnäs den 13 october 1796 Eric Brodin

Brev

7

Högwälborne nådi Baron

I dag den 16 dennes sändes dän gamla Täckwangen efter nådi Barons Befallning med 4 hästar, ett par gåls- och et par Bonde hästar til att hämta den stora wangen till Fållnäs. Bilsta rättaren skulle gort denna resa med sinna hästar, män han tillika med mor Anna äro vid Aska på Brölop. Därföre måste jag låta rättaren vid Ristomta fara med till stan för att Bliwa för wagnarna ansvarig. Med giöoxarna skal iag göra som nådi Baron Befallt. Således Bliwer de 8 stycken at insända på en gång. Med Budet i dag insändes 13 tiog ägg för nådi Barons hushål i stan. Dem hawer jag köpt och givit 12 skillingar tioget. Et fönster är sönder på denna wagnen. Nyklen till kuskoffurten är Borta, jag finer ingen som pasar där till. Jag wil ödmiukast fråga nådi Baron huru mycke spadbladen kostar stycket som äro wid Fållnäs, ty iag hawer icke fåt något wist pris på Spadbladen. En sak hawer jag skamligen glömt angående nådige Barons Damasks^s Säng, äfwen soffan och stolarna af sama slag, om nådi Baron Befaller at dese möbler skall angiwas wid mantals skrifningen heller ej. Den gröna sängen i södra huset är långt för dätta up satt för siden möbel.

Fållnäs d 16 october 1796 Eric Brodin

Brev

8

Högwälborne nådie Baron

Nådi Barons Bref af den 17 dennes hafwer jag riktigt Bekomit tillika med 2 dusen Serweter och 2ne dukar. Nådi Barons wagn med sellar och alt til Behör är riktigt hit komet och iför war tagit. Jag möte Budet i tisdas mårgon på Torp malm, som hade nådig Barons Bref angående Pipartorp Boerna. Jag gorde då strast den anstalt, att rättaren vid Bilsta skulle dem till säga, att de skulle i dag på mårgonstunden wara i stan och hawa med sig de paper hwarom nådi Baron skref, som jag hopas att dätta måte wara riktigt utt rättat. Dätta pasade rät wäl, ty jag var med thet sama til Kiälsta qwarn och äfwven till Bilsta, män då måste rättaren ifrån Brölopet och till Pipartorpet at til säga Bönderna. Med Budet insändes till stan smör 1 lispund, hafrgröpe 9 lispund, Dito hafra 1 tuna, 4 wit kåls huf[wuden], äfwen röter och pepar 5 skålpund, 3 stycken kopparpanor til at förtenas, 2 lispund hwete kli til hönsena efter nådi Barons hushålerskas Begäran. En stekter sik och en flundra medfölier til nådi Baron, 10 marker fisk.

Fållnäs den 20 october 1796 Eric Brodin

P.S. Smöret är rät got som ut sändes hwar för wij ödmiukast takar nådi Baron.

Högwälborne nådige Baron

Jag wil låta nådi Baron weta att i dag den 31 dennes insändes de 8 stycken oxar till slaktaren Flodin. jag hawer skriwit till Strömberg at han skal wara god och uttaga päningarna utaf slaktaren för oxarna tilika med axcisen som slaktaren skal Betalla. Kjöpsedelen på oxarna hawer jag öfversändt till Strömberg, äfwen skola törparne som driwer oxa til stan lemna tullsedlarne til Strömberg för axcisen skuld. Lotsarna hawer nu lefwererat till Fällnäs sin skat ströming för innewarande år innatura⁹. Jag hawer skriwit och Bet at Strömberg lemna päningarna för oxarna till nådi Baron. Jag hawer så swårt att koma ifrån gålen. Än är det ena uptoget på thet andra. I nästa wika komer kronfogden at hålla kron upbörds stäma med Sorunda Soken och Torön. Jag hawer til sagdt torpana som driwer oxarna att de skolla laga så at de äro Bitida ine på morgonen med dem för trägnel skull.

Fällnäs den 31 october 1796 E. Brodin

Högwälborne nådige Baron

Trysken wid Fällnäs hawer wi slutat: men wid Ristomta och Bilsta slutas icke för än i nästa weka. Så snart där Bliwer slut med trysken, så skal nådi Baron få förtekningen på spanemålet som Bliwit i år wid Fällnäs, Ristomta och wid Bilsta. Med Budet i dag insändes 1 lispund smör, Dito fläsk 12 lispund 10 marker. Nu som trysken är slutader wid gålen i går up drogs färgan¹⁰ och Båtarna. I nästa weka tänker jag at hugga och up rödia wäder fällen¹¹, Bangar¹² och morast¹³ i skogarna til Bränsle. Jag tänk[er] att en wika arbeta på af planingen i trögården, äfwen att för Bättra vägen i millan Marn och Lindholmen, män som winteren sat til så kan sådant icke uträtas. Män dän torde kan hända snart giwa sig, ty han Börgade mycke häftit. Rot masken¹⁴ hawer nu på 14 dagar för skräkligt graserat med råg gräset, så at jag aldri höste tiden, hälst så sent på hösten såg gräset så ned falla, så att en stor del utaf thet som först sådes äro åkrarna helt gråa, och sådant synes Gudi klagan på flera stälen.

Fällnäs den 3 Nowember 1796 E. Brodin

10 marker fisk för nådiga Barons hushål med fölier och.

Högwälborne nådige Baron

Nådi Barons wang, den som i förleden mändas hämtades i från stan, är med alt tilbehör riktigt hit kommen. Med Budet insändes 1 lispund smör, Dito en sik för nådi Barons bord som i går feks med noten, wägde med inanmätet 9 marker. Denna är owanlig stor i sit släkte här i siären. Thet torde roa nådi Baron at se dänna inan han Bliwer sänder skuren. 2 tiåg simpor medfölia och för hushålet. I dänna weka hawer wi hålit på med afplaning

med trögårdsbaken, män dän är rasande hård som et Blyberg. Kan denna i höst Bliwa afplanerad efter som jag tycker thet någorlunda kan passa sig, så skall man i vår mura den muren som skal muras twärs öfwer trögården. I förleden tistase war jag på krono stäman som höls i socken stuffan. Jag war tidigt om mårgonen på stället och wäntade en god stund inan kronobefallningsman kom, så att jag förut hade tilfäle at Betalla Prosten sin rättighet. Prosten frågade mig om jag wiste om at nådi Baron tänkte at prossäsa med Göransson. Jag svarade at jag icke vidare wet därom än at nådi Baron wil för swara sina Bönder och deras til hörigheter. Prosten sade att dänna Prosses skulle Bliwa ganska farlig för allmänningens wilyftighets skull, som skal taga sin Börgan i Gärna¹⁵ Soken och sådan til Lundby, och trodde Prosten att många stora herra där städes skulle säga sig dän emot för sina egendomar skuld som de hawa efter Prostens tanka på allmänningen. Prosten sade äfwen att thet hawer varit förre på Riksdagen att allmänningen skulle gäs upp, män Riksrådet Bunge skulle thet dänna tiden förhindrat, ty hans egendom lärr mycket komit då at lida. Dänna egendomen lär ligga icke långt ifrån Pilkrog. Jag kunne icke med mindre än att låta nådi Baron weta dätta i tysthet.

Fållnäs den 10 Nowember 1796 E. Brodin

Jag wil järna hawa swar utaf nådige Baron om jag får sälga någon råg wid Fållnäs för 10 plåtar Tunan. Kanhända någon siärkar¹⁶ torde kjøpa några tunor.

E.B.D.

Brev
12

Högwålborne nådige Baron

Jag skall låta nådi Baron få under rättelse angående den lilla hemansdelen i Tyble¹⁷. Thet är allenast en åtondel frälse, som nu utt biudes till salo, män till Rangsta görer han daxwärken för 1/4 del. Åkeren är wäl god i sig sielf då han Bliwer wähl Brukader, alla husena äro ned rutna, skog fines icke där. Efter Berätelse skulle Ryttnäster Klingstedt utt Biudit denna åtondel til Hof Jägaren Fingner för 1700 daler kopparmynt, män det är öfwer all höfwan Begärt. Alt för wähl pasa denna åttondel till Ristomta. Den samma Bonde som Brukar denna del i Tible Brukar och tillika en tiugofyrendel krono skatt i samma by tillhörig öfwerste Frank, män skall wara drygt skatt sagd. Dänna del torde och wara till sallo. Pipartorps Böndern[a] hawer jag icke ännu råkat, män nästa sönda torde jag wäll träffa dem. Inspector Helström wid Nynäs¹⁸ hawer skrifwit mig till att han hawer för nådi Barons räkning 2 dusen Trägåls stollar som skolla til Fållnäs. De kostar 12 skillingar stycket. Om nådi Baron är nådig och skriwer till nådig herren på Ericsberg, så torde han Befalla inspector Helström att sända dem til Ugeltorp¹⁹. Sålunda skriwer Helström i sit Bref. Nu fölier innelyckt til Nådi Baron förtekningen på spanemålen som i år 1796 Bliwit wid Fållnäs, Ristomta och Bilsta. I dänna weka hawer wi hålit på och för Bättrat wägen i mellan Marn och Lindholmen. Jag hawer skrifwit till Strömberg efter en sentner Berg sprängare Krut, om sådant nu står till at fås för än nästa Bud. Det torde Strömberg försöka. Med Budet i dag insändes 1 lispund smör och en giö kalf, Dito fisk 8 skålpund för nådig Barons bord.

Fållnäs den 17 November 1796 E. Brodin

Högwälborna nådige Baron

Jag är idag rätt wilrådlig i ansende til dätta förslaget som nu med en hast Bliwit Conträt²¹. Snö är här nog fallen så att i gator och led och grindar är stora driwor, män på Slätter och Bakar är aldeles Bara marken. Män huru thet är längre i Norden wet jag icke, för än Budet komer til Bakas ifrån stan. Jag kan icke dänna gång skika mera med budet än alenast smöret, som är 18 marker. Jag är osäker om han icke får giöra wäning på vägen. Man får se huru thet lyckas för honom. Jag tänkte i dag at insända 40 Tunnor hwete män wäglaget för Biuder thet. Män så snart som thet kan låta sig giöra, så skall thet in koma som är uttingat för 19 plåtar rent kiöp. Män axcisen fås icke. Inelykt i nådi Barons bref följer härhos nådi herr Hildbrands Bref med Rewersen på Dawid[s] Päningar, och är ränttan för det förflutna året quitterader. Och som jag aldeles är där på försäkrad, at ny Revers och ränttan får jag altid då jag kommer till nådi Baron, i fall nådi Herren då är utt rest åt landet. Här hawer warit en förfärlig storm så at en stor del utta takteglet hawer Blåst uttaf takena.

Fållnäs den 1 December 1796 Eric Brodin

Högwälborne nådi Baron

Jag sänder nu i dag på morgonen de 40 Tunnor hwete, som jag med förra Budet omnämde i nådige Barons Bref. Rättaren wid Bilsta är med och skall motag[a] päningarna för hwetet och dem sådan lefwerera till nådi Baron. Jag tänker och snart fara til stan med dessa tolfskilingar jag hawer i Cassan. Äfwen sändes för nådi Barons hästar 1 tuna hafra, Dito hafmiöl 16 lispund.

Fållnäs den 6 Decem[ber] 1796 E. Brodin

Emädan föret nu är godt, så insändes nu 100 Tun[nor] Råg. Om föret warrar, så kan änu några och fyrtio tunor råg i dänna weka insändas med rättaren wid Bilsta, som nu är Bönderna fölgaktig med dänna post. Wäntar jag svar i från nådig Baron i genom Strömberg.

Fållnäs den 12 December 1796 Eric Brodin

Högwälborne nådige Baron

Jag wil låta nådi Baron weta att jag insänder 50 Tunnor Råg till at sälgas. Jag wil ochså låta nådi Baron weta att jag hawer riktigt motagit en posse med Caffé Bönor uti, som skall riktigt för waras tills nådi Baron kommer till Fållnäs. Ett dilamb insändes och i dag ifrån Ristomta.

Fållnäs den 19 December 1796 Eric Brodin

Högwälborne nådige Baron

Brev
17

Jag wil låta nådi Baron weta at 42 tunnor korn insändes i dag med 12 par dragare. Bilsta rättaren hawer med sig en tuna hafra till nådige Barons hästar, wargskinet, en liten Biörnhud och en kappa til ställsängen samt en Buldans²² säk som kiöt Bliwit utsänt uti. Alt dåta hawer Pehr Nilsson med sig til stan. I dag hawer jag och sänt Bud til Nynäs efter trädgårds stolarna. Om jag skal nästa weka insända Råg til stan, därom torde Strömberg skriwa med nästa Bud.

Fällnäs den 17 Januari 1797 Eric Brodin

Nu är tilräkliget och godt förre på landet. Komer nu mera snö då Bliwer dät oföra. Änu hawer ingen warg warit på ludret²³.

Högwälborne nådige Baron

Brev
18

Nådi Barons skrifwelse tillika med de öfriga paperen hawer jag riktigt fåt. Jag takar nådi Baron aldre ödmiukast för sin nådiga omsorg för mig. Nu på mårgonstunden kom Budet i från Nynäs med 24 stycken stolar, och wid samma tilfåle kom och Bilsta rättaren med hwinet. Hwin Boutelierna äro icke många frusna, män 2ne Permonter Boutelier äro sänder gångna. Alt samans äro nu ned sat i win kiällaren. När jag nu Bliwer af med Budet så skall jag ned i kiällaren och säta dem i Bättre ordning. Fartyget vid Sågsten²⁴ är efter Berätelse aldeles af lastat, män mer wet jag intet därom utan är aldeles tyst. En räf siöt jag sama afton jag kom hem i från Stockholm, män han gick icke heller fram på ludret. En går här änu och lowerar²⁵.

Fällnäs den 19 Januari 1797 E. Brodin

P.S. Med Budet insändes i dag til stan 16 skålpund smör, Dito fisk 10 skålpund, lite blåkål samt 9 lispund hawremiöl för nådige Barons hästar.

Högwälborne nådige Herr Baron

Brev
19

Jag wil låta nådi Baron weta att en frälse skatte Bonde i Swalsta wid namn Carl Ersson, som därstädes Brukar 1/4 mantal frälse skatte, han sade at hans hustru warit til Fituna och talat med nådig Baron till at hiälpa dem i dät fall att de äro up sagda ifrån hemanet utaf de två bröderne, som hawa tvådelarna uti denna 1/4 del som Carl Ersson Bebor, och som han i flera år Brukat den samma och hans swågrar icke därutaf någon förmån niutit, och som den yngsta Brodren är gift och Båda Bröderna därom förneka at han skall nu Be Bo densama. Och på däna grund är Carl Ersson up sagder. Ehuru Carl Ersson fåt sin swägerskas löfte på hannes del uti firendelen, så kan han ändock icke komma att Bliwa ägare af mer än 1/3 del uti 1/4 delen. Däsuttom hawer Carl Ersson 1/8 i Grimsta efter sina föräldrar, dän hawer han och Brukat tillika med 1/4 delen uti Swalsta. Så ledes torde Båda däsa delar icke rätt wäl Bliwit Brukade. Nog tror jag at Carl Ersson och hans swägerska torde låta öfwer tahla sig at sälga de 2 syster delarna til nådi Baron. män då

Bördar den yngsta Brodren likwäl syster delarna. Däta är alt hwad jag hawer mig Bekant. I däna sak som Carl Ersson Bet mig at jag skulle skrifwa nådi Baron till, så wet jag icke annat därom än thet som jag nu anført. Så att Carl Erssons swågrar påstående torde wäl få sin framgång.

Med Budet som i dag insändes hawer med sig 8 stycken lamb, Dito smör 8 skålpund, Dito en mark smör för nådig Barons räkning til Bords smör, Dito en hare och lite grönsaker. Beklagliget war thet at nådig Baron hade et swårt reswäder til stan. Nu hawer åter wintren tagit till, och Bliwer nu isarna starka och är redan marken frusen med kiäla, män wäggräset är bart och twing[as] hårt utaf dänna kalla Blåsten.

Fållnäs den 16 Februari 1797 Eric Brodin

Brev
20

Högwälborne nådige Herr Baron

Nu wil jag låta nådi Baron weta att utt räkningen på skatte böndernas skatt är färdig, och i förleden Söndas låte jag lysa på att de den 1 Marti skolla de sin skatt lefwer[era]. Och som Hoxla och Fagersjö komma att Betalla päninge räntan i Banko, om nådi Baron wille wara nådig och med nästa fredags Bud låta mig få weta, huru stor för högning skall tagas på rixdalern. Där om äro Både herr Hane och jag okuniga om. Med däta Bud insändes 7 stycken lamb.

Fållnäs den 20 Februari 1797 Eric Brodin

Jag skall låta nådige Baron weta att jag i förleden weka fåt hem Ekwärke ifrån Kallnäs holma. I söndags woro alla Lisö Bönder till Äpelgarn och därstädes höggo wardera en famn ahlwed, och i dag äro de bådade att kiöra den ifrån Äpelgarn fram till koo hagen. Rättaren och fiskaren är med Bönderna till att för söcka isen och wissa dem vägen. Med sista tööwädret Blef Salt Siön mycket öpen söder utt, så att Kråksiärs med möda kunna komma ifrån sit Land och till Lissön. Tordes jag ödmiukast anhålla hos nådige Baron om Järners²⁶ Testamente, som nådi Baron war nådig och lofte att utsända till Fållnäs.

Brev
21

Högwälborne nådige Herr Baron

I går den 15 dennes insändes 40 tunnor hafra som jag förmodar redan att nådi Baron fåt päningar förr. I dag den 16 insändes smör 12 skålpund, Dito 6 stycken lamb, ett tiog färska flundror och 6 wahlar färsk ströming. Nu hawa wi dragit not i 2ne dagar män icke fått mer än 10 marker i sumpen. Qwarkan²⁷ är tämeligen Swår på hästarna i dänna wår. Siäkan²⁸ och Faworit hafwa ännu bärgat sig för dänna siukan. Jag hawer skikat efter Bomolia. Får jag nådi Barons lof så wil jag och taga något hånung där till och giwa dem in.

Jag skall låta nådi Baron weta att staketet wid Norra Sidan trögården är nu färdit, en höö lada är op huggen i Storängen. Jag skal låta nådige Baron weta at jag i dänna weka sålt några tunor Råg till 11 plåtar tunnan. Thet hawer jag hört Berätas, at de wid Tureholm

sälga rågen till 10 1/2 plåt, män wil nådi Baron at jag Pö om Pö skall sälga till 11 plåt[ar] heller och aldeles låta Bliwa att sälga någon råg på någon tid. Män undersåtarna kan man icke neka då thet finns, män wäl de uttom godset. Män trode man at prisena änu fullo, men då wore thet Bäst at sälga till 11 plåtar, emädan man thet kan få. Nådi Herr Baron torde icke siälf dänna gång hawa tillfälle att skriwa, som wist icke är att undra på. Så torde jag utaf Strömberg få någon kunskap hwad rågen gäller i Stockholm. Gud låte nådi Baron må wäl i d[änna] mångomskiftade wäderleken. I går war Torbo prästen²⁹, här då jag tog dristigheten på mig och gaf honom 1 tuna hafra, Dito korn 4 fielingar. Däta sade jag at nådi Baron Befallt mig at giwa herr Maisteren för salig hennes nådes taksegelse. Han war öfwer måtan glader och Beder om sin ödmiuka taksegelse til nådige Baron.

Fållnäs den 16 Marti 1797 E. Brodin

Brev
22

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige Herr Barons skriwelse af den 17 dennes hawer jag riktigt Bekommit. 1 tunna god sill hawer och riktigt hit komit efter skriwelsen, hwarför jag ödmiukast takar nådi Baron. Qwarkan hawer något giwit sig så att hon Börgar at flyta. Honing och Bomolia hawer jag giwit dem in och war dag kiört dem litet. Thet war artit att nådi Baron fek köpa Tyble. Alt hwad nådige Baron mig där om Befallt, skall Bliwa riktigt utt rättat, fast jag alt sådan i förleden fredag warit siuk utaf hufwud wärk och rysningar. Gudi lof at jag nu är något Bättre. Jag skall och låta nådig Baron weta at Malmström och jag tallades wid inan jag skiuknade, att han och jag skulle i förleden måndag fölias åt till Söder Telie och där om tistdagen i går den 21 dennes möta en oxhandlare, som då wäntas. Malmström höl riktigt sit löfte. Kom i söndags afton. I melertid måste jag skika efter Bilsta rättaren, wilket jag mäst för sin nyckterhet litar på, gav honnom päningar till oxhandlen. Så ledes foro Malmström och rättaren och en torpare Till Telge³⁰. De möto och en oxhandlare där med 76 stycken oxar. Utaff desa hawer Malmström och rättaren köpt 10 stycken till 20 riksdaler stycket, som gör till sammans 200 riksdaler. För skräklighet vad kreaturen nu äro dyra. Rättaren med de 10 oxar hawa i nat willat öfwer i Telge och i dag wäntas med Guds gälp till Bilsta. Dese oxar hafwa driwis inemot 50 mihl och äro således magra, män efter Malmströms Berätelse unga. Malmström kom nu på mårgonen hem i från Telge med dänna Berätelsen och war här alenast 1 tima. Han skulle kl 11 förm[iddagen] wara wid Ösmo. Med Budet insändes i dag 12 skålpund smör, 2 stycken lamb samt lite grönsacker. Gud Beware nådige Herr Baron.

Fållnäs den 22 Marti 1797 E. Brodin

Brev
23

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta, att jag i dänna weka hawer köpt en koo som är åtta år gamal, och hon skall kalwa i nästa månad. Hon kostar 17 riksdaler. Kan hända at man framdeles torde koma öfwer någon god miölk koo till at få köpa. Nu tänker jag att Bort sälga 2 stycken koor, som warit galla i 3ne år och nu aldeles up hört med miölkningen. Jag kan nu icke råda nådiga Baron till att emotaga några oxar uttaf slaktaren till somaren

på holmarna, sådan nådig Baron siälf nu fåt desse 10 stycken oxar. Thet torde och Bliwa Bäst att på holmarna släppa några hästar, ty Betet wid gården ifall torr somar infaller är icke till räklit för många hästar. Den 24 denes war Herr Länskammereraren Lewin mig till mötes wid Tyble, och då Blef Bonden på nådige Barons Befallning till sagder, at han ingen annan Befallning hade att åtlyda än dän han ifrån Fållnäs får. Han är nu Befallter at göra 3 daxwärken i varge weka till Ristomta. Jag wil och låta nådig Baron weta att jag åter igen warit siuk, men nu hawer jag låtit dem sätta en spansk fluga³¹ Bak i naken, och där egenom hawver hufwudwärken något för swunit. Gudi vare lof och pris för dänna wakra wäderleken. Wi hawa fåt flera wakra rägnskurar. Råg gräset grönskas rät wakert. Gud för skona os för swår natt frost, dän är farlig. Med Budet i dag insändes smör 12 skålpund, Dito en giökalf, 10 marker fisk, lite grönsaker och en mark smör för nådige Barons hushål.

Fållnäs den 30 Marti 1797 Eric Brodin

Brev
24

Högwälborne nådige Herr Brodin

Jag wil låta nådige Baron weta att jag sålt 2 stycken koor ifrån Fållnäs, som i dag insändes a 70 plåtar stycket. Dese koor hawa walit galla i 3ne år och är ingen för hopning att dese Bliwit i kalwa. Kan man nu koma öfwer några koor till kiöps, unga och med rätande gur³² i ställe för däse, wore thet en god sak. Malmström lofwar att biuda till att skaffa wid tilfåle. Med Budet som idag insändes hawer med sig 12 skålpund smör, en giö kalf, Dito fisk 5 lispund 10 marker, Dito 10 skålpund för nådig Barons hushål och lite grönsaker. Jag skall Beräta nådi Baron at hans nåd på Diursnäs hawer 2ne stycken Bruna stubswandsiga Tikwalpar, 14 dygn gamla, Berätas wara uttaf god Ras. Des[e] 2ne Tikwalpar till Biudes nådige Baron. Jag lofwade att skriwa nådige Baron til om dese walpa, hwilket Nådige Baron tåkes wara nådig och Befalla Strömberg att lemna mig swar, då jag får vidare giwa Widegren swar der om. Med dätta Bud hade jag kunat sända 16 skålpund smör män, för thet att Budet komer nästa tistdag att afgå til stan för lång fredagen skuld, så wil jag dock hawa några skålpund med nästa Bud för helgen, anars Blewe thet nästa Bud för dålit. Behändit finge wi däsa fiskar som i dag insändas med en liten nott under en is Bro, som däse stanat. Jag wil och låta nådige Baron weta att jag Gudi ware ewit pris hawer nu åter wunit hälsan. Änu hawer man icke kunat röra något i åker gorden, uttan wi hawer kiört hem Bräder och plank ifrån Kälsta såg och dem inställt wid Brädhuset til des de bliwa torra. Sand till siöbryggan på östra sidan, sand i Backen emil[lan] nya stallet och syrgroden³³, och kiörs och på fylt. Taken på logar och ängslador tåkas och gälpes wad man kan hinna, med mera. Wägen emillan Swalsta och Fållnäs hawer och ördts³⁴ och för Bätas.

Fållnäs den 6 april 1797 E. Brodin

Brev
25

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige Barons Bref med fredagsbudet hawer jag riktigt Bekommit. Thet war gruflit wad dett giärnnet kostar som i förleden winter hämtats ifrån Forssiö Bruk. Rumena skall efter nådi Barons Befallning Bliwa up eldade till den utt satta tiden. Finge nådige Baron tid att

resa utt om nästa torsdag och wara öfwer hellgen wid Fållnäs, thet wore önskliget. I för leden söndags efter midag war jag till Diursnäs med hälsning ifrån nådige Baron till Herrskapet därstädes och Beräta hans nåd, att nådi Baron tycke om till Budet angående walparna. De får ännu wara qwara i några dagar och dia sin moder. Herrskapet på Diursnäs mår wähl och Beder om sin hälsning till nådi Baron. I för leden weka hände den olyckan wid Diursnäs at smedian Bran up för dem, män lykan war dat at qwarnen Blef Bärgader som låg nära där til. Med Budet insändes 12 skålpund smör, 2 stycken lamb, 10 marker fisk och lite anat småsaker ifrån trågården för nådige Barons hushål i stan.

Fållnäs den 11 april 1797 Eric Brodin

Hästarna äro nu någorlunda friska.

Brev
26

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Herr Baron weta att wi hawa i dessa dagar sådt wårsådet wid Fållnäs, ehuru luften är mycke kal. Män i ansende till torkan som warit lång sam så är gorden tor och redig, så at jag måste för musten, inan den torkar för mycket Bordt, gripa till at så. Gud wet allenast om torkan Bliwer långwarig, då torde thet wara Bäst at i tid hawa säden i gorden. Äfwen om wäta skull infalla och Bliwa långsam, så torde och säden nog sehnt komma i gorden. Så ledes slutar wi i dag wårsåden wid Fållnäs. Med Budet insändes 16 skålpund smör, Dito 1 skålpund för nådige Barons hushål och lite grönsaker, Dito färsk ströming 3 walar, Dito en swart gubbe³⁵. Denna är förwälder, och Bonden hawer den i sin madsäk, som nådige Barons hushålerska måste wid ankomsten strast stekas, på det han icke Bliwer skämd. Jag hawer insänt ett par hästar för träna, som skall hämtas ifrån stan. Nu äro wägarna tämeligen up torkade. Jag lefwer i thet glada hoppet at snart få se nådige Baron wid Fållnäs, och önskar jag at thet måte ske med hälsa och wäl måga.

Fållnäs den 20 april 1797 Eric Brodin

Brev
27

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådig Baron weta att i går den 2 dennes fingo wi här ett wälsingnat räng, som wi länge efter wäntat. Gud giwe at wärma nu földe där efter. Så hoppas man ännu att den swaga rågrotten åter finge nytt lif. Träde är up kiört i gälet, män Kiällängs täppan hawer jag hälften okiörd. Thet som i för leden höstase Dikas, hawa wi nu räkt³⁶ uttaf renarna, äfwen i hoplagd gord höggar, som skall Bliwa till östra dellen på trågården. Rörtak hawer wi och täkt. Storra Båttan är reparenad, tiarader inan och uttan till och är utt skiuten på watnet. Roddsumpen är hämtader ifrån Nynäs. I wår hawer trågårdsmästaren sat många frukt träd. Ifrån Bilsta hawer kiöpts 32 stycken små telningar a 4 skillingar stycket, Dito ifrån stan 20 stycken. I går war Broman till Hammarlund efter kiersbärstrån som är rät wakra, a 8 skillingar stycket, dem han i dag ned säter wid södra stenmuren efter nådige Barons Befallning. I dag insänder jag gårdsdrängen med ett par hästar att uttaga 2 tunnor salt. Jag hoppas, om wäderleken Bliwer wekan utt, wi änu skola med Guds gälp få ströming. Med Budet insändes 10

skålpund smör, Dito 1 skålpund för nådige Barons hushåll, Dito ströming 2 walar och litet grönsaker. Jag wile wäl gärna insända en swart gubbe till nådige Baron, män som hushållerskan icke wil hawa dem plockade och förwälda, så vågar jag icke at sända dem med fiedrar. Inspectoren wid Öster Nynä[s] måste i Skans Tull påsk afton mista en kiäder³⁷ och plikta där till 10 plåtar. Änu hawer ingen auction warit på Torön på Biälkar och Bräder. Huru dät hänger tilsamans med dän saken wet jag icke, uttan de som kan komma åt Bräderna så lärr de få Bräder nog. Bandiärn hawer jag kiöpt en Bra hoper uttaf Bönder, som up hämtat thet, där Boten gekk utur fartyget. Denna gång är lite smör, ty wi hawa fått många kalv kor, så at kalwarna drika mäst utur miölken. Män jag hawer i dag skikat 2ne kalwar till små gålarna, som de skolla giöda, så hoppas jag at tils nästa Bud att få mera smör. I nat tyckes jag tälla wid nådige Baron. Thet giwer mig ett godt hopp at i däs dagar få se nådi Baron wid Fällnäs.

[Odaterat]³⁸ Eric Brodin

P.S. Ifall nådige Baron icke kan komma til Fällnäs snart, så kan jag i nästa weka fara till stan för at tälla wid nådige Baron. 300 riksdaler kan medtagas, om nådi Baron så Befaller.

Brev
28

Högwälborne nådige herr Baron

Nådige Barons Bref af den 21 majj hawer jag riktigt Bekommit tillika med kiöpe Brewet på Tyble 24 dels hemanet. I går den 24 war jag till Tijble³⁹ åbon med en nämde man och Rättaren wid Ristomta och upläste kiöpe Brewet för bonden, och war bonden rät glader at han Blef förlöster ifrån sinna många husebönder, som han haft förut. Gudiskelof at nådi Barons siukdom hawer åter wänt, och önskar jag af alt mit hiärta at hälsan måte Bliwa Beständig hos nådi Baron. 6 Tunnor fin råg är riktigt hit kommit efter nådi Barons befallning. I fal Inspector Helström komer til Fällnäs, så skola wi Biuda till at fågna honom på Bästa sät wi kunna. Jag takar nådi Baron ödmiukast för till Budet at taga uttur Cabonet[et]⁴⁰ Cafe och såker, män thet Behöwes wist icke dänna gång. Jag hawer Både Caffé och såker utaf thet jag fek i för leden wintras utaf nådi Baron. Skulle halm fattas för hans nåd på Diursnäs, så skall nådi Barons Befallning efterkomas. Med Budet i dag insändes smör 16 skålpund, Dito fisk 10 marker och lite grönsaker, 2 örngottswar, 2ne par lärfs lakan och en giö kalv ifrån Ristomta. Thet war en faselig olycka som skiede wid Hanstavik, at hela stenhuset af Brunitt med möbler och kläder. I går den 24 denes wäntades kamerer Strälle till Diursnäs och skal Bliwa där tils fredagen. Man får se huru dan handel thet Bliwer på det mycket ut ropade wärket. Diursnäsas lärr förmodeligen willa åt Bräderna mäd många andra.

Fällnäs den 25 mai 1797 E. Brodin

Krutet som nådi Baron ut sände är mycket start, så at thet går öfwer alla graderna på Profwaren, så att jag aldri set des like.

Högwälborne nådige herr Baron

Jag wil låta nådi Baron weta att Kiöpe Brefwet på åtondelen i Tible hawer jag riktigt Bekommit uttaf herr Öberg. Således äro båda Kiöpe Brefwen med till tinget. Jag Bad nämde man att han skull påstå at de wid dätta ting Bliwa på skrefna, så at han skulle få dem till bakas med sig. Hwad angår med thet nya upfuna Bergsprängningen är Bra och gör wärkeligen nytta för den tid man tilsäter med at göra Proppar der till. Jag will och låta nådige Baron weta att jag hawer Proberat Krutet i den lila Kaggen, som utt sändes i wårase. Män thet är och lika start med thet förra och går öfwer alla grader på Prowaren. Jag hawer icke kunat kiöra i åkren för wäta skol förr än i dag, män wäderleken är Gud ware efwit låf och pris ganska härlig så att gräs och säd wäx[er] härligen. Jag önskar hiärteligen at nådi Baron hawer Beständit hälsan och mår väl.

Fållnäs den 8 Juni 1797 Eric Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådig Baron weta att Fållnäs stora Båtten är hemkommen med Bräder, Salt och Tiära samt annat som på honom Blef utt sändt. Jag hawer haft i Betänkande att icke röra wid taket på Norra Stenhuset för än nådi Baron siälf komme til Fållnäs, män thet går för långt ut på tiden till att dröga därmed. Därföre hawa wi i dag gripit os an därmed. Män thet Bliwer swårare att få Bräden under takteglet än jag någosen kunde före ställa mig. för än jag med alware börg[at] tänka där på: winskaporna, hörn- och kropplåtarna samt fott plåtarna och siälwa listen wid högningen uttaf ribans högt, och sådan Brädernas högning, som nu gör tilsamans 4 Tums högd högre än förr warit. Män wi skolla Būda till at göra thet Bästa som mögeliget göras kan. Nästa Bud skall jag låta nådi Baron få vidare weta huru wi funit saken bäst. För nämligast Bliwer att få tätt tak öfwer huset, på wad sät man kan fundera därmed. Kokter rödfärg skall Bräderna strykas med inan takteglet på lägges. Giwe Gud att thet Bliwe wakert och up håls wäder. Här är säden uttaf wätan för Bålt ned tryckt till gorden, giust i sin Bästa Blomning. Man hawer med största glädie set den stora fågnaden på åkerfållen och rågen wäxa till en nästan owanlige högd, män nu utaf rägn ned pakader till gorden. Taktegel hawer wi slagit en om gång. I dag Börgas med murteg[els] slåningen. Med Budet insändes i dag en osåld giökalf, smör 1 lispund 4 marker och lite grönsaker. Fårullen 16 lispund 10 marker insändes med förra Budet. Wi hawa Gudi låf alla samans hälsan och må wäl. Tible Boerna tillika med Fingner hawa hotat Ristomtas med hag gårdsgårdens ned huggning wid intagningen derstädes, män bliwer för modeligen ofarit ty nu är de tysta därmed.

Fållnäs den 21 Juni 1797 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådi Baron weta att taktåknigen på Norra sten huset bliwer färdit i denna weka, män at lägga Bräderna op och ned på takstolarna gick icke an. Wi proberade på alla mögeliga wis, män at få Bräderna så diup ned at watnet wid listen och foten på

Bräderna Bliwer osynlig war fast omögelit. Icke håller wågade jag att så diupt nedskiära riborna hwar på Bräderna skulle spikas, ty därigenom hawer takstolarna Bliwit för swagade. Därföre måste Bräderna fاسas och läggas twärs öfwer takstolarna. Män wi hawer tagit Bredare fas på Bräderna, så att de går längre om war annan än på de anndra taken som på thet sätet äro täkta, och så hawa wi hugit waten hål på undra sidan på läktarna, 2 på war aln, på thet ei watnet må stanna på öfwer sidan å tak läkten. På södra sidan skal taket Tiäras män på de andra rödfärgas. Plåtarna på Både hörn och kroppen måste up Brytas och om lägas samt nya ribor och på salningar, män alt dätta hawer gordts med godsens folk. 1 skepund plåt är redan ått godt till taket, ty ett Blek högre rundt om kring huset på thet till öka fott Brädet måste plåt slås, och wins kaporna måste uphöggas 1 tums höggd för Brädernas skuld. Lyckit war thet at spik och plåt i förleden wintras kom till gälen, anars hawer dätta arbete icke kuna förrättas i somar. Thet war aldeles min föresats tillikan med nådi Barons tanke och öfwer ens komelse at lägga Bräderna up och ned och rifla⁴¹ dem. Jag gorde och al den anstalt där [med] och för utt låte rifla några tolf[ter] innan taket togs ned, män måste mot min wilga låta fassa dem tillika med de öfriga. Jag Beder därför att nådige Baron icke tycker illa wara, at wi icke fåt taket på thet sätet täkt som man förut tänkte. Smör insändes i dag 1 lispund 6 skålpund.

Fållnäs den 29 Juni 1797 E. Brodin

Brev
32

Högwälborne nådi Herr Baron

Jag wil låta nådi Baron weta hwad swar trågårdsmästaren giwit angående att flytta till Stenberga i nästa höst. Jag tallade wid dem sama afton som nådi Baron Reste till stan, då de swarade at i dag på mårgonen giwa mig swar, som och skede skrifteliget, som nu fölier inelykt til nådi Baron. Män fyra Pungter är som jag icke kunde giwa honom swar på angående at få 1/4 tuna hwete, 2 tä få slakt nöt, 3de koo som miölkar hela året, 4de at få Bränewin.

Hwad angår med slakt nöt wore så godt at låta honom få ett för alt för kiött och fläsk. Åtter wad miölk kon Beträffar wore att wid Ristomta at om byta, då den förra kalfsinade, giwa dem en annan till att miölka, och i ställe för thet Begärdta Bränewinet att få i 3ne månader giwa lite Bränewins Råg, män icke Bränewin. Män lyckit är thet ändock om han uttan Klandel är nögd. I går afton klockan 10 kom Herr Baron Silwergjäl till Fållnäs. Med Budet insändes smör 1 lispund.

Fållnäs den 20 Juli 1797 E. Brodin

⁴² För slag wid Fållnes seterij neme[ligen] at stufwa och ställe blifwer efter goda Löfte up rustad, at blifwa wid sädes staten som til förne undantagandes hwete 1/4 t[unna], och årlig Lön 16 riksdaler 32 skillingar, och en stats Ko som miölkar, och när hon blifwer af sinad at båkoma en annor uti des ställe samt behöfwande höö foder och [h]alm, at få eller båkoma slackt Kråratur om hösten, at wäd och bränsle blifwer jop lackt⁴³ och fram Kiört til ställe och något Kast wäd til jul högtiden, at bekoma 2ne supar bränwin om Dagen neme[ligen] ifrån 1 aprill tils den sista guni [eller] 3ne månad[er] eller at 1/2 stop uti wekan, och efter Löfte en för swarlig [öcka]⁴⁴ eller far Kost öfwer siön, och at båkoma något färsk fisk i bland när som wankas.

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta hwad som i dag insändes till stan, som är 18 skålpund smör, 1 fi[eling] Potatis, 1 fi[eling] kålrölor och 1/4 skåk⁴⁵ blomkål, 4 stycken läder sellar och 3 tiog ägg samt gamla Cartor til unga baronerna. Äfwen insänder jag 5 lispund 13 marker fläsk ifrån Oxnö, som jag Beswärar Strömberg med att sälga, om nådige Baron thet tillåter. Med den siuka kon är änu ingen bättring, uttan hon magrar af för Bolt⁴⁶. I dag up reses klock staplen emilan stallet och Spanmåls boden. Wi hawa uphuggit och hemkiört en hel hoper med stocka til dätta arbete.

Fållnäs den 19 october 1797 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Med Budet insändes i dag föliande: 2 slaktade galtar giöda wid Bilsta, väger tilsammans 16 lispund, Dito smör 17 skålpund, 1 fie[ling] gurka samt Rödbeter för hushålet, Dito färsk fisk 10 marker, Dito 12 lispund

Råg miöl som Strömberg siälf Betalar efter gångbart pris. Äfwen insändes 2 tunnor hafra för nådige Barons hästar. Äfwen insändes 6 stycken oxar till Herr Flodin, hwarför Strömberg uttager päningar och lemnar till nådige Baron. 12 lispund Råg miöl hawer jag sändt till Tull Inspectoren i Skands Tull. Kon som war siuk måste wi [i] går slakta emädan hon icke stod at gälpa, ty hella Bak delen war för lorad. Wikten på spanemålen wid Fållnäs samt prof där å hawer [jag] skikat till Strömberg.

Fållnäs den 26 october 1797 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Enligt nådige Barons skrifwelse af den 10 dennes är jag öfwertygad att spanemålen Bör sändas till stan för att sådan vidare komma i ac[k]ord om thet öfriga. Således sändes Råg 30 Tunnor, Dito hwete 2 och korn 4 Tunnor, tilsammans 36 Tunnor. Jag dristar mig icke att lägga mer än alenast 3ne tunnor efter paret. Giwe Gud at de komme riktigt fram med sina las. Rättaren wid Ristomta är med dem till stan för att hawa till syn med spanemålet. Äfwen sändes åtta stycken torskar och 3 par lärfs lakan, ett par stora och 2 par smäre. Dito 2 fi[elingar] sämre sort korn till hönsena efter hushållerskans Begäran.

Fållnäs den 14 Nowember 1797 E. Brodin

Efter nådige Barons goda löfte att jag skulle med säkert Bud få sända Dawids Testamente till nådige Baron, att nådige Baron wile wara nådig och sielf giwa nådige Herrn thet, då är jag säker at thet icke hawer någon fara. Jag anhåler ödmiukast at nådige

Baron är nådig och siälf förwarar paperet och Intrese⁴⁷ päninga, tils jag kommer til stan, heller - och som jag önskar - nådige Baron kommer snart till Fållnäs. Först i nästa Nyet skall 2ne luder Kampar⁴⁸ fällas. Nu hawer jag låtet hugga och hem föra Bangar och morast till Bränsle. Tak är nu färdigt på Bygningen som flyttades.

Brev
36

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige Barons Bref af den 15 denes hafwer jag riktigt Bekomit. Fin walmarnet⁴⁹ hawer jag ochså fåt. Så snart förre Bliwer, skall Peher Nilsson fara till Telge med det. Dawids testamente tillika med 20 riksdaler hawer jag och fåt, hwarföre jag aldra ödmiukast takar nådige Baron, som för mig hafwit så mycke Beswär. Jag Beklagar hjärteligen att nådige Baron icke mådt wäl. Äfwen Beklagar jag at fröken icke heller är frisk. Torparen Jan i Tegelada är döder och Begrafwes i forleden söndag. Annars är folket Både här och på godset Gudi wari efwit lof tämeligen friska. I denna weka hawer Bönderna kiört gol⁵⁰ där gamla Bygningen förr stådt, hwilket är en god gälp för hålla lerknösar⁵¹ på gälet. Med Budet insändes 12 lispund siktat hwetemiöl, Dito smör 10 skålpund, Dito en galkoo til Flodin för 68 plåtar, en ickalf⁵² koo, kiöpt i stälet för 34 plåt[ar]. Kan jag komma öfwer flere koor så skall jag kiöpa. Wasbuk fines icke i hella siärgården. Wid Oxnö hade min hustru fåt med noten så många som nu fölier til nådi Baron. 10 marker fisk fölier til nådige Baron.

Fållnäs den 23 Nowember 1797 E. Brodin

Brev
37

Högwälborne nådig Baron

Jag passar nu tilfålet på dätta nya förre och insänder 100 Tunnor Råg, Dito hwete 30 Tunnor, Enliget Strömberg[s] skriwelse at jag skulle efter omständigheten insända hwete, Råg och Hafra. Rättaren på Bilsta är denna gång Bönderna fölaktig til stan.

Fållnäs den 28 Nowember 1797 Eric Brodin

Brev
38

Högwälborne nådige Herr Baron

Nu insändes åter 50 Tun[nor] Råg, Dito Hafra 50 Tunnor. Med denna Post är Rättaren wid Ristomta fölaktig til stan. Thet är rätt Beswärliget Wägelag, ömsom Bart och där emillan en för skräcklig hälka. Budet som i för leden fredags war til stan hade wang ifrån gålen män måste skaffa sig kiälkar på vägen, då här aldeles war Barmark. I lördags efter midag snögade här rät Bra. Nu åter ett starkt töö. Män jag hoppas att fööret är Bättre Norr åt stan. Så mycket röö⁵³ som kunde duga så är hon up skuren wid Maren. Män mer

än hälften är för lorader uttaf den wåtta snöön, som ned Böggde den med tufsarna ned i watnet, och därpå frös hon fast och Blef oduglig. Änu hawer ingen Jsgrim⁵⁴ warit frame på Betet.

Fållnäs den 12 December 1797 E. Brodin

Brev
39

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att jag efter Strömbergs skrifwelse af den 6 dennes in sänt 60 Tunnor korn, som han med nådige Barons til ständ uttingat och acorderat till 3 riksdaler 8 skillingar tunnan, hwilket Pris tykes någorlunda Bära sig. Jag wil låta nådige Baron weta, att Jan som tient i fiol wid Öster Oxnö, hawer stedslat Norr Swersjö och skal i nästa vår träda därstädes. Wi hawa nu haft en stark winter i några dagar, så at Salt Siön ligger öfwer alt, män är ojämn för ty Snö kom i thet samma han lade sig. Män jag hafwer likwäl warit wid Oxnö i går med släda och Maia öfwer Swersjö fiälen⁵⁵, män Braka där och war. Kast weden som war huggen i Ristomta dahlen hawer jag nu kiört ofwan wiken och hem på Fållnäs Baken, ty lika med gamla tegelbruket⁵⁶ och Marstå är gamal is, män Söder ut Bär han änu icke att kiöra. Män Swärsjö fiählen är starkare is, för ty Snön Bläste uttaf den med Sunan wädrät och drefs up ått Fållnäs wiken. Således Bliwer han där opå litlig, tils han Bliwer igenom stöpader⁵⁷. Med Budet i dag insändes 8 skålpund smör, 2 stycken lamb, 10 marker fisk. Jag för modar att smöret häråfter skal Börga öcka. Wi hawa i dässe dagar fåt 2 kalf koor, män så tål thet en månad inan kalwarna Bliwer giödda. Wargarna hawer ingen lust att gå på Bettet.

Fållnäs den 11 Januari 1798 E. Brodin

P.S. Fielingsman⁵⁸ och en nämde man hawer warit hos Nils Olofsson i Tible och skriffit up alla hans kreatur efter krono Befallnings årder den 8, som war i förleden måndags mig oweteligen. Bonden war icke siälf hema wid dätta tilfäle, män Sonen och Nilses hustru wisa dem til mig, hwa på jag sade att de skulle söka nådige Baron, inan de skulle något utaf hans saker Bort sälga. Kiöpe Brefwen på Tyble hawer jag änu icke fått till bakas sådan de wistes wid tinget.

Brev
40

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige herr Barons Bref af den 3 dennes hawer jag riktigt Bekommit, män beklagar hiärteligen att nådige Baron icke mådt wähl, män gläder mig att nådige Baron sluttat wakten och kan någon dag få wara fri. Med förra Budet Bekomm jag efter nådige Barons skriwelse 2 stycken silwer mat skedar, Dito 2ne Teskedar, som för waras. Murningen går någorlunnda Bra, män jag måste taga alla dags wärken i från Fållnäs till Ristomta och i thet stället lega för arbet wid gården. Ty jag är mera säker att icke då

skall fella wid Ristomta, då de Bliwa Bodade at wid Ristomta giöra sina weko dagswärken, då jag efter omstendigheterna får anskaffa folk till thet nöd wändigaste arbetet som härstädes icke kan åsidosätas. Trädet är så nära up kiört, så att hafwer landena som i nästa wår skall sås med hafra är nu oträdna. Råggräset ser rätt wakert utt, äfwen ochså hwetet, män wårsädet står hårdt. Äfwen ochså med gräs wägxten går alt för sakta, så att där som ingen must är i gorden kan icke wäxa, utan högderna äro Bruna och utan Bete. Tibeles stufwan är till wäggarna uptimbrader, inan murningen före togs wid Ristomta, män nu komer man icke utur fläken med något, utan alla måste hålla på med murningen och spränga Bärge wid Ristomta.

[Odaterat]⁵⁹ E. Brodin

Jag wil och låta nådige Baron weta att med däte Bud insändes 6 lispund Rågbröd för hushålet i stan, Dito hwetemiöl 2 lispund, Dito gryn 2 lispund, Dito färsk fisk 10 marker, 1 skålpund Bords smör, Dito 2ne krus Brännwin, Dito smör til salo 24 marker. Jag hawer varit siuklig och dålig en tid, män Gudi ware ewit lof änu icke warit någon hel dag sängliggande. Här på orten hawer mycket folk warit siuka och äfwen många dödt. Madam Siöberg på Eknäs är och döder, så att Widegren lärr få Eknäs till Donation ått sig och sin fästemo, äfter som jag hördt Berätas. Jag wäntar efter nådige Baron som foglen efter dagen. Skulle nådige Baron wila hawa hästar i från Fållnäs till utt resan, torde jag få nådige Barons Befallning där om i genom Strömberg med Budet.

Brev
41

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige herr Baron weta att jag uttan upe håll fort far med Bygnaden wid Ristomta, och Bliwer i dag öffra Bygnaden med timber färdit, så at jag i nästa weka får tak resningen och rösten Gud wil färdit. Så mycke rör iag i år fått vid Maren skal up tåkas wid Ristomta på nya fåghuset, så långt hon kan hinna till. Nödwändigheten fordrar att i år tåka in huset, på thet man kan deso fortare få huset färdigt. I slutet af dāna weka tänker jag at få dräng stuf Bygnaden färdig, så att drängarna skola snart ned flytta. Jag hawer Begärdt uttaf Strömberg 2 tunnors Rens hår⁶⁰ till at ifylla säng kläder med, så wida Rens håret icke är alt för dyrt. 1/2 tuna sill wil iag och gärna hawa till Fållnäs. Torkan och hetan är här så stark, så at Betet för kreaturerna Bliwer alt för dåliget. Högländer mark ser utt som hon wore Bränd. Intet dike heller rehn kan på Fållnäs heller Ristomta gålen wid röras heller en torfwa uptagas, uttan är hårdt som Bärge. Säden ser Gudi lof waker utt. Rågen Börgar nu att Bloma. Tegel hawa wi i dāna weka Börgat att slå.

Fållnäs den 7 Junij 1798 E. Brodin

P.S. På nådige Barons Befallning hawer Strömberg utt sändt 60 al[nar] lärft dem jag riktigt fädt hit till mig med Budet. Och hawer Strömberg skriffit mig till att jag skulle hålla tilgodo och at nådige Baron skänkt thet till mig, hwarföre jag aldra ödmjukast takar nådig Baron, för en så hederlig och oförskyld skänk Blyges iag wid at emottaga. Smör insändes med budet 2 lispund 4 skålpund, en giöd kalf till Flodin för 5 riksdaler, 10 marker fisk och et Krus Brännwin för hushålet, Dito hafra 1 tu[nna] för nådige Barons hästar. Gudi ske lof at nådige Baron är åter til hälsan komen. Jag wäntar att få talla wid nådige Baron wid Fållnäs.

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag skal låta nådige Baron weta, at Bina Swärmade i går klåkan 2 efter midan och fluge ända Söder ut til skansberget, därest de hel⁶¹. Sent på aftonen fördes [de] till trögården i sin kupa. I denna weka Bliwer taket färdit på nya fåghuset wid Ristomta. Med Budet insändes i dag till stan 16 skålpund ull och 2 skålpund smör. Jag kan icke så Beskriffa som thet ser utt på landet med dän faseliga torkan och hettan. De arma kreaturen lider stor men. Jag wet icke hwart jag skal släppa miölk koonan och äfwen så drag oxarna, ty marken är aldeles Brun som hon wore swediader. Koonan hawa warit i koo hagen i 14 dagar, nu på holmen i 8 dagar. På Båda stälen är ut betat. Oxarna hawer jag släppa i Ristomta dallen. I Oxhagen kunde oxarna ij föda sig. På några dagar är thet och ut bet på dätta stäle. Gud gälpe os, thet ser Bedröfeliget utt. Hafran växer icke mer för än rägn komer, uttan åkrna står grå och Bara. Gräset på höglända ängar törkas bort. Rågen witnar wid Roten och torkar inan han hiner till at Bliva matader. Widegren kom i för går ifrån Norkiöping. Han Berätta at på sina ställen hawer de slagit i kul rågen til foder, ty han hawer torkat inan han Blomat utt. En del utaf bönderna hawa måst giwa sina kreatur halm om näterna. Jag hawer låtit dem försöka att sladda⁶² åkren, men den hålla lergorden är så hård så at hon icke kan kiöras med trädes stock. Lyckit är dät att hon icke heller gror.

Fållnäs den 21 Juni 1798 E. Brodin

P.S. Att kiöpa sin koon, som förr är om talt, tyckes icke wara rådeliget, för än man får se hwad höö man kan få i år. Kommer icke Rägn snart så Bliwer thet en för skräcklig meswägst i dätta år, thet Herren Gud af Böge och skona vårt fatiga land före. Herr Baronernas hwete wid Stenbergan hawer warit ganska wakert tils igår. Då Börgade thet at Blekas och nedfaller inan thet blommar.

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att fielings manen hawer utt sat tiden tils nästa måndag, som är den 9 dennes, att hålla auction wid Tiblen hos Nils Olofsson. I förleden måndag och tistdag utt kiördes giödslen wid Fållnäs. I dag slår Grimsta och Swalsta bönder Seldals ängen⁶³. Lisö bönderna hawa i dag Börgat med slåteren hema på sina egna hem ängar. I Börgan å nästa weka skolla de almänt Börga med gälsens slåter. Wi hawa Gudi ware ewigt lof fått lite räng i dässe dagar, män icke så mycke att thet gordt något till åker bruket. Män så hawer likwäl gorden något af swalna, så att hon icke är så brän het. Nu kiöra wi alt hwad wi hina up åkren i annan wäg. Nu wore thet mycke glädiefullt för mig at få se nådige Baron wid Fållnäs. Gud låte hälsan wara god och Beständig hos nådige Baron.

Fållnäs den 5 Julli 1798 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta at Herr Baronerna äro lyckit komna till Fållnäs och må gudi lof wähl. I går onstdagen den 25 skars rågen wid Fållnäs med fulla ax och wäl mogen. Jag sänder i dag en calf till Strömberg osålder, så framt icke Malmström kommer nu på stunden. Wi hawa ännu 2ne qwar i fal nådige Baron Befaller någondera till slaktning.

Fållnäs den 26 Julli 1798 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att jag slutade handel med Flodin om oxarna, som i dag insändes 4 stycken a 25 riksdaler stycket. Han låfwade till at kiöpa 10 stycken oxar för herr Barons Räkning och med Posten skriffa mig till, hwad dag de kuna komma till Söder Telie, då wi får af hämta dem. Secteren och herr Baronernas resa är up skiuten tils nästa måndag. Hwad ordsaken därtill är wet jag icke. Rågn är här icke så mycke komit så att någon must är i åkren. Huru jag skall giöra med ri⁶⁴ Rågen som nu borde i dase dagar ut sås.

Fållnäs den 16 augusti 1798 E. Brodin

Högwälborne nådige He[rr] Baron

I går den 3 dennes war jag wid Öster Nynäs⁶⁵ och tallade munteligen wid hoffrätts rådet at få kiöpa höö. Män han swarade nei, att thet war omögeliget at han kunde sälga höö, ty han sade at han får låf att snarare sälga kreatur för foder brist. Äfwenledes hawer jag talat wid Hultgren. Han sade at thet war omögeliget at få något höö til kiöps wid Ängsholm. Jag hawer fåt weta at wid Stora Åby gästware gård tager de 24 skillingar lispundet för höet. Här på orten lärr icke vara mögeliget at få kiöpa något höö. Gudskelof, alt står wäl till wid Fållnäs. Sörmelans drängen hawer och så riktigt komit till Oxnö. Söderberg⁶⁶ hawer sålt skatt strömingen i Nykiöping, en del til 24 och en del till 27 daler, så at lotsarna hawer därutaf ingen glädie. Aspengren hawer inbillat Lotsarna at de icke behöwede Betalla sin skat för än efter Mikaeli, med mera. En trogen herra tjänare. I går och i dag hawa wi här et wälsingade wakert wäder. Jag önskar nådige Baron lycklig resa till Fållnäs. Med budet sändes 6 lispund korn gryn, Dito smör 1 lispund 4 skålpund.

Fållnäs den 4 october 1798 E. Brodin

Jag und Commeding Junn Barou

[illegible]

Brodins brev nr 45

Brev
47

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att Inspectoren i Skans Tull låfte att draga försorg om thet som nu nästa torstdag Bliwer in sändt, och skaffar thet siälf nådige Baron till handa. Räntan å Åby är årligen 7 tun[nor] och 5 Kappar Spanemål. Dito höö 60 lispund samt halm och andra små persedlar som Hoffman icke så i hast kunde minnas. Hästarna

hafwer jag fåt pulwer åt och äro ingiwna, och lungådrarna öppnade⁶⁷. Lissöbona hawa warit til Telge efter Pulwer åt sina hästar.

Fållnäs den 18 December 1798 Eric Brodin

Brev
48

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att med Budet i dag insändes 6 lispund fisk till at sälgas, Dito smör 9 skålpund. Äwen sändes 1/2 tu[nna] surkål för hushålet i stan. En tobakskardus uttaf nådige Barons tobak är skikader til nådige Baron på Fituna. Häst Pullwer hafwer jag träne gångor fåt ifrån nådige Baron på Fituna. Jag ser icke någott fell på hästarna, annor lunda än at de yngre hästarna äro swart fläkiga på läpparna, som säges wara ett elakt teken till siukdomen. Dätta teken hafwer nästan alla unga hästar här på orten.

Winteren hafwer här i åtta dagar warit nog sträng med blåst så att föret är icke särdeles godt, ty på kiär och siögar äro wägarna mycket i gän blåst och driwor i lederna och i gator. Himmer⁶⁸ på wästra sidan ligger ännu icke, män Fållnäs wiken och Swerdsjö fiellen lades i thäta⁶⁹ två dagar för Jul. Änkan i Grimsta hawer jag sagd ifrån hemmanet, och i dag på mårgonstunden är thet stäslat uttaf en ung och Beskederlig bonde, hwars fader i många år Brukat Knufen under Söder Rangesta. Naten för Jul afton fek grålufran⁷⁰ som gort mycken skada sin döds påst på Kiälsängen. Thet war en gamal hona, som war wärd sin död. Med förra Budet som var till stan hade med sig 3ne win Boutelger, som Strömberg skrifwer i sit Bref att nådige Baron skiänkt dem til mig och Jungfruna til Jul. Så ledes får jag dän äran att där före ödmiukast taka, och hawa wi redan druket nådige Barons skål, och önskar jag af allt mit jarta nådige Baron Ett frögde fult godt nyt år.

Fållnäs den 27 December 1798 E. Brodin

Brev
49

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige herr Baron weta att herr Hane hawer warit här i dänna weka och jälpit mig at giöra Räkning med frällse Bönderna. Lisöbona hawa nästan alla Betalt sin skatt för år 1798, män Grimsta, Aska och Kiälsta som giwa Spanemå[1] de hafwa ännu icke fullliort sina skyldigheter. Män jag hawer sagdt dem till at de icke får draga på sig någon skulld med sina skatter. Malmström war här i går och kiöpte en gamal koo som i dag insändes med et par hästar för 18 riksdaler. Hon är icke stån at föda sig längre. Nyheter skall jag och Berätta nådige Baron som är, och huru föliande til gått. I för leden tistase afton kom Jonas i Risle under Ristomta och Berättade mig, at han om aftonen set en älg gåt öfwer Risle ängen öster at Risle dalen. I går torstdagen Bitida på morgonen tog jag Petterson med mig och ringade in honom. Sädan skikade jag i tysthet efter Olof i Ristomta och sade huru han skulle drifwa honom. Petterson stälde sig på närmare håll och jag längre ifrån ingången. Ifall icke första skättet skulle lyckas så hade man siutit et till. Män som han kom och stälde sig och wände sidan til åt Petterson, så stupade han med et skåt, och wi komo hem med honom sama dag midags tiden. Dänna älg hawer de på alla sidor om kring os sprungit efter. Thet war en tre-årig stut och wäger 16 lispund

rent kiöt. Med Budet sändes en fram fjerndel väger 4 lispund. Thet öfriga kiötet, 3 fjerndelar, som här äro qwar, 12 lispund, skal jag icke röra för än jag med dāta Bud får Befallning ifrån nådige Baron, om nådige Baron Befaller at mera kiöt skall sändas till stan, heller at Fituna och Diurnäs herreskapena skolla hawa någon stek där af. Jag hoppas ifall icke nådige Baron siālf hawer tilfāle at skrifwa, torde Strömberg Befallas at skriffa där om. Med Budet sändes 24 lispund siktat hwetemiöl till att försöka med at sälgas, Dito smör 10 skālpund, 1 tunna hafrmiöl āt nådige Barons hästar, Dito 1 tunna hafra, Dito fisk til salu 3 lispund.

Fāllnās den 17 Januari 1799 E. Brodin

Brev
50

Högwālborne nådige Herr Baron

Igår afton dā jag kom hem skikade jag en ālg stek till Diurnās herreskapet med mycken taksāgelse til nådige Baron för skānken. Hans nåde pā Diurnās skikade Bud at jag pā mārgon stunden, innan pāsten af sändes i dag, at jag skulle komma til honom. Dātta hawer jag och gort. Hans nådes ārnde till mig wār dātta, att frāllse skatte ā bon Olof Andersson i Bārga, som Brukar 1/4 d[el] dārstādes lydande med frāllse rānttan till Fāllnās, mēn Olof Andersson āgger ej mer ān en fāmte d[el] i dānna 1/4 d[el], dān han up lātīt och sälger Besitni[n]gs rāten till hans nåde pā Diurnās för 2000 daler kopparmynt, - dāse andra twā femtedelarna, som āro hans hustrus syster delar som Olof Andersson Brukar, tror hans nåde sig at emot samma kiöpe skiling efter des andel kuna fā kiöpa. Mēn Olof Anderssons swāger, som i samma fjerndel hawer Brodersdelen, wil icke sälga sin del utan twārt om krānglar med sin swāger Olof Andersson, som nu i några ār Bebodt dāna 1/4 d[el], och hafwer sagdt honom ifrån ofwan nāmde fjerndel, och tānker sig at Bebo dān samma, som hans nād pā Diurnās för sākrat att hans upriktiga mening ār dānna, at om nådige Baron giwer sitt samtycke till dānna handel, sā skal hans nåde giöra alt hwad han kan, och framdeles ställa kiöpe breffet i nådige Barons namn sāsom rānte tagare af hemanet. Dā nådige Baron giwer sin tanka där om, kunde nådige Baron komma āt de 3ne systerd[elarna]. Dā torde icke Lars Nilsson i Understa kunna fā Bebo sin brorsdel i Bārga, ty dā hade nådige Baron en fāmte del mer ān han. För ty Lars Nilsson ār en klipare och hawer efter Berātelse sagdt, dā han får 1/4 d[el] uti Bārga, sā skal han och haffā rāttighet i Oxno skogen sā wāl som i āngsmarken pā Oxno hālmen, och skal tro sig weta wār rā stenarna āro, som skolla uttwissa dāta. Mēn thet tror jag wara osaning. Nycklen till nådige Barons skrin fōlier hār hos. Gud beware nådige herr Baron.

Fāllnās den 24 Jan[uari] 1799 E. Brodin

Brev
51

[Mottagare saknas]

Nådige Barons Bref af den 4 denes hawer jag riktīt Bekomit, hwaruti nådige Baron nāmner, at herr Hildebran[d] giwr nådige Baron thet goda lōftet at sända nådige Barons smide til Nynās, hwilket ār för Fāllnās godset stor fōrmān. Om nådige Baron ār nādīg

och låter wara giuwelskrinet, tils jag kommer till stan, så kan jag taga thet med mig ut til Fållnäs. Jag hawer insänt prof på hwetet till Strömberg. Med dänna hårda winter af stannar qwarnen aldeles. Wi hawer i dänna weka dragit winter noten, och insändes i dag 11 lispund [fisk] til salu, Dito för hushålet 1 lispund 10 marker, Dito smör 9 skålpund.

[Odaterat]⁷¹ E. Brodin

Brev
52

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att 2ne gamla halm stakar hafwer jag såldt, en stårre och en mindre. Den stårre fek jag 39 riksdaler 36 skillingar före, dän mindre 20 riksdaler. Dän stårsta war mycke rutten, den mindre war Bättre halm utti. Nu törs jag icke sälga någon halm så länge. Man får se hwad thet liknar sig till i vår. Råg sälges alenast ått undersåtarena, och thet rätt sparsamt. Nu Börgar Himmer på at Bära, så at wi i dag kiörer Stafrums weden ifrån Fogelwik till tegel wed och till kalk wed. Jag skref med förra fredags Budet till jnspector Helström, at han med thet första skulle låta mig weta om smidet, som skall til Fållnäs, wore framkomet till Nynäs. Därpå torde jag med dätta Bud få Helströms swar, då jag tänker med thet första at afhämta thet till Fållnäs. 5 timber ståkar äro uttaf godtsens Bönder huggna och fram kiörda till Kapelans Bostale. 30 stycken hawer jag kiöpt wid Åby och Betalt 16 skillingar ståken. Således är alenast 5 stycken tagna på nådige Barons skog. Här om kring är en gämmer på fålket efter säd och foder åt kreaturen, så at thet är ynklit at hörra dem. Tohrö, Ödsmo och Mörkö bor hafwa en och samma klaga, at de icke får kiöpa säd häller halm wid herre gårdarna, ty de hafwer alla sålt utt och tagit in skylten. Kylan är alt för swår, Wi haffa aldra wårst och swårast med lambena utaf, thet att fodret är lite på färhus skullarna. Därföre är husena kalla, så at jag måste läga en hop Råghalm til Betäkning på skullarna. Thet hawer många mäniskor kiylt sig i dänna winter.

Fållnäs den 14 Februari 1799 E. Brodin

Brev
53

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att i för leden fredags den 8 dennes hölo herr Hane och jag up börden med frälse skatte bönderna, män thet Rästerar änu för 10 åboer som icke betalt. Jag hawer aldri hördt en sådan gämer och klagan på folket i almänhet som nu är, Både för folk och kreatur, så att här i orten fines hwarken sädh eller halm till sallo. Här stormar folket till ifrån alla orter och willa kiöpa säd och halm. Män uttom godsens under hawande hafwer ingen fått kiöpa, och de under hafwande, som jag wet icke äro så aldeles Behöwande som en del fattiga, hushållas ganska sparsamt med sälgningen, så at de icke få kiöpa säd efter sin begäran. Man är nödsakader att sårpa utt⁷² koor, hästar och gamla oxarna som icke äro i stånd att föda sig med gamal ri halm⁷³, som de i 3ne månaders tid lewat wid. Thet gamla hwetet hawer jag sålt som war 4 tu[nnor] 4 fie[lingar] a 6 riksdaler 16 skillingar tunan. Jag förde 3 tu[nnor] hwete til qwarn för trene wekor sådan, män änu är thet omalit. Thet är med stor möda at få malla åt kreaturen til sörp-miöl. Skulle folket willa kiöpa hwete och giwa 7 riksdaler tunan, måne jag med

nådige Barons tillstånd då finge sälga några tunor. Om nådige Baron wore god och Befalte Strömberg giwa mig swar därom. Nu är föret godt, om nådige Baron är frisk och tänker resa til Fållnäs, thet jag förmodar.

Fållnäs den 14 Marti 1799 Eric Brodin

Brev
54

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige Herr Barons Bref med sista fredags budet hawer jag riktigt Bekommit, tillika de 36 skillingar, som öfwer woro på de päningar som sändes till nådige Baron. Nu sändes ett par gålls hästar⁷⁴ med kiälkar och kårg. Jag tycker att jag är tryggare at sända Pettersson med gålls hästarna än en öwan kiörare. I fall nådige Baron hafwer tid at resa till Fållnäs, så kan han kiöra. Jag önskar af alt Järta at nådige Baron komme til Fållnäs. Gud låte hälsan wara Biständig.

Fållnäs den 4 april 1799 E. Brodin

Brev
55

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige Baron weta att thet ännu icke låter sig giöra med gatsten wid Öruden⁷⁵, ty där är mycke Snö öfwer dän, så att man icke kan få rät på honom, för än snö och jsen Bliwer af smält. Så snart som thet kan låta sig giöra att finna sten, så skal Petterssons far giöra mig kunig, ty han Bor på Torön och kiäner stället hwarest gatt sten fines. Då komer thet an på om isarna äro så starka, at man kan förra honom därifrån. Skulle dätta slå felt, så skall ändäck sten fås, när marken Bliwer bar. I dag och imårgon kiöres sand till Ristomta. I går drog wi noot på wästra sidan och fek en Lax, som sändes med dätta bud till stan för nådige Barons bord, män sumpfisk fek wi icke en enda. I dag drager wi och not - få se om något wankas. Jag tänker med thet första låta spränga sten till Kiällare wid Tyble och äfwen låta Brädså Bygningen wid Kråk siär på södra sidan. Gud ware låf för dänna wakra wäderleken, som nu warit i några dagar. Den dagen som nådige Baron reste till stan, fek wi här ett wakert rägn. Med Budet som nu sändes til stan hawer 16 skålpund smör, 6 tiåg ägg, 10 marker fisk, 1 mark smör til Bordssmör och ett krus Bränewin. Pettersson kom Klåkan 7 i går afton med den Bedröfliga tidningen att Strömberg är illa siuk, hwilket jag högeligen Beklagar, ty thet är nådige Baron till en stor afsaknad. Olof i Berg tyckes nu börgar koma sig fööre. Ladu gårds Anna är nu och Bättre och börgar att gå uppe.

Fållnäs den 11 April 1799 Eric Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige herr Barons Bref af den 12 dennes hawer jag riktigt Bekommit. Thet är högst beklagligt at herr Baron Knut skal wara siuk, så at den tillärnade resan därigenom bliwer uppskiuten. Här är mycket folk siuka på godset och äwen på andra ställen. Hoffjägaren Fygner hafwer fått slag och är siuk. Nu börjar SaltsjöJsen at giwa sig, så at han icke är mer at lita uppå. I för leden fredags för midag åkte jag utt till Torbo örud och fan gat sten, hwarpå jag i Lördags skikade 31 par hästar samt Pettersson, Nils och Olof i Ristomta med Bönderna, och thet gek Gud ware låf Lyklit för sig. Sten ligger nu i oxabake⁷⁶, ty lans vägen war då redan bar. Då wägarna Bljwa up torkade, så kan man förra honom till Ristomta. Jag wil och låta nådige Baron weta att jag hawer låtit pannella Bygningen wid Kråk siär på södra sidan. Thet war högst anläget til at förekomma olykshendelser på siön, så hawer jag i går och i förgår låtit upskåta wägen ända ifrån Kalfsnäs gårdet till Fållnäs. Fielings man hawer icke gordt sin skyldighet med wägarernas up skåtning Nor i soken, uttan så långt jag hunt hawer jag för mådt dem att skåta, och äfwen skikat bud till herrarna på Rangsta att de skulle skåta sit wäg stycke, som är emellan Wäfsla och Spångbake. Här är ett underligt folk och odugligga Kronbetienter, som icke wöllar⁷⁷ se efter wägarna. Jag är osäker huru de koma till stan med thet som nu sändes: 2ne kalwar ifrån Fållnäs, Dito en ifrån Ristomta och 2ne Lamb, smör 16 skålpund samt 10 marker fisk, Bränewin och bords smör.

Fållnäs den 17 april 1799 E. Brodin

På skrifftrum: Samma dag, heller då jag war til Torön och skulle se efter gat sten, kiörde Bönderna sand ifrån wästra sand grufwan til gården. då dän olyckan hände, att en gube i torpet på Lisön i thet samma en kiähl But⁷⁸ slog benet af honom. Jans hustru i Baken⁷⁹ hade strast för bundit thet, som förr hawer för bundit Ben bråt. Trägårds mästaren hawer och warit begäplig, som säger sig hawa warit med wid så danna olykshändelser.

Högwälborne nådige Herr Baron

Enligt herr Barons K[n]uts Bref af den 18 dennes sändes 2ne par hästar med 2ne wagnar, som efter Befallning skolla wara i Stockholm den 22, som är i mårgon afton. Så ledes sändes galls hästarna ifrån Bilsta och ett Par Bonde hästar till att skiudsa ifrån stan till Bilsta, då jag skall foga anstalt att 2ne par skolla wara herr Baronerna till mötes wid Bilsta om tistdags midagen och skiudtsa til Fållnäs. Galls hästarna wil jag spara i fall herr Baronerna wilia åka, när de komma til Fållnäs. Bonden Eric Larsson i Torpet hälsar nådige Baron aldra Ödmiukast, om nådige Baron wille wara nådig och låta den stakars drängen få komma in på Lasaretten som Bröt Benet af sig, som jag Berätta om den olyks händelsen i förra Brefwet till nådige herr Baron. Dän som hawer Bundit benbråtet och härtils siöt det samma, säger sig icke längre kunna wara honom Begäpligh eller kan siöta thet, ty ofwan fot bladet är ett stort hål, som en Ben skerfwa synes som icke hawer komit i dän rätta årdningen som hon bordt. Hålet hawer bliwit då olyckan skede. Jag hoppas nådige Baron är nådig och Befaller Strömberg at låta mig få weta, om drängen får koma

på Lasaretteth, eller huru jag skall svara thet fatiga folket som hawer honom. Dänna dräng är morbror til Andersas hustru i Lindholmen. Skulle han få låf at införas til stan, så tänker jag att Anders i Lindholmen skal införa honom.

Fållnäs den 21 april 1799 E. Brodin

Brev
58

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige herr Barons Bref af den 23 hafwer jag riktigt Bekommit. Lycklit och wäl komo herr Baronerna till Fållnäs klockan åtta om aftonen sama dag som resan skede ifrån stan. I går före midagen war jag wid Diursnäs och fram bar nådige Barons hälsning så wäl som unga Baronernas hälsning till herrskapet på Diursnäs. Herrskapet sade att herr Baronerna tillika med Pastoren wore ganska wälkomna till midagen i dag den 25. I går war Pastoren til Fituna.

Fållnäs den 25 april 1799 E. Brodin

P.S. Hans nåd på Diursnäs hawer warit ila siuk, män är nu något bättre.

Brev
59

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige herr Baron weta at wi i för leden tisdags eftermidag såde ärterna och 2 tu[nnor] hafra. I går sådes 5 tu[nnor] hafra, män man kan änu icke så med alware, ty gorden hawer Bliwit tung och dinkig⁸⁰ utaf wätan. Män trädet är och änu för surt. Fodret går åt, och åker bruket står åter. Jag wil fråga nådige Baron huru snart Siäkan komer at gå till stan och där betäkas, som bör ske i dänna månad. Med dätta sändes 2 kalwar 2 1/2 weka gamla, sålda till 8 riksdaler 16 skillingar, Dito smiör 18 skålpund. En oxe fek skått⁸¹ i tisdags afton, dog inom 5 menut[er], stog i båset och åt, drönde til hårt och i thet sama döde han - thet war en bedröwelig händelse. På sama sät hände 2ne dagar för utt wid Kiäre på Lisön - en tiur tillika med de anndra kreaturen utt släfftes på Bettet och dog äfwen så hastit. Den aldra Högste beware Både folk och fänaden ifrån alla olyckor. Tegelgålf hawa wi inlagdt på Norra sten hus winden. Så långt Blan[d]sten rakte till Kiällare uttaf gråsten är och up murader wid Tyble. Så snart man får åker bruket ifrån os, så skall 2ne bodar uptimras wid Tyble, så at kiällaren komer att bliwa under boden, som jag tror skall bliwa artit. Änu är isen qwar på Himmer, män ett stycke är rehnt i wiken.

Fållnäs den 2 Maii 1799 E. Brodin

Trägårdsmästaren Broman Beder mig fråga nådige Baron, om han får sätta Kersbärsträn in i nya trägården utt med sten muren på lång sidan och wid Östra ändan af trägården. Han säger at Hamarlund skal hawa Kiesstebärsträd til salo för 8 skillingar stycket - ungefär 30 stycken lærer då gå till dänna Plantering. Heller om nådi herr Baron låter thet wara, tils man får annan sorts träd nästa år. Om nådige Baron tåkes Befalla Strömberg att giwa mig swar där om.

Högwälborne nådige Herr Baron

Efter Strömbergs skriffelse med förra Stockholms budet sändes Schäkan, som skriffet war, att hon skulle i dag om aftonen wara i stan. Nog skal Jöns Eric få fara i tid på vägen, och jag hoppas at han färdas sakta och wakert med häne, ganska swårt hawer hon wid at gå något fort. Hundarna som sändes kom helbregda fram, män de äro mycket onda af sig. Med dätta bud sändes en kalb til Flodin för 5 riksdaler, Dito smör 14 skålpund, siktat hwetemiöl för hushållet 2 lispund, Dito siktat Rågmöl 2 lispund, 5 tiog ägg samt en kiäder, samt smör och bränewin och Råg skårpor som herr Baronerna skolla hawa med sig på resan. Wår såningen går thet alt för småt med, ty åkren torkar så långsamt up. Råg gräset wid Fällnäs är ganska wakert. Hwete hawer änu hållit sig rödt och icke hawer någon hög grön färg. Jag wet alt för wähl ordsaken där till - de högder som först Blef Bara och snön först gek af och Blewo pinade af thet kalla Nordan Wädret, desa äro röda och ser swagt utt. Änu ligger hafsjsen qwar ifrån Grönsö, öfwer åt Kråk skiäre och söder utt. Män til Swärdsund är aldeles rent, så at Söderberg änu icke kan koma up till Fällnäs med sine ahl wettar, män så måste thet snart ske.

Fällnäs den 9 Maii 1799 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige herr Barons Bref af den 17 dennes hawer jag riktigt Bekommit. Thet är högst glädiande at nådige Baron åter wunit hälsan, män beklagliget att nådige Baron hawer så mycket att sysla med i stan, så att fogla lekarna äro snart för bi. Thet Berättas mig at thet warit siöfogel wid Kråksiär, män jag fruktar at flykten är mäst förbi nu. En kiäder hawer jag waktat för nådige Barons nöge, män nu är thet för bi i år. Med dätta bud sändes klädes Bureänn⁸² efter nådige Barons åstundan. Jag hawer för warat dän så godt jag kunat, at han icke skal skafwas. Jag wil låtta nådige Baron weta att wi i går Börgade med staketet på östra sidan Borgården⁸³. Sant och vist är thet att jag icke förr hunnit till att Börga där med för såningen och trädet, som på en gång påskyndade, då kiälen gek utur gorden. Män gärna hade jag set att nådige Baron warit på stället, innan där med börgas i ansende till stalet och wangshuset, ty stallet är högre efter wat pas än wagns huset. Där före Bliwer nödwändigt att sätta staketet i linge med wästra långsidorna af stalet och wagns huset. I annat fall går staketet för högt emot wagns huset och stöter ögat för mycket, män efter wästra sidorna kan man få thet i wat pas. En stor grind med sten pellare öster ut och en liten liten grind i staketet til hwardera apartemangen lika högd med staketet. Äfwen på wästra lång staketet en stor kiör grind med 2ne stenpellare och en liten gånggrind på hwardera sidan, lika högd med staketet. Jag hopas at nådige Baron snart komer till Fällnäs, i anat fal tänker jag mig till stan. Olof i Berg är nu åter komen. Han hawer Berättat för sina föräldrar at han gått ända till LyngKiöping⁸⁴ och där gordt wäning till Bakas i gän. Jag Begriper thet icke hwad thet felas honom.

Fällnäs den 23 Maij 1799 E. Brodin

Hög wälborne nådig Herr Baron

Nådige Barons Bref af den 24 dennes hawer jag riktigt Bekomit. Om söndags mårgon klåkan 9, då jag for til Körkan, möte jag postbon på vägen ledandes hästarna och lemnat wangen och sakerna på vägen hos Lilians änka, då jag strast hämtade dem med wangen som wi hade till kyrkan. Efter midagen war jag wid Diursnäs och tallade wid hans nåd om tings färden, män han sade at thet icke behöfdes at fara dänna gång till tinget, ty thet wore ingen ting at

swara på. Som Böndernas hästar nu äro så magra och utt swälta så att jag icke litar på dem, så hawer jag tagit 3ne hästar ifrån Fållnäs och en ifrån Bilsta: Mulle och Bruna stodet för nådige herr Barons Cales, det andra paret at utföra nådige herr Barons saker. Jungfru Anna säger sig icke Behöfwa något ifrån stan, ty hon haver änu kiäder i behål tils nådige Baron komer. Jag skal biuda till att ut hämta fin Rågan⁸⁵ i dänna weka. Gud ge nådige Baron lycklig resa utt till Fållnäs.

Fållnäs den 26 Majj 1799 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Efter nådige Barons skriffelse angående sakerna som nådige Baron Befalt at sändas härifrån til Fijituna, hoppas jag måte koma helbregda til Fijituna. Felet war hos mig at Bränewins poutelgen icke blef för seglader, som jag då i hast icke opserwerade. En kiäder sändes med Budet i fall nådige Baron behöfwer den wid Fijituna wid däta tilfälle. Jag wågade icke låta Tornström fara siöwägen för stormen. 36 blanka riksdaler sändes med Tornström. Gud beware nådige herr Baron.

Fållnäs den 5 juni 1799 Eric Brodin

Hög wäl borne nådige Herr Baron

Som drängen Lars Ersson är hågad at koma i nådige Barons tjenst nästkommande Meckaeli, alt så hawer jag styrkt honom att siälf tälla wid nådige Baron därom. Hwad hans lefnad angår hafwer jag mig ej annat Bekant än at han warit qwik och Beskederlig. Han kom till Stockholm ifrån sina föräldrar för twänne år sådan, emädan han icke då Behöfdes hema. Han hade då til bud att koma til Ristomta, män han som andra tokar skulle för söka sin lycka i Stockholm. Män som han säger att hans hus bonde är död, så hawer han giwit sig utt på Landet till sinna föräldrar i Kalnäs at i somar gälpa dem med skiörden, som han och giort - warit med på Storängen. Jag wil och låta nådige Baron weta at hööet är inbärgat Både på södra Kiällängen, Storängen och på Häst hagen. Gud gälpe os til at få uphåls wäder. Säden tager anars skada ty hon är för bält ned pakad.

Fållnäs den 27 Julij 1799 E. Brodin

Högwälborne nådige Herr Baron

Jag wil låta nådige herr Baron weta att i går den 14 dennes skars rågen wid Fållnäs. Han var wäl något grön på halmen i de sänker, som han låg hårdt och tät til gorden, män jag wågade icke längre låta honom ligga oskuren, ty skot uttaf roten up wäxte så att han snart Bliwit grön som en gräs äng, män nu var han ren och fri för ogräs. Nu hoppas jag att han mognar och torkar Bättre under Bråt haten⁸⁶, män tid wil han hawa til at torka. Gud giwe os wakert wäder där till. Att så gamal råg tänker jag - om Gud wil och wäderleken så pasar sig - med thet första som ske kan. Löf hawer jag i förra wekan låtit giöra, och är in bärgat. Man får se fram deles om man kan få tid at ha[c]ka mer. Ärtter Bliwer i däta år alldeles inga i hella dänna orten, äfwen så med humbla. E huru thet hit tils wäxt och florerat, så för swiner thet och up ätes af ohyan. Där före wore bäst att med thet aldre första at Strömberg kiöfte 2 tu[nnor] ärtter, mädan de står til at finna. Fröknarna mår wäl och anhålla om sin ödmiuka hälsning til nådige Baron.

Fållnäs den 15 Augusti 1799 E. Brodin

P.S. Wid Oxnö skars och Rågen i går.

Högwälborne nådige Herr Baron

Nådige herr Barons Bref tillika med näfwren⁸⁷ och hagelformen som nådige Baron sänt med Budet hawer jag riktigt Bekommit. Drängen som är hit sänd ifrån Fijtna säger att förleden är Brutten på koon. Så ledes läre thet swärligen kuna hiälpas, män wi skola biuda til alt hwad wi kuna giöra. Lars Nilsson döde klockan 6 i dag på morgonstunden. Gud ge nådige Baron lycklig resa till staden.

[Odaterat]⁸⁸ Eric Brodin

Högwälborne nådige herr Baron

Som Hindrik i Sunde kom i nat hem til Fållnäs Bryggan med båttén och hawer 20 Tunnor Råg och 7 skepund näwer om bol, därföré sänder jag Bud på mårgon stunden och wil låta nådige Baron weta därom, på thet att nådige Barons bönder i dag heller i mårgon kuna af hämta spanemålet till Fijtna, så och den näwer som nådige Baron Befaller till Fijtna. Säkrast wore om Hornberg kome med til Fållnäs, då de 12 tu[nnorna] råg af hämtades och näwren, ty på näw[r]en är ingen skelnad uttan är i hoper blandader war om annat, och är mäst tak näwer. Jag anhåller ödmiukast om swar med Budet om af hämtningen med thet som kommer Fijtna, til som och den råg som nådige Baron kiöpt för Fållnäs, om jag får sälga dän åt godsens folk till thet pris som nådige Baron inkiöft den före till de mäst nöd stälta. Och då de får litet råg hwardera, så långt dän räker til, så får de siälwa malla honom.

[Odaterat]⁸⁹ Eric Brodin

Hög Wäll borne Nådig herr Baron

I går sluta wi tryska wid Fållnes, så att di Ränsa det sista i dag. Nu är vårt arbette att dika och öra wegarna. Vår lande har wel bort kiörts en gång till i höst, men det är så man kaft kan gå öfwer åkrana. Men det går an att dett är jntet något skadlit gres. På Fållnes gjälle⁹⁰ är Rågen något swag på sina ställen, men hwett dett är ganska wakert. Den 1 Now[ember] war jag till Kråk siär och läkte takit på bygninge, för det ran så att takit swampas innan för. Brodin håller sig mest på Oxnö. Prosten tog gierna mott Rätti[g]hätrena och qwittea dem på detta sätt. På pastoralierne för Fållnes, Ristomta och Bilsta äro af under teknad mottagit för 1799, m.m. Fålk och Criatur äro alla wid hälsan. Hwete är jntet så mykyt sötit. Dett som bakas ner Nådig Baron war på Fållnes, så hade gästen skull till att dett blef så dålit. Nu har di för sökt dett för andra gången, och då bläf det ganska bra.

Fållnes den 7 Nowemb[er] 1799 L. Pettersson

Hög Wel borne Nådig her Baron

I tistdages war jag till Billsta för at få talla med Per Nilsson angående Lars Jönsson i Kiällsta och skulle båda honom dit, men Per Nilsson sade att det är jntet wert att strafa honom med annat än säga honom up, för han är olydyg alt jämt, och en dreng har han som är lika dan med honom. Sama dag som han war owetig ämot Per Nilsson, så har han låst jänn logen och tagit Nykyl'n med sig hämm, och om måren, när han har kommi och skulle Ränsa, så har han sagt att di har waritt jnne och stuli säd. Och ner jag det fik höra, så befalte jag Per Nilsson att säga up honom i dag, för så bra bonde kan man nog få på Kialsta som han är. Per Nilsson sade att han fått bra med säd i år, men ändå har han jntet betalt all sin skulld, utan 2 tunor åter står ennu, och det sa jag ått Per Nilsson att han skulle fodra med det sama. I Lördages sluta wi skiära Rön wi Mar siön, och i dag är di och huger buskar i hässt hagen. Wid Kälsta qwarn har wattne så tårka utt, att knapnast en qwarn går uttaf den starka wintern. Nu war Lars Larsson på Näset här i dag, som jag båda honom hitt för att gifwa honom sin o[r]lof sädel som han begärde för utt, men han wille jntet ta emot honom för än han skulle få tala we Nådig Baron. Nu kan dett rett hända att han far in till Nådig Baron. Här står Gudi lof all ting well till.

Fållnäs den 19 December 1799 Lars Pettersson

NOTER

- ¹ Jordbruksmarken, som omfattade 65 hektar, var uppdelad i 292 av tegdiken avgränsade åkrar med en genomsnittlig odlingsyta av 0,22 hektar.
- ² Carl Bonde bodde ofta på Håtunaholm. Då användes gårdens storbåt för transporter mellan gårdarna. Siktuna Båttan betyder alltså att storbåten varit i Sigtuna.
- ³ Finska.
- ⁴ Gårdsnamn?
- ⁵ Fjärding.
- ⁶ Gårdar.
- ⁷ Innehav av silver, siden- och damastklädda möbler och annan lyx beskattades. Betr. möbler jfr brev 7.
- ⁸ Damast.
- ⁹ Ön Öja med Landsorts fyr och lotsning hörde till fideikommisset. Lotsarna betalade arrende med strömming för fiske på godsets vatten. Jfr brev 46.
- ¹⁰ Kreatursfärja för transport mellan betesöarna.
- ¹¹ Vindfällan.
- ¹² Grova grenar.
- ¹³ Moras (skogbevuxet myrland); här = ved från moras?
- ¹⁴ Larv av knäppare (familj av ordningen skalbaggar).
- ¹⁵ Järna.
- ¹⁶ Skärkarl eller fiskare.
- ¹⁷ Jfr Tible.
- ¹⁸ Avser Nynäs gård i Bälunge socken, ej Nynäs i Ösmo socken.
- ¹⁹ Angöringsplats på Mörkö.
- ²¹ Kontrakt.
- ²² Grov vävnad av lin-, jute- eller hampgarn.
- ²³ Åteln.
- ²⁴ Fartyget vid Sågsten, Torö, hade strandat och plundrats som vrak. Auktion på vrakdelar nämns i breven 27 och 28.
- ²⁵ Spatserar (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ²⁶ Hjärnes testamente, beska kryddor i brännvin eller konjak.
- ²⁷ Smittsam lunginfektion på häst.
- ²⁸ Ett skäckigt (vitfläckigt) sto.
- ²⁹ Komministern på Torö.
- ³⁰ Södertälje.
- ³¹ Plåster berett av bl a pulvriserad skalbagge (spansk fluga), använt vid medicinsk behandling.
- ³² Mjölkfyllda juver (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ³³ Jfr syrfälle, "nedfällna buskar och qvistar, som ligga och ruttna för att befodra gräsväxten" (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ³⁴ Grusats.
- ³⁵ Alfågel?
- ³⁶ Räfsat (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ³⁷ Tjäder.
- ³⁸ Innehållet tyder på att brevet är från början av maj 1797.
- ³⁹ Jfr Tible.
- ⁴⁰ Kabinettet.
- ⁴¹ Räffla.
- ⁴² Trädgårdsmästarens eget förslag till villkor, skrivet på annat papper.

- ⁴³ Ihoplagt.
- ⁴⁴ Eka.
- ⁴⁵ Skock, måttenhet.
- ⁴⁶ Förbålt.
- ⁴⁷ Ränte-.
- ⁴⁸ Hästar avlivade som åtel för rovdjur, främst varg. Hästkött ansågs orent och kunde ej förtäras av människor.
- ⁴⁹ Vadmalet.
- ⁵⁰ Jord.
- ⁵¹ Knös = upphöjning på marken (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ⁵² Ikalv, dräktig.
- ⁵³ Torr vass som användes till taktäckning och putsunderlag.
- ⁵⁴ Noaord för varg.
- ⁵⁵ Svärdsfjärden.
- ⁵⁶ Gamla tegelbruket = Udden.
- ⁵⁷ Helt smält till sörja (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ⁵⁸ Fjärdingsman.
- ⁵⁹ Innehållet tyder på att brevet har skrivits under våren 1798.
- ⁶⁰ Tagel samlat efter ryktning.
- ⁶¹ Höll = stannade.
- ⁶² Med sladd jämna av åkerytan.
- ⁶³ Sälgdalsängen, nuvarande Sälldalen.
- ⁶⁴ Den riade, torkade.
- ⁶⁵ Nynäs i Ösmo socken.
- ⁶⁶ Gårdsskepparen.
- ⁶⁷ Åderlåtning.
- ⁶⁸ Himmerfjärden.
- ⁶⁹ Frös till.
- ⁷⁰ Noaord för varg.
- ⁷¹ Innehållet tyder på att brevet är från början av februari 1799.
- ⁷² Utfodra med sörpa (blandning av halmhackelse, agnar m m som stått i vatten något dygn, varpå gröpe tillsatts).
- ⁷³ Gammal loghalm.
- ⁷⁴ Gårdshästar.
- ⁷⁵ Örudden på sydvästra Torö.
- ⁷⁶ Oxabacke norr om Fällnäs. Transporten med 31 par hästar gick över isen till Oxabacke.
- ⁷⁷ Gitter.
- ⁷⁸ Frusen klump? But = klump (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ⁷⁹ Torpet Backen.
- ⁸⁰ Dinkug = hålig (Rietz, Svenskt dialektlexikon).
- ⁸¹ Dog av slag.
- ⁸² Byrån.
- ⁸³ Borggården.
- ⁸⁴ Linköping.
- ⁸⁵ Finnrågen (från Finland), sannolikt till nytt utsäde efter 1798 års missväxt.
- ⁸⁶ Skylens tak.
- ⁸⁷ Näver för underlag vid taktäckning och isolering mellan bjälklag.
- ⁸⁸ Lars Nilsson levde ännu den 24 januari 1799, varför brevet placerats efter Brodins daterade brev 1799.
- ⁸⁹ Torde höra samman med missväxten våren 1799 och även med ovanstående brev.
- ⁹⁰ Gärde.

MÅTT-, VIKT- OCH MYNTENHETER

MÅTT OCH VIKT

Efter år 1665:

Längdmått 1 mil = 18.000 alnar (10.689 m)

1 famn = 3 alnar (1,78 m)

1 aln = 2 fot à 2,97 dm eller 4 kvarter à 1,48 dm

1 kvarter = 6 tum à 2,47 cm

Ytmått

1 tunnland = 32 kappland (4.936 kvm)

1 kappland (154,3 kvm) = 1.750 kvadratfot à 8,815 kvdm

Rymdmått

(flytande varor)

1 åm = 6,0 kannor (157 l)

1 tunna = 48 kannor (125,6 l)

1 ankare = 15 kannor (39,25 l)

1 fjärding = 2 åttingar = 12 kannor

1 kanna = 2 stop (2,6 l)

1 stop = 4 kvarter (1,3 l)

1 kvarter = 4 ort (jumfrur) à 8,18 cl

Rymdmått

(torra varor,
struket mål)

1 tunna = 2 spann (146,6 l)

1 spann = 2 halvspann eller 4 fjärdingar (73,3 l)

1 fjärding = 4 kappar à 4,6 l eller 7 kannor à 2,6 l

Rymdmått

(torra varor,
fast mål)

1 tunna = 2 spann + 2 kappar (155,7 l)

1 spann = 2 halvspann + 1 kappe (77,8 l)

1 halvspann = 2 fjärdingar + 1/2 kappe (38,9 l)

Viktualievikt

1 skeppund = 20 lispund (170 kg)

1 lispund = 20 skålpund eller marker (8,5 kg)

1 skålpund = 32 lod (4,25 hg)

1 lod = 4 kvintin à 3,32 g (13,28 g)

Järn- och koppar-
vikt

1 skeppund tackjärnsvikt = 26 lispund bergsvikt (194,5 kg)

1 skeppund bergsvikt = 1 skeppund råkopparvikt = 22

lispund stapelstadsvikt (150kg)

1 skeppund uppstadsvikt = 21 lispund stapelstadsvikt (143kg)

1 skeppund garkopparvikt = 1 skeppund stapelstadsvikt (136 kg)

Järn- och kopparvikterna delades i 20 lispund eller 400 marker. Viktualieviktens skeppund var 1 1/4 stapelstadsskeppund.

Förändringar år 1739:

Längdmått 1 fot = 2 kvarter = 12 verkum à 2,47 cm eller 10 decimaltum à 2,97 cm
 1 decimaltum = 10 decimallinjer à 2,97 mm

Rymdmått 1 tunna = 2 spann + 4 kappar (164,8 l)
(torra varor, 1 spann = 2 halvspann + 2 kappar (82,4 l)
fast mål) 1 halvspann = 2 fjärdingar + 1 kappe (41,2 l)

Ytterligare termer:

Mantal Skatteenhet. Jordegendomarna i en by var åsatta olika mantal i förhållande till sin storlek och skatteförmåga.

Skock 60 stycken

Tolft 12 stycken. Räkneord för bl a bräder

Val 80 stycken = 20 kast à 4 stycken

MYNT

Daler (silvermynt) 1 daler silvermynt = 1/6 riksdaler

Daler kopparmynt 3 daler kopparmynt = 1 daler silvermynt

Plåt 6 daler kopparmynt = 2 daler silvermynt

Riksdaler 1 riksdaler = 48 skilling

Skilling 1 skilling = 1/48 riksdaler

Tolvskilling 1 tolvskilling = 3 skilling = 1/16 riksdaler

Exempel på priser och löner år 1795:

Yrke och lön En styrman förtjänade 10 riksdaler i månaden.

Kläder 1 aln lärft kostade 6 skillingar, 1 gul fin halmhatt 1 riksdaler 40 skillingar.

Mat 1 lispund fläsk kostade 1 riksdaler 20 skillingar, 1 lispund torkad fisk 1 riksdaler 16 skillingar.

Dryck 1 tunna öl kostade 6 riksdaler 17 skillingar.

Lantbruks-
produkter 1 får kostade 1 riksdaler, 1 oxe 15 riksdaler.

LITTERATURREFERENSER

Albert W. Carlsson, *Med mått mått. Svenska och utländska mått genom tiderna*. Sthlm 1993.

Sven Owen Jansson, *Måttordbok. Svenska måttstermer före metersystemet*. Sthlm 1950.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid. 1-20, suppl., reg. 2. oplag. Kbh. 1980-82. (Diverse artiklar om mått, vikt och mynt.)

Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Mynt, sedlar och medaljer. Ur numismatikens historia*. Sthlm 1981.

Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Svenska pengar*. Sthlm 1984.

Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. 2 uppl. Sthlm 1985.

Maal og vaegt. Udg. af Svend Aakjaer. Sthlm 1936. (Nordisk kultur 30.)

FÅLLNÄS GÅRD – NÅGRA NEDSLAG I ETT SÖDERTÖRNS-GODS AGRARA HISTORIA.

Denna skrift är ett resultat av ett projekt, planerat och lett av Akademiens chefsbibliotekarie Lars Ljunggren, med syftet att låta amatörhistoriker med professionell agrar kompetens möta professionella agrarhistoriker. Med utgångspunkt i 67 brev, skrivna 1796–99, från gårdsfogden Eric Brodin på Fållnäs till godsets ägare baron Carl Bonde i Stockholm har lantmästare Magnus Toll på Fållnäs, ledamot av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, skrivit godsets historia, *Människor och ekonomi under 200 år*, och doktoranden vid historiska institutionen vid Stockholms universitet Göran Samuelsson *En gårdsfogdes brev*, som behandlar jordbrukets vardag på ett gods vid slutet av 1700-talet. *Brevsamlingen* är renskriven och försedd med ordförklaringar m.m. av bibliotekarie Eva Tullgren. Skriften är redigerad och försedd med illustrationer av Göran Samuelsson. Sorunda Hembygdsförening är medutgivare. Resultatet har blivit en skrift där agrarhistoria, personhistoria och lokalhistoria flätas samman till intressant läsning. Kanske kan skriften locka någon läsare till egen agrarhistorisk forskning?

KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN instiftades 1811. I stadgarna anges att Akademiens "uppgift är att med stöd av vetenskap och praktisk erfarenhet till samhällets gagn främja jord- och skogsbruk samt därtill knuten verksamhet". Detta sker genom seminarier, symposier, överläggningar, arbeten i utskott, kommittéer och arbetsgrupper samt genom publiceringsverksamhet.

SKOGS- OCH LANTBRUKSHISTORISKA MEDDELANDEN – utgivna av KSLA:s bibliotek.

Serien har som syfte att främja skogs- och lantbrukshistorisk forskning, gärna tvärvetenskaplig, inom olika discipliner och på olika nivåer genom att publicera bibliografier, kommenterade handskrifter, omtryck av gamla småtryck och/eller delar av större arbeten samt uppsatser av både professionella och privata forskare. Biblioteket tar gärna emot förslag till texter som skulle kunna ingå i serien.

I serien har publicerats:

Nr 1. **Peter Hernquists brev till Abraham Bäck 1763–1792.** Tolkade och kommenterade av Ivar Dyrendahl. Sthlm 1992. ISBN 91-87562-35-9.

Nr 2. **Norrländsk skogshistoria. Människan, skogen och industrin.** Redovisning av de skogshistoriska seminariedagarna vid skogsvetenskapliga fakulteten i Umeå 8–9/4 1992. Sammanställd av Jörgen Björklund & Lars Östlund. Umeå 1992. ISBN 91-87562-39-1.

Nr 3. **Lövfoderkultur och skottskogar. Noteringar till en sextusenårig tradition.** Av Johan Curman. Sthlm 1993. ISBN 91-87562-40-5.

Nr 4. **Från ladugård till djurstall. Ekonomibyggnader under 250 år.** Av Catharina Svala. Lund 1993. ISBN 91-87562-42-1.

Nr 5. **För stundande skördar. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv 1813–1989. En presentation med förslag till forskning.** Av Anders Perlinge. Sthlm 1994. ISBN 91-87562-47-2.

Nr 7. **Peter Hernquists Husdjurslära. En handskrift från slutet av 1700-talet vid Veterinärinrättningen i Skara.** Tolkning & inledning av Ivar Dyrendahl. Sthlm 1994. ISBN 91-87562-49-9.

Ytterligare skrifter, både utgivna och under arbete/planering, nämns i **Förteckning över litteratur i skogs- och lantbrukshistoria** som utgivits av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, i vissa fall i samarbete med Nordiska museet, vilken finns längst bak i föreliggande skrift.

KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIENS BIBLIOTEK har två verksamhetsprofiler, en med skogs- och lantbrukshistorisk litteratur i vid, tvärvetenskaplig mening och en med allmän, främst nordisk litteratur om de areella näringarna idag. Biblioteket riktar sig till forskare i skogs- och lantbrukshistoria på alla nivåer och till intresserade av näringarnas utveckling i Sverige. Beställ gärna: **Löpande tidskrifter & årsböcker samt referenslitteratur – två systematiska förteckningar med alfabetiska register.** Sammanställd av Joachim Siöcrona. KSLA-Rapport nr 69. ISBN 91-87562-46-4.

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden
– utgivna av Kungl. Skogs- och Lantbruks-
akademiens bibliotek

Nr 6
ISSN 1102-9048
ISBN 91-87562-48-0

Sorunda Hembygdsförenings skrifter

Nr 1
ISSN 1104-5833
ISBN 91-972311-0-X
